

Komparativna studija o efektima komisija za istinu

Bogdan Ivanišević
maj 2009.

(Ovaj rad ima za cilj da, u sažetoj formi, pruži sistematizovane informacije o postignućima dvanaest najpoznatijih komisija za istinu, na polju utvrđivanja istine, reparacija, krivičnog gonjenja, potrage za nestalim osobama i institucionalnih reformi. Svrha rada nije da predstavlja sveobuhvatnu i definitivnu studiju koja bi odražavala poziciju Međunarodnog centra za tranzicionu pravdu).

Uvod.....	2
1. Pružanje verodostojnog opisa povreda počinjenih u prošlosti	5
2. Zvanično priznanje i simboličke reparacije.....	7
3. Materijalne reparacije	10
4. Krivično gonjenje	12
5. Rešavanje slučajeva prinudno nestalih	15
6. Institucionalne reforme i demokratizacija.....	17
a. Argentina.....	18
b. Čile.....	19
c. El Salvador.....	20
d. Gvatemala	20
e. Maroko.....	21
f. Peru.....	22
g. Sijera Leone	23
h. Južna Afrika	24
i. Istočni Timor.....	25
Zaključak.....	26

Uvod

U literaturi o tranzicionoj pravdi nema puno komparativne analize efekata komisija za istinu. Autori su usmerili svoj analitički fokus na strukturu i funkcionisanje komisija, i na sadržaj njihovih konačnih izveštaja. Postoji relativno malo informacija o postignućima komisija za istinu u pogledu njihovih kratkoročnih i dugoročnih ciljeva.

Ovaj rad ima za cilj da, u sažetoj formi, pruži sistematizovane informacije o postignućima dvanaest najpoznatijih komisija za istinu. Istraživanje je preduzeto početkom 2009. godine, u odgovoru na zahtev regionalne koalicije nevladinih organizacija koja zastupa uspostavljanje multilateralne komisije za utvrđivanje i kazivanje istine o ratnim zločinima počinjenim u bivšoj Jugoslaviji između 1991. i 2001. godine. Brojna udruženja žrtava, organizacije za ljudska prava i organizacije mladih iz regiona, priključili su se toj inicijativi. I mnogi drugi su, takođe, deo tekućeg procesa konsultacija u svim delovima bivše Jugoslavije. Svrha ovog rada je da informiše učesnike konsultacija, kroz pružanje informacija o doprinosu komisija utvrđivanju istine, reparacijama, krivičnim gonjenjima, potrazi za nestalim osobama, i institucionalnim reformama. Ovaj rad je napisao Bogdan Ivanišević, konsultant Međunarodnog centra za tranzicionu pravdu za zemlje bivše Jugoslavije.

Spisak komisija koje su obuhvaćene ovom analizom:

Zemlja	Ime komisije	Period rada komisije	Period obuhvaćen mandatom
Argentina	Nacionalna komisija o nestalim osobama (CONADEP)	1983. – 1984.	1976. – 1983.
Čile	Nacionalna komisija za istinu i pomirenje (<i>Rettig</i> komisija)	1990. – 1991.	1973. – 1990.
	Nacionalna komisija o političkom zatvaranju i torturi (<i>Valech</i> komisija)	2003. – 2004.	1973. – 1990.
El Salvador	Komisija za istinu u El Salvadoru	1992. – 1993.	1980. – 1992.
Gana	Nacionalna komisija za pomirenje (NRC)	2002. – 2004.	1957. – 1993.
Gvatemala	Komisija za istorijsko razjašnjenje (CEH)	1994. – 1999.	1958. – 1994.
Maroko	Komisija za pravičnost i pomirenje (IER)	2004. – 2005.	1956. – 1999.
Peru	Komisija za istinu i pomirenje (CVR)	2001. – 2003.	1980. – 2000.
Sijera Leone	Komisija za istinu i pomirenje u Sijera Leoneu	2002. – 2004.	1991. – 2000.
Južna Afrika	Komisija za istinu i pomirenje (TRC)	1995. – 2003.	1960. – 1994.
Istočni Timor	Komisija za istinu, pomirenje i prihvatanje (CAVR)	2002. – 2005.	1974. – 1999.
Istočni Timor & Indonezija	Komisija za istinu i prijateljstvo (CTF)	2005. – 2008.	1999.

Ukupan broj komisija za istinu u raznim delovima sveta je dostigao 35. Glavni razlog zbog kog se ovaj rad fokusira na navedenih dvanaest komisija je relativno obilje literature o njima, iako se ta literatura uglavnom bavi nekim drugim pitanjima, a ne efektima komisija.

Komisije za istinu su privremena, zvanična vansudska tela čiji je zadatak da istraže i naprave izveštaj o obras-

cima ozbiljnih kršenja ljudskih prava počinjenih u periodu autoritarne vladavine ili zloupotrebe institucija. Njihove osnovne funkcije su da pruže verodostojan opis povreda prava počinjenih u prošlosti i da obezbede priznanje iskustva kroz koja su prošle žrtve, čije svedočenje je najvažniji izvor pri istraživanju. Ovim suštinskim funkcijama većina komisija je pridružila i neke dodatne, kao što su pružanje objašnjenja o

uzrocima ili kontekstima istraživanih povreda prava i davanje predloga o prevenciji. Neke komisije su, uz to, imale u mandatu da doprinesu nacionalnom pomirenju, mada je takav koncept tumačen na različite načine.

Postoje dve grupe ograničenja koja otežavaju davanje procene o efektima komisija za istinu. Prvo, često je teško uspostaviti uzročno-posledičnu vezu između rada komisije i promena koje su usledile u oblastima kao što su suđenja, institucionalne reforme i pomirenje. Drugo, procena toga šta predstavlja “napredak” u bilo kom polju, može biti veoma subjektivna. Čak i tamo gde se promene mogu izraziti brojevima, retko se na osnovu tih brojeva – brojeva pojedinaca koji dobijaju reparacije, razrešenih slučajeva nestanaka, suđenja, itd. – jasno može utvrditi da li predstavljaju uspeh ili ne. Dobro uspostavljeni kriterijumi za procenu postignuća komisija za istinu ne postoje.

Imajući sve to na umu, ipak se može reći da su najpoznatije komisije za istinu imale pozitivan efekat u zemljama u kojima su funkcionisale. U poslednjih petnaest godina, komisije za istinu su, u sve većoj meri, pružale **javnu platformu žrtvama** povreda ljudskih prava, kako bi one ispričale svoje priče. Većina analitičara se slaže oko toga da su javna svedočenja bila prilično efikasna u vraćanju dostojanstva žrtvama, buđenju solidarnosti u širokim društvenim sektorima, i podsticanju šire debate o pitanjima koja su prethodno bila isključena iz javne sfere. O javnim svedočenjima pred južnoafričkom Komisijom za istinu i pomirenje, govori se kao o iskustvu posle kog niko, nikada više, nije mogao da poriče zločine iz prošlosti te nacije¹. Slične procene pratile su i javna svedočenja pred komisijama za istinu u Maroku, Peruu i drugim mestima. Štaviše, javna svedočenja su postala glavni izvor snage komisija za istinu, i ključni razlog za rast broja komisija. Međutim, ovaj rad ne uključuje poglavlje o efektima javnih svedočenja, jer je usmeren na efekte u formama koje je lakše izmeriti. Nema puno empirijskog istraživanja efekata javnih svedočenja na njihove učesnike i društvo u celini.

Najznačajniji efekat komisija za istinu je, možda, **pružanje verodostojnog opisa** povreda ljudskih prava počinjenih u prošlosti. To je najočigledniji i najdirektniji cilj bilo koje komisije za istinu. Ostali potencijalni efekti su indirektni. Implementacija rel-

evantnih preporuka neke komisije za istinu, u većoj meri zavisi od drugih institucija ili aktera – od vlada, i, u manjoj meri, od civilnog društva – a ne od same komisije.

Među ostalim ciljevima komisija za istinu, značajno mesto zauzimaju i javna **priznanja** zločina od strane predstavnika države, i prateći gestovi **izvinjenja**. Većina komisija je po tom pitanju bila relativno uspešna. Učinak u pogledu efekata na **suđenja, potragu za nestalim osobama i materijalne reparacije** je mešoviti. Napredak na tim pitanjima je bio spor i često neujednačen.

Po pravilu, komisije za istinu daju preporuke za **reformu institucija**, čije pogrešno delovanje je i dovelo do rasprostranjenih povreda ljudskih prava. U većini zemalja, neke do ključnih institucija, poput vojske, policije i sudstva, prošle su kroz značajne reforme, dok su se neke druge jedva promenile. Tamo gde reforme jesu sprovedene, njihovu uzročno-posledičnu vezu sa radom relevantnih komisija za istinu često nije lako uspostaviti. U većini slučajeva, reforme su bile osmišljene od strane nekih drugih aktera, pre nego što je odnosna komisija za istinu završila svoj rad.

Iako mandati mnogih komisija za istinu uključuju **“pomirenje”**, ova analiza neće imati poglavlje o mogućem efektu komisija za istinu na pomirenje. Pokušaj da se izmeri takav efekat, suočen je sa nekoliko fundamentalnih poteškoća:

- Sama ideja “pomirenja” je podložna različitim interpretacijama i upotrebama. Taj pojam može da podrazumeva direktan odnos između pojedinaca u lokalnim zajednicama, odnos među građanima iste države, razumevanje između etničkih, političkih ili društvenih grupa na nacionalnom nivou, ili odnos između građana različitih država. Takođe može podrazumevati i odsustvo sukoba ili neprijateljstva, ali drugi posmatrači bi rekli da taj pojam zahteva i nešto više – uključujući aktivnu komunikaciju ili čak prijateljstvo.

- Nedostaju jasni kriterijumi za utvrđivanje toga da li je pomirenje ostvareno. Jedan način da se to utvrdi, mogao bi da bude kroz istraživanja javnog mnjenja, ali poznato je samo jedno takvo istraživanje, sprovedeno 2000./2001. godine u Južnoj Africi. Istraživanje je dalo mešovitu sliku: manjinski deo crnačke popu-

lacije (37 posto), većina belaca (57 posto), “obojenih” (71 posto) i ljudi azijskog porekla (59 posto) – veruje da je rasno pomirenje postignuto².

· Žrtve možda neće ni smatrati da je pomirenje cilj kojem treba težiti. Udruženja žrtava u zemljama Latinske Amerika, na primer, sa podozrenjem gledaju na “pomirenje”, s obzirom na njegovo neiskreno korišćenje od strane vlada koje su davale amnestije za ozbiljne zločine.

· Čak i ako je pomirenje prihvaćeno kao željeni cilj od strane svih članova nekog društva, i ako je jasno definisano, opet bi bilo veoma teško izolovati rad komisije od ostalih faktora, i utvrditi razmere doprinosa komisije. Stavovi pojedinaca u posmatranom društvu, mogli bi da pomognu u pronalaženju te veze. Prema istraživanjima iz Čilea (iz decembra 2004. godine) i Sijera Leonea (jul 2007. godine), 70 posto javnosti u te dve zemlje je verovalo da tamošnje komisije za istinu jesu doprinosile pomirenju³. Međutim, u brojnim izvorima na koje se ovaj rad oslanja, nema referenci o sličnim istraživanjima koja su možda sprovedena u nekim drugim zemljama.

U bivšoj Jugoslaviji, naziv inicijative za uspostavljanje Regionalne komisije za utvrđivanje i kazivanje istine o ratnim zločinim počinjenim u bivšoj Jugoslaviji ne uključuje reč “pomirenje”. Radni dokumenti koji navode ciljeve te inicijative takođe ne sadrže reference o pomirenju.

Bilo kakva procena postignuća komisija za istinu, ne bi smela da previdi značaj vremenskog faktora. Napredak u krivičnim gonjenjima, institucionalnim reformama, i napredak u drugim oblastima, ponekad dolazi više godina pošto je komisija završila svoj rad. Zato napredak zahteva dugoročno angažovanje civilnog društva i političkih elita. Primeri Argentine i Čilea, koji prema većini indikatora predstavljaju uspešna iskustva sa komisijama za istinu, dobro ilustruju tu poentu. U obe zemlje, bilo je potrebno više od decenije da bi se materijalizovao napredak u nekim od ključnih oblasti. Više od polovina komisija analiziranih u ovom radu, završila je svoj posao u poslednjih pet godina, i procenu njihovih efekata bi trebalo shvatiti samo kao provizornu.

1. Pružanje verodostojnog opisa povreda počinjenih u prošlosti

Prvi pokazatelj uspeha ili neuspeha komisije za istinu je mera u kojoj uspeva da utvrdi činjenice – uključujući i one činjenice koje prethodno nisu bile poznate u javnosti – o povredama ljudskih prava, da edukuje opštu javnost, i da ograniči sposobnost moćnih počinilaca da poriču svoje zločine. Utvrđivanje istine kroz rad efektivnih komisija za istinu, sastoji se, između ostalog, u davanju nalaza o obrascima nasilja i institucionalnoj odgovornosti, istraživanju ilustrativnih slučajeva, identifikovanju žrtava i stvaranju pouzdane procene o njihovom broju, vremenu i području na kom su stradali. Većina komisija za istinu je uspela da ostvari te ciljeve.

Nije realistično očekivati da celokupno stanovništvo zemlje detaljno razmotri nalaze komisije za istinu, ali mediji mogu da javnosti približe predstavu o tačnosti tih nalaza i integritetu ukupnog rada komisije. U nekoliko zemalja, snaga istraživanja koje je komisija preduzela imala je pozitivan uticaj na javno mnjenje. U zemljama poput Čilea, El Salvadora, Perua, Sijera Leonea i Južne Afrike, istraživanja javnog mnjenja su pokazala odobravanje rada komisije i njenih nalaza.

Polovina ovde analiziranih komisija (El Salvador, Gana, Peru, Sijera Leone, Južna Afrika i Istočni Timor), bila je mandatom ovlašćena da daje nalaze o individualnoj odgovornosti, kao delu punog utvrđivanja istine. “Navođenje imena” može biti sporno pitanje sa stanovišta pravičnosti postupka, no komisije su obezbedile osnovne garantije proceduralne pravičnosti u odnosu na osobe čija imena bi mogla da se javno pojave, uključujući pravo na odgovor.

Komisije za istinu u Argentini, Čileu, Gvatemali i Maroku, nisu bile ovlašćene da u svojim izveštajima otkrivaju imena navodnih počinilaca. Zabrinutost u vezi pravičnosti postupka, ili politički faktori, imali su za posledicu da je mandat bio fokusiran na odgovornost institucija. No, u navedenim primerima, izostavljanje imena nije izveštaje učinilo neefektivnim. Utvrđivanje odgovornosti institucija stvaralo je povoljno okruženje za temeljne reforme i, u slučaju Gvatemale i Maroka, rezultiralo je snažnom nalazima o strukturalnim uzrocima nasilja i ambicioznim predlozima za reformu.

Argentina – Izveštaj Nacionalne komisije o nestalim osobama je široko cenjen zato što uključuje detaljan opis priorde i razmera zločina prinudnog nestanaka, koji je zahtevao specijalan sistem saradnje između mnogih državnih aktera. Njegovo objavljivanje je imalo “elektrifikujući efekat na argentinsko društvo”⁴. Aneks izveštaja je sadržao imena 8,961 žrtava prinudnih nestanaka, koje je komisija uspela da dokumentuje, uz konstatovanje da bi stvarni broj mogao biti veći⁵. U formi knjige, izveštaj je postao nacionalni best-seler⁶. Nije uključivao imena navodnih počinilaca.

Čile – Komisija za istinu i pomirenje (1990. – 1991. godine) i telo koje je nastavilo njen rad, Nacionalna korporacija za reparacije i pomirenje (1992. – 1996. godine), utvrdili su 3,197 slučajeva nestanaka posle hapšenja, pogubljenja i torture koja je izazvala smrt⁷. Izveštaj komisije je naveo imena svih žrtava koje su ubile vladine snage ili militanti na levici⁸. Bio je široko hvaljen od strane organizacija za ljudska prava i javnosti⁹. Prema ispitivanju javnog mnjenja o *Rettig* isveštaju iz 1991. godine, 63 posto ispitanika je procenilo da bi objavljivanje izveštaja bilo pozitivno za Čile, dok je 13.5 posto verovalo da bi izveštaj bio štetan¹⁰. Izveštaj nije uključivao imena navodnih počinilaca.

S obzirom da se izveštaj *Rettig* komisije bavio samo slučajevima koji su za posledicu imali smrt ili nestanak žrtve, vlasti Čilea su kasnije osnovale komplementarno koje se bavilo slučajevima torture. Više od 35,000 osoba je predalo svoje izjave toj drugoj komisiji – Nacionalnoj komisiji o političkom zatvaranju i torturi (2003. – 2004. godine), koja je došla do detaljnih nalaza o razmerama i oblicima torture u vreme vojne diktature¹¹. U decembru 2004. godine, 74 posto ispitanika je imalo pozitivan stav o izveštaju komisije, dok ga je 15 posto odbacilo. Među onima koji su bili upoznati sa sadržajem izveštaja (66 posto ispitanika), 71 posto njih je izjavilo da veruje da je on doprineo potrazi za istinom, pravdom i pomirenjem, dok je 26 posto ispitanika imalo suprotan stav¹².

El Salvador – Komisija za istinu u El Salvadoru, osnovana kao deo mirovnog procesa pod okriljem U.N. između vlasti i levičarske gerile, je tokom tri meseca prikupljanja izjava primila 22,000 prijave o ozbiljnim aktima nasilja¹³. (Ukupna procena broja ubijenih tokom građanskog rata je 75,000). Imena žrtava koje je komisija prikupila, bila su objavljena u jednom ekstenzivnom aneksu¹⁴. Komisija je

rekonstruisala oko trideset paradigmatičnih slučajeva kršenja prava koja su izazvale obe strane.¹⁵ Protivno očekivanjima da će istraživanje utvrditi podjednak broj ozbiljnih slučajeva nasilja koji se mogu pripisati stranama u sukobu, izveštaj je zaključio da su vladine snage i odredi smrti, koji su se borili na strani države, odgovorni za 95 posto povreda¹⁶. Lokalne organizacije za ljudska prava su izveštaj prihvatile sa odobravanjem¹⁷. Međunarodni komentatori su ga nazvali "moćnim"¹⁸, uprkos kratkom vremenu koje je stajalo na raspolaganju za rad na njemu i uprkos neizvesnim bezbedonosnim okolnostima pod kojima je komisija delovala. Iako određeni značajni aspekti nasilja, poput delovanja odreda smrti, nisu potpuno istraženi,¹⁹ a vlada je odbacila nalaze komisije, odnos javnosti bio je pozitivan: istraživanje javnog mnjenja iz juna 1993. godine utvrdilo je da je 45 posto Salvadoraca bilo zadovoljno izveštajem, dok je 27 posto njih bilo nezadovoljno²⁰.

Gana – Nacionalna komisija za pomirenje (NRC) je prikupila 4,240 izjava i javno saslušala 1,866 svedoka. Konačni izveštaj je bio veoma kritičan prema povredama ljudskih prava počinjenim od strane sedam uzastopnih vlada Gane, u periodu od 1957. do 1993. godine, obeleženom nestabilnošću i vojnim udarima. Mandat je pokrivao širok spektar povreda: ubistva, otmice, nestanke, obogaljivanja, torturu, zatvaranja bez suđenja, zlostavljanja, povrede prava svojine, neopravdana otpuštanja, uzimanje talaca, zloupotrebu sudskog postupka i povredu prava na dostojanstvenu smrt²¹. Iako se NRC generalno smatra pozitivnim primerom traganja za istinom, kritičari komisije su je doživeli kao instrument koji je vlada, u trenutku kada je komisija uspostavljena, iskoristila kako bi ukaljala reputaciju generala Jerrya Rawlingsa, lidera opozicije i bivšeg vladara Gane, kao i njegove partije²².

Gvatemala – Konačni izveštaj Komisije za istorijsko razjašnjenje bio je rezultat osamnaestomesečne istrage o više od 42,000 povreda ljudskih prava, uključujući 658 slučajeva masakra nad pripadnicima autohtonog majanskog stanovništva, tokom unutrašnjeg sukoba između niza autoritarnih vlada u Gvatemali i levičarske gerile. Izveštaj je dao procenu da je više od 200,000 ljudi ubijeno ili nestalo tokom oružanog sukoba (1960. – 1996. godine), što je viša cifra u odnosu na ranije procene²³. Važnije, i nezavisno od šokantnog broja žrtava, izveštaj je ustanovio da su apsolutna većina žrtava bili etnički Maje, i da

su vojne hunte koje su sprovodile nasilje bile odgovorne za akte genocida²⁴. Izveštaj je identifikovao i imenovao ukupno 42,275 žrtava²⁵. Imena pojedinaца navodno odgovornih za zločine nisu navedena. Međutim, izveštaj je pripisao institucionalnu odgovornost vladinim snagama, na takav način da su neki delovi snaga bezbednosti izrazili preferencu za to da se istaknu individualni krivci. Gvatemalsko civilno društvo, uključujući i predstavnike žrtava, dobro je prihvatilo izveštaj i nastavilo je da ga koristi za osnaživanje majanskog stanovništva²⁶.

Maroko – Komisija je uradila bitan posao na rasvetljavanju brojnih slučajeva arbitrarnog zatvaranja, torture i prinudnih nestanaka. Pregledala je i klasifikovala oko 20,000 slučajeva²⁷. Zaslužna je za implicitno ili eksplicitno utvrđivanje odgovornosti države za povrede ljudskih prava u prošlosti²⁸. Međutim, neki kritičari smatraju da izveštaj nije dao punu sliku o hijarahijskoj strukturi iza represije i da nije sistematski obradio povrede ljudskih prava počinjene u Zapadnoj Sahari²⁹.

Peru – Konačni izveštaj Peruanske komisije za istinu i pomirenje, objavljen 28. avgusta 2003. godine, utvrdio je da je marginalizovana starosedelačka populacija bila glavna žrtva nasilja i povreda u periodu unutrašnjeg sukoba i autoritarne vladavine (1980. – 2000. godine), i da procenjeni broj žtava (69,000) daleko premašuje ranije procene. Jedan aneks Finalnog izveštaja navodi imena svih žrtava pogubljenja i prinudnih nestanaka koja su prijavljene komisiji. Na osnovu istraživanja javnog mnjenja koje je sproveo Univerzitet u Limi, među Peruancima koji su upoznati sa radom komisije, stepen prihvatanja izveštaja je bio značajan – 53.7 posto u avgustu 2003. godine, naspram 38 posto onih koji ga nisu odobrivali³⁰. Neposredno posle objavljivanja izveštaja, 46 posto onih koje su bar donekle bili upoznati sa njegovim sadržajem, izjavilo je da ga odobrava, naspram 40.3 posto onih koji ga nisu odobrivali³¹.

Sijera Leone – Komisija za istinu i pomirenje, ustanovljena nakon sukoba između vlasti Sijera Leonea i pobunjeničkih grupa, je prikupila 7,706 izjava, održavala je javna slušanja širom zemlje, i vladi je predala konačni izveštaj koji je bio veoma ekstenzivan³². Imena žrtava su navedena u spisku koji se nalazi u drugoj knjizi izveštaja³³. Prema anketi sprovedenoj širom zemlje u julu 2007. godine, 66 posto ispitanika je odgovorilo da je doprinos komisije

utvrđivanju tačnog bilansa svega što se dogodilo tokom konflikta u Sijera Leoneu dobar ili odličan³⁴.

Južna Afrika – Svedočenja pred komisijom i njen izveštaj su rasvetlili brojne povrede ljudskih prava počinjene od strane režima aparthejda, kao i one koje su počinile anti-aparthejske grupe, uključujući i Afrički nacionalni kongres. Komisija za istinu i pomirenje (TRC) dala je nalaze o više od 36,000 navodnih grubih povreda ljudskih prava, i prikupila je 20,300 izjava žrtava³⁵. Jedna knjiga tog izveštaja sadrži spisak svih registrovanih žrtava³⁶. U velikoj anketi koja je sprovedena 2000./2001. godine, 85 posto Južnoafrikanaca crne rase izjavilo je da je TRC pružila istinit i nepristrasan bilans istorije te zemlje; taj procenat među Južnoafrikancima azijskog porekla bio je 72 posto, a među takozvanom “obojenom” populacijom – 48 posto (naspram 14 posto onih koji su mislili da je komisija loše uradila svoj posao). Samo među Južnoafrikancima bele rase je procenat onih koji su negativno ocenili komisiju (48 posto) bio veći od procenta onih koji su je ocenili pozitivno (34.5)³⁷. Uobičajeno se uzima da je južnoafrička komisija dala vredan doprinos tranziciji u toj zemlji. Među kritikama koje su izrečene, nalazi se tvrdnja da je fokus komisije na teške povrede bio na uštrb istorijskog i sociološkog opisa strukturnih nepravednosti aparthejda.

Istočni Timor (CAVR) – Komisija za istinu, pomirenje i prihvatanje (CAVR), koju su ustanovile Ujedinjene nacije nedugo nakon referenduma o nezavisnosti Istočnog Timora, prikupila je ukupno 7,669 izjava žrtava i 1,541 izjavu počinilaca, u vezi sa povredama ljudskih prava u Istočnom Timoru od 1974. do 1999. godine, tokom građanskog rata i indonežanske okupacije³⁸. CAVR je takođe održavao javna slušanja, omogućavao aktivnosti usmerene na rekovalescenciju žrtava, i vodio proces pomirenja u zajednici za oko 1,300 počinilaca manje teških krivičnih dela. Komisija je 2005. godine proizvela konačni, 2,500 strana dug izveštaj o kontekstu i detaljima povreda, koji se generalno smatra dokumentom velike vrednosti i integriteta³⁹. Procena broja ljudi koji su poginuli tokom sukoba je ključni doprinos tog izveštaja. Oko 18,600 ljudi je bilo nezakonito pogubljeno ili je nestalo, a od gladi i bolesti je umrlo najmanje 84,200 ljudi više od procenjenog broja smrti koji bi bio izazvan tim uzrocima u mirnodopskim uslovima⁴⁰. CAVR je ustanovio da su indonežanske snage bezbednosti bile odgovorne

za zločine protiv čovečnosti i ratne zločine, dok su pripadnici pokreta otpora takođe činili zločine, ali u manjem obimu.

Istočni Timor – Indonezija (CTF) – Pred istek mandata CAVR-a, vlade Istočnog Timora i Indonezije osnovale su bilateralnu komisiju za istinu i prijateljstvo, u očekivanju evaluacije koju su Ujedinjene nacije trebale da preduzmu u odnosu na sudske postupke u vezi zločina iz 1999. godine. Zadatak CTF bio je da pregleda dotadašnje mehanizme – uključujući istraživanje o ljudskim pravima od strane Indonežanske komisije za ljudska prava, *ad hoc* suđenja u Indoneziji za kršenja ljudskih prava, takozvani Proces za ozbiljne zločine, i CAVR – koji su se bavili povredama ljudskih prava počinjenim u Istočnom Timoru 1999. godine. Nevladine organizacije u Indoneziji i inostranstvu, kao i Ujedinjene Nacije, zauzele su negativan stav prema komisiji pre njenog uspostavljanja, kao i tokom njenog rada. Glavni razlozi za to su bile stavke o amnestiji u mandatu komisije, ograničenja preporuka za krivično gonjenje onih koji su najviše odgovorni za ozbiljne povrede ljudskih prava, kao i neučestovanje žrtava i zanemarivanje njihove potrebe za zaštitom⁴¹. Tokom svedočenja pred komisijom, CTF je dozvolila optuženim osobama da daju izjave kojima bi pravdali sebe, bez mogućnosti rigoroznog unakrsnog ispitivanja. Međutim, uprkos nedostacima u radu komisije, izveštaj CTF je prevazišao niska očekivanja⁴². U njemu je zaključeno da su u Istočnom Timoru 1999. godine počinjeni zločini protiv čovečnosti, utvrđena je institucionalna odgovornost indonežanske vojske, policije i vlade⁴³, i nije bilo preporuka za amnestiju⁴⁴. Međutim, izveštaj nije ukazao na konkretne pojedince kao odgovorne za povrede.

2. Zvanično priznanje i simboličke reparacije

Potpuno, javno i bezrezervno priznanje zločina pratilo je rad većine komisija za istinu koje se u ovom radu ispituju, iako su takvi gestovi često bili nepotpuni, ili se sa njima odugovlačilo. Izvinjenja, naročito ako se daju uz obećanje reformi i prevencije, obično sugerišu da je vlada spremna da se suoči sa rezultatima rada komisije za istinu. Ona takođe smanjuju prostor za poricanje zločina koje je komisija registrovala. Iako su izvinjenja usmerena ka žrtvama, ne treba očekivati da će žrtve automatski odgovoriti izrazom opraštanja.

Izvinjenja treba ponuditi bez očekivanja da će to samo po sebi dovesti do rešenja nasleđenog sukoba ili do zaborava počinjenih zločina.

Odmah nakon objavljivanja izveštaja u Čileu, predsednik države se izvinio za počinjene povrede ljudskih prava. U Gvatemali je bilo potrebno da prođe 11 meseci i da se promeni vlast, kako bi se predsednik zemlje izvinio, dok su u Argentini i Čileu protekle godine od objavljivanja izveštaja do izvinjenja predstavnika vojske, koja je bila ključna institucija u istoriji povreda ljudskih prava u obe zemlje. U Peruu, Južnoj Africi, Gvatemali, Gani i Maroku, neki predstavnici države su priznali patnje i izvinili se, ali neki drugi to nisu uradili (predstavnici vojske u Peruu, jedan od bivših predsednika iz perioda aparthejda u Južnoj Africi, predstavnici vojske u Gvatemali i premijer Maroka). U El Salvadoru i Sijera Leoneu nije bilo izvinjenja, niti je bilo uverljivih izvinjenja od strane zvaničnika Indonezije za zločine počinjene nad stanovništvom Istočnog Timora.

Fokus ovog poglavlja je na priznanju i izvinjenju državnih zvaničnika, ali treba pomenuti da su pred nekim komisijama i počinioци imali priliku da učestvuju u javnim svedočenjima i priznaju svoja zlodela. U prvih četiri meseca rada komisije u Sijera Leoneu (april-avgust 2003. godine), više od 13 posto od ukupno 8,000 pojedinih izjava je poteklo od počinilaca, i trećina onih koji su se pojavili na javnim svedočenjima je priznala svoja zlodela, često na veoma detaljan način⁴⁵. U Istočnom Timoru, uspešan Program pomirenja sa zajednicom, pokrenut od strane komisije za istinu, omogućio je da oko 1,400 počinilaca manje ozbiljnih zločina političke prirode dobije imunitet od krivičnog gonjenja, ukoliko bi priznali svoje postupke i prošli kroz dogovoreni akt pomirenja, obično u obliku služenja u zajednici⁴⁶. Međutim, u Južnoj Africi, većina navodnih počinilaca koji su se pojavili pred Komitetom za amnestije komisije za istinu, nije dalo informacije o mnogim svojim zločinima, iako je potpuno iznošenje istine bilo preduslov za amnestiju⁴⁷. U Gani je samo nekolicina od oko 80 navodnih počinilaca koji su javno dali svoje izjave, priznalo svoja zlodela i zatražilo oprostaj⁴⁸.

U Argentini, Čileu, Južnoj Africi i Maroku, vlade su sprovele značajne napore na pretvaranju u mesta sećanja mesta na kojima su počinjene povrede ljudskih prava opisanih u izveštajima komisija. Napredak

u stvaranju spomen-mesta je u većini ostalih zemalja bio spor.

Argentina – U aprilu 1995. godine, zapovednik argentinske vojske, general Martin Balza, preuzeo je odgovornost za nelegitimne metode, uključujući ubistva, koje su koristili pripadnici vojske kako bi došli do informacija tokom vojne diktature. Onima koji su izgubili članove porodice, Balza je ponudio “poštovanje, tišinu pred njihovim bolom i ulaganje svih mojih napora u stvaranje budućnosti koja neće ponoviti prošlost”⁴⁹. To je bila prvo nedvosmisleno institucionalno izvinjenje neke vojske u Latinskoj Americi⁵⁰.

Prvi nacionalni spomenik nestalim osobama je izgrađen u La Plati⁵¹. U martu 2004. godine, predsednik Nestor Kirchner je najavio da će pomorska baza *Escuela de Mecánica de la Armada* (ESMA) biti pretvorena u “Muzej sećanja”, koji će odati poštu nestalim osobama⁵². Istom prilikom, Kirchner se izvinio u ime države za ćutanje o zločinima tokom dve decenije demokratije⁵³.

Čile – 5. marta 1991. godine, mesec dana pošto je primio izveštaj Nacionalne komisije za istinu i pomirenje, tadašnji predsednik Alwyn je predstavio nalaze izveštaja u svom televizijskom govoru, i zatražio oprostaj za zločine koje je počnula država⁵⁴. Vojska i policija (*Carabineros*) su odbacile izveštaj, odbijajući da se “nađu na optuženičkoj klupi zato što su spasili slobodu i suverenitet otadžbine”⁵⁵. Međutim, u vreme kada je objavljen izveštaj Nacionalne komisije o političkim zatvaranjima i torturi, u novembru 2004. godine, vojska i policija su priznale da su njihovi pripadnici učestvovali u povredama ljudskih prava, i osudile takve postupke⁵⁶.

Vlada je preduzela više važnih koraka kako bi komemorirala žrtve diktature u Čileu. *Villa Grimaldi*, bivši zatvorenički kamp u predgrađu Santijaga u Čileu, gde je, prema procenama, 4,500 osoba bilo zatvoreno i mučeno između 1973. i 1978. godine, i od kojih je više od 220 “nestalo” tokom zatvaranja, pretvorena je u memorijal 1997. godine⁵⁷. Program za ljudska prava Ministarstva unutrašnjih poslova je dao novčanu podršku stvaranju 18 memorijalnih centara u periodu od 2002. do 2006. godine⁵⁸. U decembru 2008. godine, predsednik Bachelet je postavio kamen temeljac za zgradu Nacionalnog muzeja sećanja i ljudskih prava⁵⁹.

El Salvador – Nije bilo zvaničnog prihvatanja odgovornosti za povrede počinjene od strane vladinih snaga tokom oružanog sukoba od 1980. do 1992. godine.

Jedna preporuka u konačnom izveštaju se tiče izgradnje nacionalnog spomenika u znak sećanja na žrtve oružanog sukoba u El Salvadoru. Nacionalna vlada nikada nije podržala tu inicijativu. Levičarska gradska vlada glavnog grada San Salvadora je 2003. godine podigla Spomenik sećanju i istini u parku Cuscatlán. Inicijativa je potekla od porodica žrtava i civilnih organizacija u El Salvadoru. Na 85 metara dugačkom zidu od crnog granita, urezano je skoro 39,000 imena civila koji su ubijeni ili nestali tokom sukoba⁶⁰. Postoji još jedan važan memorijal u selu El Mozote, sa urezanim imenama preko 800 osoba ubijenih od strane vladinih slaga 1981. godine⁶¹. Manji memorijali su podignuti na drugim mestima širom zemlje.

Gana – Nacionalna komisija za pomirenje je, u svom konačnom izveštaju (2005. godine) predložila niz simboličkih reparacija, uključujući pisma izvinjenja koja bi potpisao predsednik, izvinjenja (uz TV i radio prenos) članka javnih institucija koje su identifikovane kao glavni akteri u počinjenim povredama ljudskih prava pojedinaca, i “posebno izvinjenje predsednika ženama Gane za zločine i nedostojne postupke koje su pretrpele”⁶². Te preporuke nisu implementirane⁶³, a samo je pravobranilac Gane dao izjavu izvinjenja onima kojima su učinjene nepravde u prošlosti⁶⁴.

Preporuke iz izveštaja Nacionalne komisije za pomirenje u vezi sa ostalim simboličkim reparacijama (spomenici i komemorativni događaji) nisu implementirane⁶⁵.

Gvatemala – 25. februara 1999. godine, tokom ceremonije na kojoj je komisija predstavila svoj konačni izveštaj, predsednik Álvaro Arzú je izabrao da ne bude na podijumu⁶⁶. Četiri meseca kasnije, Arzú je rekao da je komisija pogrešno zaključila da je počinjen genocid⁶⁷. Kasniji predsednici su izabrali drugi put. Alfonso Portillo je u svom inauguralnom govoru u januaru 2000. godine rekao da prihvata izveštaj i zatražio oprostaj u ime države za povrede počinjene tokom sukoba⁶⁸. Predsednik Berger (2004. – 2008. godine) je 25. februara 2004. godine zatražio oprostaj od žrtava građanskog rata⁶⁹. Sadašnji predsednik, Álvaro Colom, zatražio je oprostaj u avgus-

tu 2008. godine, na ceremoniji na kojoj je predao novčane reparacije žrtvama u oblasti Quiché, na severozapadu zemlje⁷⁰, i zatim ponovo na događaju povodom desetogodišnjice objavljivanja izveštaja komisije za istinu, u februaru 2009. godine⁷¹. Čak se i predsednik SAD, Bill Clinton, izvinio u martu 1999. godine zbog podrške SAD-a gvatemalskim “oružanim snagama i obaveštajnim jedinicama koje su bile umešane u nasilje i široko rasprostranjenu represiju”⁷². Međutim, gvatemalska vojska nije prihvatila nalaze komisije⁷³.

Katolička crkva i ruralne zajednice su napravile memorijale civilnim žrtvama u brojnim mestima Gvatemale. Spomenici koje je podigla vlada komemoriraju mirovni sporazum i one koji su poginuli tokom konflikta. Takvih spomenika ima malo, i jedva su primetni⁷⁴.

Maroko – Prema rečima predsednika Komisije za pravičnost i pomirenje, Drissa Benzekrija, kralj Maroka, Mohamed VI, izvinio se žrtvama povreda ljudskih prava na zatvorenom sastanku sa njima u januaru 2006. godine, dva meseca pošto je komisija predala svoj konačni izveštaj kralju. Žrtve su primile pisma u kojima država od njih traži oprostaj za povrede ljudskih prava koje su pretrpele⁷⁵. Nije bilo javnog izvinjenja premijera, uprkos takvoj preporuci komisije za istinu.

Komisija za istinu u Maroku je preporučila pretvaranje bivših zatvorskih centara u spomen-mesta⁷⁶. Implementacija ove preporuke je započela 2007. godine⁷⁷.

Peru – U novembru 2003. godine, u svom odgovoru na izveštaj CVR, predsednik Alejandro Toledo je podržao rad komisije i izvinio se u ime države “onima koji su proživeli patnje”⁷⁸. Premijer Jorge del Castillo (2006. – 2008. godine) takođe je izrazio poštovanje prema radu komisije⁷⁹. Međutim, Vojska je odbila da se izvini za zločine koje su vojne snage počinile tokom sukoba⁸⁰.

Spomen-mesta su izgrađena širom zemlje⁸¹. Glavno među njima, *La Alameda de la Memoria* (avenija sećanja), u Limi, inaugurisana je u avgustu 2005. godine, na drugu godišnjicu objavljivanja konačnog izveštaja Komisije za istinu i pomirenje⁸². Otvaranje memorijala predstavljalo je rezultat zajedničkog napora koalicije nevladinih organizacija i opštine Jesús María, dela glavnog grada Perua.⁸³

Sijera Leone – Komisija je u svom konačnom izveštaju dala preporuku da se “pojedinci, grupe, tela i organizacije koje snose odgovornost za povrede počinjene tokom rata” javno izvini⁸⁴. Čelnici pobunjeničkih snaga, koji su snosili najveći deo odgovornosti za povrede ljudskih prava, nikada se nisu izvinili. Tokom poslednjeg, završnog svedočenja, početkom avgusta 2003. godine, predsednik Kabbah je odbio poziv da se izvini u ime države za brojne povrede koje su počinjene u Sijera Leoneu⁸⁵.

Vlada je 2007. godine imenovala Nacionalnu komisiju za društvenu akciju (NaCSA) kao zvaničnu agenciju za implementaciju socijalne politike. NaCSA je predala projekat reparacija Nacionalnom komitetu za usmeravanje Fonda za izgradnju mira, koji je odobrio taj projekat u julu 2008. godine. Program uključuje forme simboličkih reparacija, poput memorijala, premeštanja i sahrane posmrtnih ostataka, i ceremonija sećanja⁸⁶.

Južna Afrika – Suprotno percepcijama u javnosti o radu Komisije za istinu i pomirenje (TRC), komisija ustvari nije uključila izražavanje žaljenja u uslove za dobijanje amnestije. Preovladao je stav da bi takav zahtev doveo do teatralnosti lišene stvarnog značenja. Međutim, izvestan broj počinitelaca jeste se izvinio, kada su svedočili pred komisijom..

Najviši zvaničnici apardhejskog režima nisu dali uverljiva izvinjenja tokom ili po završetku rada TRC. Bivši predsednik Pieter Botha nije dao izvinjenje. U svom svedočenju pred komisijom u avgustu 1996. godine, poslednji apardhejski predsednik Južne Afrike, Frederik W. de Klerk, izvinio se za bol i patnju uzrokovane sistemom rasne segregacije. Međutim, on je rekao da ni on sam, ni njegova partija, nisu naredili povrede ljudskih prava⁸⁷. Klerkovo izvinjenje, za razliku od njegovog poricanja, u današnjoj Južnoj Africi jedva da se pamti. Kao kontrast tome, nema puno sumnje u pogledu iskrenosti izvinjenja bivšeg zamenika ministra za red i zakon, Leona Wesselsa, koje je dao kako pred komisijom tako i u svojoj izjavi u avgustu 2006. godine⁸⁸.

Vlada Južne Afrike je inaugurisala nekoliko memorijala koji odaju poštu žrtvama apardhejda. U junu 2000. godine, napravljen je Park slobode u Pretoriji, kao odgovor na rad TRC, i kao spomenik demokratiji, u znak sećanja na žrtve borbe protiv apardhejda⁸⁹. Memorijal Sharpeville je otvoren u martu 2002. godine,

kako bi odao poštu onima koji su izgubili svoje živote u masakru u Sharpeville-u, 1960. godine. Memorijal se nalazi preko puta policijske stanice u kojoj je izvršeno streljanje⁹⁰. Ostala prominentna mesta uključuju Spomenik ženama u Pretoriji, koji komemoriše marš hiljada žena u znak protesta protiv apardhejda 1956. godine, kao i Muzej ostrva Robben, bivši zatvor za liberalne aktiviste, među kojima je bio i Nelson Mandela, prvi post-apardhejski predsednik Južne Afrike⁹¹.

Istočni Timor (CAVR) – Tokom javnih slušanja o građanskom ratu, lideri političkih partija koje su bile uključene u unutrašnji sukob 1975. godine izvinili su se narodu Istočnog Timora. Ovo je uključilo Predsednika, Predsednika Vlade, i Ministra odbrane u vreme rada komisije, kao i druge političke lidere.⁹²

Istočni Timor – Indonezija (CTF) – U julu 2008. godine, nakon objavljivanja izveštaja CTF, predsednik Indonezije Susilo Bambang Yudhoyono je izrazio “duboko žaljenje zbog onoga što se dogodilo u prošlosti i izazvalo gubitak života i svojine”. Yudhoyono se zaustavio na tome, ne ponudivši izvinjenje⁹³. Vrednost predsednikovog gesta je dodatno umanjena činjenicom da je svoje žaljenje izrazio zajedno sa Jose Ramos Hortom, predsednikom Istočnog Timora, što je stvorilo utisak veštačke ravnoteže.

3. Materijalne reparacije

Skoro sve komisije koje su predmet ovog rada su predložile mere materijalnih reparacija za žrtve. U Argentini, Čileu, Maroku, Južnoj Africi i Gani, reparacije su isplaćene širokom spektru pojedinačnih primalaca. Neke grupe žrtava primile su reparacije u Gvatemali i Istočnom Timoru. U Seira Leoneu i Peruu, pet godina pošto su komisije završile svoj rad, vlasti još uvek nisu bile u stanju da počnu sa isplatom individualnih reparacija, iako su uspostavile procedure za buduće isplate. U El Salvadoru, reparacije nikada nisu isplaćene.

Mnoge od zemalja u kojima su komisije delovale su ekonomski slabe, što čini teškim da se obezbede reparacije čak i da su vlade privržene poboljšanju položaja žrtava. Sijera Leone i Gvatemala su, na primer, među najsiromašnijim državama na svetu, dok je u Istočnom Timoru situacija samo za nijansu bolja. Siromašne zemlje su, uz to, bile poprište posebno okrutnih i dugotrajnih sukoba, što za posledicu ima

veliki broj žrtava koje imaju pravo na reparacije. Čak i tamo gde vlade jesu pružile pojedinačne materijalne reparacije, sume koje su isplaćene žrtvama bile su skromne, sa izuzetkom reparacija isplaćenih u Argentini, Čileu u Maroku.

Nekoliko zemalja (Gvatemala, Maroko i Peru), takođe je implementiralo i mere kolektivnih reparacija (reparacija zajednicama), u onim oblastima koje su bile zahvaćene povredama ljudskih prava tokom perioda koje su istraživale date komisije za istinu. Te mere uključuju programe društveno-ekonomskog i kulturnog razvoja.

Argentina – Do februara 2004. godine, odobreno je oko 8,000 zahteva za reparacije u slučajevima prinudnih nestanaka i pogubljenja, a 7,800 osoba je primilo beneficije po osnovu arbitrarnog zatvaranja (uključujući i slučajeve u kojima je izazvana smrt)⁹⁴. Porodice žrtava koje su nestale ili ubijene, primile su obveznice u vrednosti od 224,000 USD, dok je njihova vrednost za slučajeve smrti tokom zatvaranja iznosila 136,000 USD⁹⁵. Ti iznosi su veći od bilo kog drugog programa reparacija u zemljama koje se ovde ispituju, ali mana te prakse je činjenica da su se reparacije sastojale od obveznica, umesto od novčanih isplata.

Čile – Programi reparacija u Čileu su bili ukorenjeni u radu dve komisije za istinu. Prva, poznata kao *Rettig* komisija, (1990. – 1991. godine), nazvana po svom predsedniku, istraživala je nestanke, pogubljenja i torturu koja je izazvala smrt. Institut za provizornu normalizaciju, zadužen za sprovođenje sistema isplata, odobrio je hiljade prijava za isplate, uključujući i slučajeve koji, usled nedostatka vremena, nisu obrađeni od strane *Rettig* komisije. Do kraja septembra 1997. godine, isplate je dobilo 5,726 primalaca⁹⁶. One su bile u iznosima malo višim od minimalne mesečne plate⁹⁷. Originalni iznos mesečnih penzija je bio 537 USD, kroz zadate procenite predviđene za različite članove porodice⁹⁸. Vlada je takođe pružila zdravstvenu negu i obrazovne beneficije žrtvama diktature⁹⁹.

Druga komisija za istinu (*Valech* komisija, 2003. – 2004. godine), bavila se slučajevima torture koji nisu izazvali smrt. Komisija je objavila svoj izveštaj 2004. godine. Do tada, preživeli žrtve torture i politički zatvorenici bili su isključeni iz većine programa reparacija¹⁰⁰. Mesec dana pošto je izveštaj objavljen, donet je zakon kojim je uspostavljen program rep-

eracija koji je uključivao isplatu penzija, obrazovne beneficije i pristup zdravstvu za te kategorije žrtava. Međutim, u ovom slučaju, iznos penzija je bio jednak minimalnoj plati¹⁰¹.

El Salvador – Komisija za istinu u El Salvadoru je dala nekoliko konkretnih preporuka o reparacijama, uključujući i odvajanje jednog procenta strane pomoći u te svrhe. Međutim, u praksi nije bilo isplata ekonomskih reparacija¹⁰².

Gana – Tokom 2006. i 2007. godine, vlada je isplatila pojedinačne reparacije za oko 2,000 osoba¹⁰³. Jednokratne isplate su bile u iznosima ekvivalentnim rasponu od 217 USD do 3,300 USD. Individualizacija iznosa je bila zasnovana na vrsti pretrpljene povrede¹⁰⁴. Neke žrtve su smatrale da kompenzacija koju su dobili nije bila adekvatna, s obzirom na obim ekonomskih gubitaka i psihičkih bolova koje su pretrpeli¹⁰⁵.

Gvatemala – Između 2003. godine, kada je Gvatemala stvorila Nacionalni program reparacija, i početka 2008. godine, vlada je isplatila novčanu kompenzaciju za oko 17,000 žrtava¹⁰⁶. Do oktobra 2008. godine, pod novim predsednikom Alvarom Colomom, dodatnih 7,145 osoba je dobilo reparacije¹⁰⁷. Ukupan broj žrtava, prema proceni Komisije za istorijsko razjašnjenje, prevazilazi 200,000. Isplaćena suma je oko 3,000 USD: na ceremoniji u avgustu 2008. godine, predsednik Colom je predao čekove žrtvama iz regiona Quiché, u iznosima ekvivalentnim rasponu od 2,660 USD do 3,200 USD¹⁰⁸. U oktobru 2008. godine, vlada je, takođe, počela sa radovima na izgrađivanju infrastrukture u udaljenim oblastima, nastanjenim populacijom Maja, kao deo implementacije Nacionalnog programa reparacija¹⁰⁹.

Maroko – Komisija za pravičnost i pomirenje (IER), predala je svoj konačni izveštaj kralju u novembru 2005. godine. Do kraja 2007. godine, vlada je isplatila novčanu kompenzaciju većini žrtava za koje je komisija utvrdila da imaju pravo na reparacije. Ukupno 85 miliona USD je podeljeno između, otprilike, 16,000 pojedinaca¹¹⁰. Do juna 2008. godine, blizu 2,100 žrtava je dobilo zdravstveno osiguranje, i vlada je planirala da proširi beneficije na dodatnih 10,000 žrtava¹¹¹. Ministarstvo za zapošljavanje i stručnu obuku je, takođe u junu, potpisalo sporazum o partnerstvu i saradnji sa Savetodavnim većem za ljudska prava, osnovanim od strane vlade, kojim je

predviđeno da žrtve koje je identifikovala IER dobiju pristup stručnoj obuci i službama za profesionalni razvoj¹¹². Vlada je takođe implementirala i program kolektivnih reparacija u jedanaest regiona koji su u prošlosti pretrpeli represiju i marginalizaciju. Materijalna dimenzija te operacije uključuje programe izgradnje lokalnih kapaciteta, društveno-ekonomskog razvoja, zaštite životne sredine, unapređivanja obrazovnih i socijalnih službi, kao i programe izgradnje osnovne infrastrukture¹¹³.

Treba takođe dodati i da je vlada, nekoliko godina pre uspostavljanja IER, pružila materijalne reparacije hiljadama drugih žrtava. Preporuke za to dao je Nezavisni arbitracioni panel, uspostavljen 1999. godine kako bi utvrdio kompenzacije za slučajeve arbitrarnog zatvaranja i prinudnih nestanaka između 1956. i 1999. godine. Panel je funkcionisao pod rukovodstvom Savetodavnog veća za ljudska prava. Doneo je pozitivne odluke o 3,681 aplikacija, i dodelio ukupnu sumu od skoro 100 miliona USD. Iznosi su bili u rasponu od 600 USD do skoro 300,000 USD¹¹⁴.

Peru – Implementacija preporuka iz izveštaja komisije za istinu u vezi sa reparacijama odvija se sporo. Iako je u sukobu ubijeno 69,000 ljudi, a procena Odbora za reparacije o ukupnom broju svih žrtava i njihovih porodica, koje imaju prava na reparacije, je 280,000., odbor je do januara 2009. godine registrovao samo 23,668 pojedinačnih aplikacija¹¹⁵. Nizak broj prijava je objašnjen raseljavanjem i migracijama izazvanim nasiljem u prošlosti¹¹⁶, i nedostatkom sredstava za rad Odbora za reparacije¹¹⁷. Odbor je, do septembra 2008. godine, takođe registrovao i 3,560 zajednica za implementaciju kolektivnih reparacija¹¹⁸, od procenjenih 9,000 zajednica koje su bile ozbiljno zahvaćene nasiljem. Do sada su primenjene samo mere kolektivnih reparacija, i to u 210 zajednica, tokom 2007. i 2008. godine¹¹⁹. Te reparacije su se najčešće sastojale od izgradnje komunalnih centara, školskih zgrada i irigacionih projekata¹²⁰.

Sijera Leone – Implementacija programa reparacija za civilne žrtve ističe se kao ključna preporuka iz izveštaja komisije, i ona tek treba da bude implementirana¹²¹. Zvanična agencija za implementaciju, Nacionalna komisija za društvenu akciju (NaCSA), pokrenula je 2007. godine projekat reparacija koji uključuje jednogodišnji (avgust 2008. – jul 2009. godine) podsticajni fond, koji treba da ubrza program

reparacija¹²². U decembru 2008. godine, NaCSA je počela sa procesom registracije primalaca¹²³.

Južna Afrika – Južnoafrička Komisija za istinu i pomirenje je preporučila da žrtve primaju godišnje isplate od oko 2,700 USD, u trajanju od šest godina. Međutim, vlada je odlučila da izvrši jednokratne isplate u iznosima manjim od 4,000 USD (prema kursu iz februara/marta 2009. godine), žrtvama koje su dale izjave pred TRC¹²⁴. Do novembra 2008. godine, oko 16,000 osoba, od 18,000 koje je TRC priznala kao žrtve, primili su isplate, a nešto više od 2,000 ljudi je i dalje na to čekalo.¹²⁵

Istočni Timor (CAVR) – Kao deo Programa hitnih reparacija, koji je sprovodio CAVR, 516 muškaraca i 196 žena je primilo novčane isplate, i 156 žrtava je učestvovalo u ukupno šest radionica za izlečenje¹²⁶. Sredstva za taj program su dobijena od programa Svetske banke u ranjivom položaju¹²⁷. Broj žrtava koje su iskoristile ovaj program je neznatan u poređenju sa procenjenim brojem žrtava, koji je utvrdila CAVR (oko 18,600 nezakonito ubijenih ili nestalih osoba, i hiljade žrtava ostalih zločina). Preporuke CAVR-a u vezi sa reparacijama nisu implementirane¹²⁸.

Istočni Timor – Indonezija (CTF) – Konačni izveštaj Komisije za istinu i prijateljstvo nije preporučio kompenzaciju kao oblik pojedinačnih reparacija; umesto toga, komisija je preporučila duševnu negu za traumatizovane osobe, školske stipendije i ostale oblike ne-novčanih reparacija. Izveštaj je takođe preporučio implementaciju programa kolektivnih reparacija.

4. Krivično gonjenje

Postoje dva različita aspekta odnosa rada komisije za istinu i krivičnih gonjenja u zemljama koje su ovde istražene. Jedan se tiče potencijala komisije da pomogne pokretanju krivičnog gonjenja u periodu u kom ona još nisu započeta, dok se drugi tiče doprinosa komisija suđenjima, onda kada je sudstvo već počelo da se bavi nasleđem široko rasprostranjenih povreda ljudskih prava.

U zemljama analiziranim u ovom radu, pre uspostavljanja komisija za istinu nije bilo suđenja pred *domaćim* sudovima za povrede ljudskih prava iz prošlosti. ("Hibridni" paneli za ratne zločine, sponzorirani od

strane Ujedinjenih Nacija, postojali su u Sijera Leoneu i Istočnom Timoru, u trenutku kada su komisije za istinu u tim zemljama započinjale svoj rad.) U većini zemalja, strukture i pojedinci odgovorni za povrede iz prošlosti, nastavljali su da imaju ulogu u političkom životu, ili su bili doživljeni kao previše moćni da bi bili podložni krivičnoj istrazi. Pod takvim okolnostima, komisije za istinu nisu mogle da odmah otvore prostor za sudska gonjenja. U nekoliko drugih zemalja (Južna Afrika i Sijera Leone), nedostatak krivičnog gonjenja je odražavao snažne preference novih vlada prema pomirenju, za koje su smatrali da nije kompatibilno sa širokom upotrebom mehanizama krivične pravde.

Kada su snage odgovorne za povrede iz prošlosti izgubile svoj uticaj nad političkim elitama ili bezbednosnim aparatom u Argentini, Čileu i Peruu, informacije koje su prikupile komisije za istinu su često bile korišćene od strane tužilaca i sudova. Komisija za istinu u Sijera Leoneu nije dala direktan doprinos sudskim gonjenjima pred "hibridnim" tribunalom za ratne zločine, dok su takozvani Paneli za ozbiljne zločine u Istočnom Timoru imali mogućnost da izgrade slučajeve i iskoriste dokumentaciju komisije protiv pojedinaca koji su bez uspeha aplicirali za imunitet pred komisijom.

Komisije za istinu u El Salvadoru, Gani i Maroku, uzdržale su se od preporuka sudskih gonjenja. Procenile su da ravnoteža moći ili slabost sudstva, čini takva krivična gonjenja malo verovatnim u skorijoj budućnosti.

Argentina – Komisija za istinu je bila obavezna da preda dokaze o krivičnim delima organima tužilaštva¹²⁹. Na kraju svog rada, komisija je predala 1,086 slučajeva sudskim organima¹³⁰. Skoro 500 osoba je optuženo nedugo posle toga¹³¹. Posle suđenja najvišim čelnicima vojnog režima, u svetlu pretnje od vojnog državnog udara, parlament je doneo dva zakona o delimičnoj nekažnjivosti, 1986. i 1987. godine, kako bi sprečio da dođe do novih suđenja. Predsednik Carlos Menem (1989. – 1995. godine), pomilovao je 277 osoba koje su već bile osuđene ili optužene¹³². Argentinski Kongres je tek u avgustu 2003. godine poništio zakone o amnestijama¹³³, a u junu 2005. godine Vrhovni sud je utvrdio da su ti zakoni neustavni, što je otvorilo vrata za novu turu sudskih gonjenja¹³⁴. Do jula 2008. godine, prema Centru za pravne i društvene studije (Buenos Aires), 36 osoba je osuđeno za povrede počinjene

tokom diktature. Oko 440 osoba, od kojih je većina u istražnom zatvoru, bilo je suočeno sa optužnicama za počinjene zločine¹³⁵. Dokazi koje je komisija prikupila od 1983. do 1984. godine, bili su ključni resurs tužilaštva na suđenjima vojnoj hunti, kao i na nekim skorijim suđenjima¹³⁶.

Čile – Poput argentinske komisije za istinu, *Rettig* komisija u Čileu (1990. – 1991. godine) imala je eksplicitnu obavezu da pošalje dokaze o krivičnim delima relevantnim organima zbog mogućeg krivičnog gonjenja¹³⁷. Do jula 2008. godine, 256 osoba, bivših pripadnika vojske i civilnih kolaboratora, osuđeno je za prinudne nestanke, ubistva i torturu¹³⁸. Napredak je uglavnom načinjen u poslednjoj deceniji: 1999. godine, samo 19 slučajeva koje je *Rettig* komisija obradila, rezultovalo je osuđujućim presudama¹³⁹. Porast u krivičnom gonjenju usledio je posle hapšenja bivšeg šefa države, generala Augusta Pinocheta, u oktobru 1998. godine, u Velikoj Britaniji, po optužnici za torturu koja je podignuta u Španiji, po osnovu principa univerzalne nadležnosti¹⁴⁰.

Izjave date *Valech* komisiji (2004. godine), bile su poverljive i ne mogu se koristiti u suđenjima za kršenja ljudskih prava.

El Salvador – Izveštaj komisije nije preporučio suđenja pojedincima koje je imenovao, jer članovi komisije nisu verovali da je pravni sistem El Salvadora u stanju da ostvari pravdu¹⁴¹. U martu 1993. godine, pet dana po objavljivanju izveštaja, Narodna skupština El Salvadora je donela zakon kojim se odobrava potpuna amnestija svakoj osobi koja je optužena za "političke zločine"¹⁴². U septembru 2000. godine, Vrhovni sud pravde je doneo odluku u kojoj navodi da, uprkos tome što Akt o amnestiji nije proglašen neustavnim, sudije mogu da izaberu da ga ne primenjuju pri izricanju presuda u konkretnim slučajevima¹⁴³. Tek u junu 2008. godine, po prvi put od objavljivanja zakona o amnestiji, jedan pripadnik oružanih snaga je pozvan pred sud u okviru istrage o jednom zločinu kojim se bavila komisija za istinu. General Rafael Flores Lima, bivši zapovednik oružanih snaga, bio je pozvan da svedoči u kancelariji državnog pravobranioca u Chalatenango-u, u okviru istrage koju je naredio Inter-američki sud za ljudska prava u martu 2005. godine¹⁴⁴.

Gana – Izveštaj nacionalne komisije za pomirenje nije uključio sudska gonjenja u okviru svojih prepo-

ruka. Komisija je bila svesna prelazne odredbe ustava iz 1992. godine, koja zapravo predstavlja amnestiju za bilo koje krivično delo počinjeno pre te godine. Komisija je preporučila da stavke o nekažnivosti budu iznete na referendumu¹⁴⁵. Ima mišljenja da bi, zbog uticaja generala Jerrya Rawlingsa i njegove političke partije, pokušaji da se razreše slučajevi zločina počinjenih tokom Rawlingsove vlasti destabilizovali tekuću tranziciju ka demokratiji u Gani¹⁴⁶.

Gvatemala – Od 626 masakra koje je dokumentovala komisija za istinu, samo tri slučaja su uspešno krivično gonjena pred sudovima Gvatemale. Presude su izrečene 1999., 2004. i u maju 2008. godine¹⁴⁷.

Maroko – Komisija za pravičnost i pomirenje nije dala preporuke sudskih gonjenja za povrede kojima se bavila. Žrtve represije su zbog toga kritikovale konačni izveštaj komisije¹⁴⁸.

Peru – Do maja 2008. godine, u Peruu je započeto 46 krivičnih procesa za povrede ljudskih prava, i polovina tih slučajeva je pokrenuta zahvaljujući podacima Komisije za istinu i pomirenje¹⁴⁹. Komisija je imala poseban pravni tim (*judicialización* tim), koji je istraživao određene pojedinačne zločine i imenovao navodne počinioce¹⁵⁰. Podaci o ukupno 47 slučajeva su predati Kancelariji državnog pravobranioica, *Fiscalía de la Nación*, a 18 slučajeva je direktno poslato Nacionalnom sudu za terorizam, *Sala Nacional de Terrorismo*¹⁵¹. Do maja 2008. godine, 17 civila i bivših pripadnika vojske je osuđeno za povrede koje je komisija za istinu pripisala državnim akterima¹⁵². Istrage ostalih slučajeva su usporene¹⁵³ zbog nedostatka saradnje oružanih snaga¹⁵⁴. Međutim, naponi na ostvarenju pravde za žrtve povreda ljudskih prava, dobili su značajan podsticaj suđenjem i presudom bivšem predsedniku Albertu Fujimoriu, posle njegovog izručenja iz Čilea 2007. godine¹⁵⁵. Panel koji je činilo troje sudija peruanskog Vrhovnog suda, osudio je Fujimorija 7. aprila 2009. godine na 25 godina zatvora, zbog ubistva 25 osoba u dva odvojena maskara, 1991. i 1992. godine, koje je sproveo poseban odred, kao i za dva slučaja otmica 1992. godine. Sud je uveo u dokazni materijal nalaze komisije za istinu o kontekstu, koji su ukazali na sistematsku i opštu prirodu brojnih prinudnih nestanaka i arbitrarnih pogubljenja u relevantom periodu¹⁵⁶.

Sijera Leone – Pred Specijalnim sudom za Sijera Leone pod pokroviteljstvom Ujedinjenih nacija,

održana su četiri suđenja za ratne zločine, u kojima je optuženo 13 osoba. Sud je uspostavljen 2002. godine kako bi izveo pred lice pravde one “koji snose naveću odgovornost” za zločine počinjene tokom građanskog rata. Do februara 2009. godine, završeni su procesi protiv osam osoba, i sve one su osuđene. Troje optuženih je umrlo od trenutka podizanja optužnice (dvoje u zatvoru), jedna osoba je begunac, a suđenje bivšem liberijskom predsedniku Charlesu Tayloru i dalje traje¹⁵⁷.

Nije bilo suđenja nižerangiranim počiniocima pred nacionalnim sudovima. Moglo bi se argumentovati da je to u skladu sa preferencom mnogih u Sijera Leoneu za pristup “oprasti i zaboravi” i za re-integraciju bivših boraca u svoje izvorne zajednice¹⁵⁸. Ono što je važnije, jeste činjenica da je mirovni sporazum iz Lomea, koji je potpisan 7. jula 1999. godine i kojim je okončan sukob, uspostavio opštu amnestiju za sve borce. Ta stavka nije obavezivala Ujedinjene nacije i sud koji su uspostavile zajedno sa vladom Sijera Leonea. Međutim, Specijalni sud je fokusiran samo na mali broj navodnih počinilaca, dok sudski sistem Sijera Leonea nije mogao da inicira krivično gonjenje zbog proglašene opšte amnestije.

Specijalni sud i Komisija za istinu i pomirenje nisu među sobom koordinisali svoje aktivnosti. Komisija nije predala kancelariji Tužilaštva informacije koje je prikupila¹⁵⁹. Dve institucije su zauzele dijametralno suprotne pozicije u vezi sa stavkom o amnestiji u mirovnom sporazumu iz Lomea: sud ju je odbacio, dok je TRC verovala da je amnestija bila neophodna u okolnostima koje su vladale u tom trenutku, i da je zato treba poštovati¹⁶⁰.

Južna Afrika – Po završetku rada Komisije za istinu i pomirenje, južnoafričko sudstvo je moglo da sudi počiniocima povreda ljudskih prava koji nisu zatražili amnestiju pred komisijom, ili počiniocima čiji su zahtevi bili odbijeni. Komisija je Državnom tužilaštvu (NPA) predala spisak sa više od 300 imena, kako bi se sprovele dalje istrage i sudska gonjenja¹⁶¹. Međutim, NPA se nije bavila tim slučajevima sa predanošću. NPA tvrdi da je podigla optužnice u 10 slučajeva¹⁶². Od 2005. godine, NPA je odobravalala imunitet od krivičnog gonjenja za “političke zločine” počinjene tokom perioda aparthejda, osobama koje nisu zatražile amnestiju pred komisijom i osobama čiji je zahtev bio odbijen. Kriterijumi odluka NPA su bili slični onima koje je primenjivala i komisija¹⁶³, ali, za razliku

od TRC, taj proces se odvijao iza zatvorenih vrata. Vrhovni sud u Pretoriji je 12. decembra 2008. godine proglasio takvu praksu tužilaštva neustavnom¹⁶⁴. Viši sud Severnog Gautenga u Pretoriji je 4. maja 2009. godine potvrdio odluku Vrhovnog suda i obavezu tužilaca u Južnoj Africi da istražuju slučajeve iz perioda aparthejda, a posebno one slučajeve koji se tiču osoba kojima amnestija nije odobrena¹⁶⁵.

Istočni Timor (CAVR) – Komisija za istinu, pomirenje i prihvatanje (CAVR) u Istočnom Timoru, počela je svoj rad u januaru 2002. godine, godina dana pošto su, u okviru Okružnog suda u Diliju, uspostavljeni Specijalni paneli za ozbiljne zločine i Jedinica za ozbiljne zločine, pod pokroviteljstvom UN. CAVR je u svom delovanju obuhvatila period od 1974. do 1999. godine, a takozvani Proces za ozbiljne zločine se bavio samo zločinima počinjenim 1999. godine. Paneli nisu imali ovlašćenje da primoraju indonežanske vlasti na saradnju. Oni su doneli 84 okrivljujuće i tri oslobađajuće presude, pre nego što su prestali sa radom u maju 2005. godine. Do juna 2008. godine, 313 osoba indonežanske i istočno-timorske nacionalnosti, koje su bile optužene kroz proces za ozbiljne zločine, i dalje su bili u bekstvu¹⁶⁶. Predsednik Xanana Gusmao je 2004. i 2005. godine delimično pomilovao neke pojedince koji su osuđeni za ozbiljne zločine, što je za posledicu imalo smanjenje njihovih kazni¹⁶⁷. U maju 2008. godine, predsednik Jose Ramos Horta je doneo odluku o delimičnom pomilovanju devet osoba koje su bile osuđene za zločine protiv čovečnosti¹⁶⁸. Kazne za neke od njih su time bile dovoljno snižene da dobiju pravo na uslovno oslobađanje.

CAVR je Kancelariji glavnog tužioca (OGP) slala pisane izjave počinilaca koji su se prijavili za takozvani Proces pomirenja sa zajednicom, kako bi se procenilo da li tim slučajevima treba da se bavi OGP, ili oni predstavljaju relativno minorne povrede, za koje se može dobiti imunitet ako se uspešno okonča proces pomirenja sa zajednicom¹⁶⁹. Pošto bi počinilac dao izjavu na saslušanju u zajednici i sklopio Sporazum o pomirenju sa zajednicom, najbliži Okružni sud bi pregledao i odobrio taj sporazum. Od preko 1,500 izjava koje su prosleđene glavnom tužiocu, 111 je zadržano u OGP-u zbog mogućeg podizanja optužnica u budućnosti¹⁷⁰.

Na kraju svog mandata, CAVR je predala spisak navodnih počinilaca predsedniku Istočnog Timora, i preporučila da taj spisak bude prosleđen Kancelariji

glavnog tužioca zbog daljih istraga i podizanja optužnica¹⁷¹. Konačni izveštaj komisije iz oktobra 2005. godine takođe je preporučio i da Ujedinjene nacije obnove mandate Jedinice za ozbiljne zločine i Specijalnih panela, kao i to da budu spremne da uspostave Međunarodni tribunal, ukoliko se oceni da druge mere nisu bile dovoljno uspešne u ostvarivanju pravde, ili ako Indonezija nastavi sa opstrukcijom pravde¹⁷². Integrisana misija UN u Istočnom Timoru (UNMIT) je u međuvremenu ponovo uspostavila istražni tim koji treba da okonča istrage o zločinima počinjenim 1999. godine, iako bez mandata da optužuje i krivično goni¹⁷³.

Kršnja ljudskih prava u Istočnom Timoru su takođe bila podložna i ograničenim krivičnim gonjenjima u Indoneziji. Međutim, do sredine 2008. godine, sudovi su oslobodili svih 16 optuženih pripadnika indonežanske vojske i policije, i obe optužene osobe iz Istočnog Timora¹⁷⁴. Ta suđenja su široko okarakterisana i odbačena kao nepravična od strane međunarodnih komentatora.

Istočni Timor – Indonezija (CTF) – Mandat Komisije za istinu i prijateljstvo je obuhvatao samo događaje koji su se odigrali neposredno pre i posle referenduma održanog u Istočnom Timoru 1999. godine. Iako CTF jeste imala ovlašćenje da preporuča amnestije za zločine koje je utvrdila, ona je odbila da to uradi. Nalazi u izveštaju i dokazni materijal koji je prikupila komisija, tumačeni su kao korak ka uspostavljanju odgovornosti i krivične pravde u Indoneziji¹⁷⁵. Međutim, posle objavljivanja izveštaja u avgustu 2008. godine, najviši državni zvaničnici iz obe zemlje su nagovestili da neće biti krivičnih progona osoba odgovornih za povrede opisane u izveštaju¹⁷⁶.

5. Rešavanje slučajeva prinudno nestalih

Tragedija prisilnih nestanaka nadživljuje oružani sukob ili režim koji sistematski krši ljudska prava. Proces pomirenja nema stvarnih izgleda za uspeh ako porodice nestalih ne znaju šta se desilo sa njihovim najdražim. Kada su ove povrede prava počinjene u velikom broju, komisija za istinu možda predstavlja jedini način da se otkrije sudbina žrtava prisilnog nestanka.

Komisije za istinu u Maroku, Peruu i Južnoj Africi, uključile su u svoj rad i utvrđivanje sudbine nestalih

osoba. Komisije češće imaju ograničeniji cilj – da prikupe navode o slučajevima nestalih i na osnovu toga stvore registar koji može da posluži kao osnova za kasniji rad specijalizovanih agencija.

U većini slučajeva nestanaka koji su prijavljeni komisijama u Južnoj Africi i Maroku, komisije su utvrdile sudbinu žrtava i pronašle mesta na kojima su sahranjene. U Peruu i Gvatemali, urađen je značajan rad na ekshumacijama i identifikaciji, iako većina slučajeva i dalje nije razrešena. U Argentini, Čileu, El Salvadoru i Istočnom Timoru nije bilo većeg napretka. Broj slučajeva nestalih osoba u Gani i Sijera Leoneu je relativno nizak, i to nije bilo prominentno pitanje u radu te dve komisije za istinu.

Argentina – Aneks izveštaja komisije za istinu je uključivao imena 8,961 osoba za koje je utvrđeno da su nestale¹⁷⁷. Spisak je shvaćen kao otvoren, i tokom godina je bio ažuriran. Pod-sekretar za ljudska prava (SDH), čiji položaj je uspostavljen u okviru Ministarstva unutrašnjih poslova u septembru 1984. godine, nastavio je istrage svih slučajeva kojima se komisija nije bavila. SDH je utvrdio oko 3,000 novih slučajeva¹⁷⁸. Procene o ukupnom broju žrtava prinudnih nestanaka variraju od 15,000 do 25,000¹⁷⁹.

Ekshumirani su i identifikovani posmrtni ostaci samo 300 žrtava¹⁸⁰. U novembru 2007. godine, Forenzičko-antropološki tim Argentine (EAAF), nevladina organizacija koja je rukovodila ekshumacijama i procesom identifikacije, započela je javnu kampanju za prikupljanje uzoraka krvi porodica nestalih u nacionalnu DNK bazu, kako bi olakšala identifikaciju oko 600 ekshumiranih tela. Vlada je podržala tu kampanju¹⁸¹.

Čile – Nacionalna komisija za istinu i pomirenje (*Rettig* komisija, 1990. – 1991. godine) i Nacionalna korporacija za kompenzaciju i pomirenje, telo koje je nastavilo rad komisije do 1996. godine na implementaciji njenih preporuka, verifikovala je informacije o 1,102 slučaja nestanka osoba posle zatvaranja¹⁸². Između 1990. i 2004. godine, čileanski forenzički stručnjaci su identifikovali posmrtne ostatke 220 osoba, koristeći tradicionalne forenzičke metode¹⁸³. Međutim, 2005. godine, Medicinsko-pravna služba Čilea je preispitala 95 slučajeva upotrebom mitohondrijalne DNK analize, i taj postupak je dao drugačije rezultate u 48 slučajeva¹⁸⁴.

El Salvador – Više od 5,500 prijavi ozbiljnih akata nasilja, ili 25 procenata ukupnog broja od preko 22,000 prijavi registrovanih od strane komisije u El Salvadoru, ticalo se slučajeva prinudnih nestanaka¹⁸⁵. Nevladine organizacije u El Salvadoru procenjuju da je više od 8,000 osoba nestalo tokom oružanog sukoba¹⁸⁶. Vlada nije sprovela veće napore kako bi utvrdila sudbinu ili lokaciju nestalih osoba¹⁸⁷. Do oktobra 2007. godine, Radna grupa Ujedinjenih nacija za prinudne ili nevoljne nestanke, dobila je informacije o 391 slučaju, koji su razrešeni¹⁸⁸. Ne postoji sveobuhvatan plan ili program potrage za nestalim osobama¹⁸⁹, i odnos između vladinih zvaničnika i organizacija civilnog društva koje su uključene u istrage slučajeva prinudnih nestanaka, opterećen je nepoverenjem i nedostatkom saradnje¹⁹⁰.

Gana – Izveštaj Nacionalne komisije za pomirenje ne sadrži procenu broja nestalih osoba, niti njegove preporuke uključuju poziv na potragu za nestalima.

Gvatemala – Komisija za istorijsko razjašnjenje (CEH) registrovala je 6,159 slučajeva nestalih osoba¹⁹¹. Procenjuje se da je tokom sukoba nestalo do 45,000 osoba, ali veliki broj porodica nije te slučajeve prijavio komisiji¹⁹². Desetine masovnih grobnica su ekshumirane pre i tokom rada CEH, na inicijativu lokalnih zajednica širom Gvatemale¹⁹³. Timovi forenzicara, povezani sa nevladinim organizacijama i Katoličkom crkvom, u koordinaciji sa organima tužilaštva, radili su na identifikaciji žrtava¹⁹⁴. Ti naponi su se nastavili i po završetku rada komisije. Do kraja 2006. godine, posmrtni ostaci manje od 5,000 osoba su vraćeni njihovim porodicama¹⁹⁵.

Maroko – Komisija je rasvetlila sudbinu 742 osobe koje su prijavljene kao žrtve prinudnih nestanaka¹⁹⁶. U većini slučajeva, komisija je preporučivala porodicama da ne zahtevaju ekshumacije, jer su dokazi u vidu dokumenata bili dovoljni za utvrđivanje identiteta žrtava¹⁹⁷. Samo 66 slučajeva je ostalo nerazjašnjeno¹⁹⁸. Imena tih osoba nisu objavljena. U godinama koje su usledile, vlasti su razrešile još neke preostale slučajeve. Nevladine organizacije su kritikovale nedostatak transparentnosti u vezi sa tim pitanjem, i osporile su tvrdnju Savetodavnog veća za ljudska prava da je samo dvadesetak slučajeva ostalo nerazjašnjeno, prema stanju iz decembra 2008¹⁹⁹.

Peru – Komisija za istinu i pomirenje (CVR) je primila izveštaje o oko 4,414 slučajeva prinudnih nestanaka, koji se mogu pripisati državnim organima²⁰⁰. Na osnovu svojih istraga, CVR je stvorila Nacionalni registar grobnica, sa podacima o 4,644 lokacija. Sama komisija je posetila 2,200 tih lokacija²⁰¹. Mnoge žrtve koje su tu zakopane identifikovane su upoređivanjem datuma i svedočenja²⁰². Međutim, kada je komisija završila svoj rad u 2003. godini, skoro dve trećine prijavljenih slučajeva nestalih osoba (65 procenata) je ostalo nerazrešeno²⁰³. Dodatnih 3,301 novih slučajeva je prijavljeno Nacionalnom koordinatoru za ljudska prava po završetku rada CVR, zajedno sa 1,255 slučajeva koji su prijavljeni Kancelariji ombudsmana²⁰⁴. Između 2003. godine, kada je komisija objavila svoj konačni izveštaj, i maja 2008. godine, peruanska vlada je ekshumirala 505 tela, od kojih je identifikovala 269²⁰⁵.

Sijera Leone – Po okončanju oružanog sukoba u Sijera Leoneu, nije bilo puno slučajeva nestalih osoba čija je sudbina i dalje bila nepoznata. Među najrasprostranjenijim povredama u tom konfliktu su bile otmice, koje su obično dovodile do prinudne regrutacije ili seksualnog ropstva²⁰⁶. Takav položaj bi se okončao sa prestankom neprijateljstva.

Južna Afrika – Komisija za istinu i pomirenje je primila više od 1,500 izjava u vezi sa žrtvama prinudnih nestanaka²⁰⁷. Iako komisija nije imala resurse da uspostavi jedinicu koja bi bila posvećena samo istragama o nestalim osobama²⁰⁸, uspjela je sama da locira i ekshumira tela brojnih žrtava, koje su bile sahranjene u tajnim grobnicama²⁰⁹. Kada je komisija završila svoj rad, 477 slučajeva je ostalo nerazrešeno²¹⁰. Međutim, konačan broj slučajeva koji čekaju na razrešenje bi mogao da bude čak 2,000, jer mnogi slučajevi nisu bili prijavljeni komisiji²¹¹. U skladu sa preporukama iz konačnog izveštaja (1998. godine), ali uz šestogodišnje čekanje, 2004. godine je uspostavljen Tim za nestale osobe u okviru Nacionalnog tužilaštva²¹².

Istočni Timor (CAVR) – CAVR je dobila podatke o 835 slučajeva prinudnih nestanaka, zajedno sa 5,120 slučajeva pogubljenja osoba koje nisu bili borci²¹³. Procena broja osoba koje su nezakonito ubijene ili nestale se kretao oko 18,600²¹⁴, što znači da bi ukupan broj nestalih mogao da bude i do tri puta veći od broja prijavljenih slučajeva. CAVR je preporučila sistematsku istragu kojom bi se utvrdila njihova

lokacija i sudbina²¹⁵. Međutim, vlasti u te dve zemlje nisu stvorile specijalizovana tela koja bi istraživala sudbine nestalih osoba i pružila informacije njihovim porodicama. Stvaranje takve komisije na bilateralnom nivou je na kraju preporučila Komisija za istinu i prijateljstvo, u svom konačnom izveštaju, objavljenom u avgustu 2008. godine²¹⁶.

6. Institucionalne reforme i demokratizacija

Komisije za istinu su u praksi imale ulogu u podsticanju institucionalnih reformi koja je bila manja od uloge koju su imale u generisanju promena u drugim oblastima tranzicione pravde – na polju utvrđivanja istine, krivičnih gonjenja i reparacija. Skoro sve institucionalne reforme se oblikuju tokom pregovora koji prate tranziciju, dok se komisije za istinu uspostavljaju kasnije. Implementacija reformi je obično povezana sa dogovorima o načinu tranzicije. Nasuprot tome, strane u pregovorima pridavale su manji značaj suštinskim pitanjima tranzicione pravde. Praznine u tim oblastima su faktički ostavljane komisijama za istinu, da ih ispune svojim kasnijim istragama i preporukama.

Kao što pregled iskustava u različitim zemaljama pokazuje, neke komisije za istinu su doprinele procesu institucionalnih reformi, ali je često veoma teško utvrditi direktnu uzročno-posledičnu vezu. Instance u kojima su se izveštaji komisija za istinu jasno odrazili na institucionalne reforme su bile retke (promene personala u sudstvu i vojsci El Salvadora, takozvani *impugnaciones* u Argentini, usvajanje zakona u Peruu koji nalaže vojnim licima da odbiju naređenja protivna standardima ljudskih prava, uspostavljanje komisije za ljudska prava u Sijera Leoneu).

Međutim, može se uverljivo tvrditi da komisije za istinu jesu indirektno oblikovale reforme, tako što su razotkrile odgovornost ključnih institucija za zlodela iz prošlosti. Pretpostavka je da takvo razotkrivanje odgovornosti stvara pritisak na institucije da se reformišu, kako bi povratile legitimitet. Primeri postepenih promena u vojskama Argentine i Čilea, mogu se iskoristiti u prilog takve tvrdnje.

Kada ispitujemo razmere demokratizacije u posmatranim zemljama, obavezno moramo imati na umu da većina njih ima skoriju istoriju oružnog sukoba,

malu ili nikakvu demokratski tradiciju i visoke stope siromaštva. Pod takvim okolnostima, napredak koji je ostvaren u većini tih zemalja je bio značajan. Dva vodeća stručnjaka za demokratizaciju su nedavno izjavila: “Da je neko 1980. godine rekao da će El Salvador i Gvatemala za dve decenije biti demokracije, posumnjalo bi se da je u delirijumu”²¹⁷. To je na sličan način primenjivo i na zemlje kao što su Sijera Leone, Južna Afrika i Gana. Sve one su postale funkcionalne demokracije posle okončanja sukoba ili autoritarnih vlada, uprkos široko rasprostranjenom siromaštvu.

U ovom radu, pojam demokracije je uzet u smislu koji uključuje dve osnovne komponente: “izbornu demokraciju”, u kojoj su slobodni i poštenu izbori, uz opšte pravo glasa, osnova za formiranje vlade, i njihov ishod se prihvata od strane učesnika; i, poštovanje osnovnih građanskih i političkih prava i sloboda od strane države, a pre svega prava na okupljanje i slobodno izražavanje²¹⁸. Uzete zajedno, ove komponente predstavljaju osnovu za odgovornu vlast.

a. Argentina – Bila je potrebna čitava decenija po okončanju rada komisije za istinu, kako bi se oružane snage stavile pod potpunu civilnu kontrolu, i još jedna decenija kako bi se ostvarile suštinske reforme u sudstvu i policiji. Direktni doprinos komisija za istinu procesu reformi se može utvrditi u vezi sa promenama u vojsci.

Vojska – Zbog teških ekonomskih uslova tokom vojne diktature i poraza u Folklandskom ratu od Velike Britanije, vojska je bila demoralisana i trudila se da bude neprimetna tokom inicijalnog perioda tranzicije. Međutim, u drugoj polovini osamdesetih, vojska je postala remetilački faktor, i vršila je uticaj na politiku²¹⁹. Od devedesetih, vojska nije imala političku ulogu²²⁰, i nalazila se pod efektivnom civilnom kontrolom²²¹. Nedugo posle kraja diktature, organizacije za ljudska prava i članovi parlamenta su pokušali da spreče unapređenja činova vojnih oficira za koje se sumnjalo da su počinili zločine u prethodnom periodu. Ti naponi su preduzeti u okviru parlamentarne procedure (*impugnación*) koja je dozvoljavala osporavanje preporuka za unapređenja činova i imenovanje vojnog osoblja. Od samog početka, nadležni komitet u parlamentu je koristio izveštaj komisije za istinu i pomirenje, zajedno sa podacima koje je dobio od organizacija za ljudska prava, kako bi utvrdio da li su osobe koje je argentinski predsednik predložio

za unapređenje kršile ljudska prava u prošlosti²²². Pretpostavljalo se da će u onim slučajevima u kojima su unapređenja odbijena zbog povreda ljudskih prava, vojne karijere tih osoba biti završene²²³. Međutim, nije poznato koliko je unapređenja činova od 1983. godine do danas uspešno osporeno²²⁴.

Policija – Posle 1983. godine, iniciran je niz reformi u vezi sa ovlašćenjima policije na federalnom i lokalnom nivou. Ovlašćenja policije su bila ograničena neposredno po ponovnom uspostavljanju demokracije. Napori na iskorenjivanju zloupotreba od strane policije su intenzivirani pošto su usvojeni amandmani na zakone o krivičnom postupku i unutrašnjoj bezbednosti 1991. godine. Međutim, posle 1999. godine, pojavio se jedan novi trend proširivanja policijskih ovlašćenja²²⁵. U drugoj polovini devedesetih, broj prijavljenih policijskih zloupotreba je porastao²²⁶. Preokretanje tog negativnog trenda je počelo tek pod predsednikom Nestorom Kirchnerom (2003. – 2007. godine), koji je pokrenuo reorganizaciju policijskih snaga²²⁷. Međutim, napredak nije ustvaren u pogledu ispitivanja njihove odgovornosti za kršenja ljudskih prava tokom diktature²²⁸.

Sudstvo – Reforma sudstva je bila spora. Raoul Alfonsin, predsednik u periodu od 1983. do 1989. godine, ubedio je sudije Vrhovnog suda, koje su bile na položaju pod vojnim režimom, da podnesu ostavke. Novi sastav suda imao je pet članova, koji su uživali poštovanje i delovali nezavisno od vlasti²²⁹. Međutim, tokom dva mandata peronističkog predsednika Carlosa Menema (1989. – 1995., 1995. – 1999. godine), predsednik je pokrenuo napad na nezavisnost sudstva, uz podršku čvrste parlamentarne većine. Parlament je usvojio zakone koji su povećali broj sudija Vrhovnog suda sa pet na devet, i tokom svog prvog mandata, Menem je imenovao šest lojalista na položaje u proširenom Vrhovnom sudu²³⁰. Iako je ustavna reforma u Argentini iz 1994. godine uključila stvaranje pravosudnog saveta sa ovlašćenjem da interveniše prilikom imenovanja sudija, Menem i njegova vlada su odugovlačili sa stvaranjem tog tela. Veće je uspostavljeno tek 1998. godine, posle poraza peronista na parlamentarnim izborima 1997. godine²³¹. Prema rečima jednog komentatora, Menemova politika je “potvrdila prethodne obrasce zloupotrebe i podređivanja sudova izvršoj vlasti”²³². Pozitivna promena se dogodila za vreme mandata Nestora Kirchnera (2002. – 2007. godine). On je imenovao kvalifikovane i nezavisne

sudije na položaje u Vrhovnom sudu, a parlament je 2006. godine vratio broj sudija sa devet na pet, što je bilo u skladu sa brojnim zahtevima pravnikar i organizacija za ljudska prava²³³.

Demokratizacija – Izbori u Argentini su slobodni i poštteni, i građanske slobode su zaštićene²³⁴. Ustavni poredak nije bio doveden u pitanje u poslednjih 25 godina, uključujući i period krize izazvane hiperinflacijom 1989. – 1990. godine, i finansijski kolaps iz 2001. - 2002. godine²³⁵.

b. Čile – Tranzicija ka demokratiji u Čileu, koja je započeta 1990. godine, razvila se u institucionalnom okviru koji je stvorio general Pinochet, i bila je ukorenjena u ustavu iz 1980. godine. Kao posledica toga, institucionalne reforme su se odvijale sporo.

Vojska – Od početka tranzicije u Čileu (1990. godine) do ustavnih promena u 2005. godini, vojska je velikim delom bila izvan civilne kontrole i nastavila je da igra značajnu ulogu u političkom životu zemlje. Držala je polovinu mesta u Savetu za nacionalnu bezbednost (*Cosena*)²³⁶, telu sa ovlašćenjima da raspravlja o pretnjama nacionalnoj bezbednosti, zahteva od vladinih institucija da reaguju na navodnu pretnju, i traži sve podatke koje smatra neophodnim za razrešenje pitanja nacionalne bezbednosti, od bilo koje vladine agencije²³⁷. *Cosena* je takođe mogla da postavi četiri osobe – po jednu iz svake branše oružanih snaga – na položaje u Senatu (gornji dom zakonodavnog tela)²³⁸. Sistem vojnog pravosuđa je u kontinuitetu dozvoljavao suđenje civilima pred vojnim sudovima²³⁹, i oni su predstavljali većinu osuđenih osoba pred tim sudovima²⁴⁰. Nije bilo pokušaja da se ispita prisustvo počinitelaca povreda ljudskih prava u oružanim snagama²⁴¹. Pripadnici specijalnih jedinica su 28. maja 1993. godine opkolili glavni štab vojske, kao gest upozorenja vladi da ne pokreće sudske postupke protiv oružanih snaga i sina generala Pinocheta²⁴².

U septembru 2005. godine, na snagu su stupili ustavni amandmani koji su ograničili ulogu *Cosene* na čisto savetodavnu, i kojima je samo predsedniku dato ovlašćenje da sazove sednicu *Cosene*. Amandmani su takođe stipulisali i da imenovani senatori, uključujući i četiri senatora koje je postavila *Cosena*, neće biti zamenjeni po isteku njihovog mandata (2006. godine)²⁴³. Međutim, vojni sudovi su zadržali široke nadležnosti nad civilima²⁴⁴.

Policija – Izveštaj *Rettig* komisije je sadržao detaljne preporuke usmerene ka sprečavanju kršenja ljudskih prava od strane policije, uključujući i preporuke za zakone o lišavanju slobode, tretmanu zatvorenika, i povećanju kazni za prinuđivanje i torturu²⁴⁵. Iako se čileanska policija danas smatra jednom od najmanje korumpiranih policija u Latinskoj Americi, od ponovnog uspostavljanja demokratije do danas prijave policijskog nasilja su podnošene konstantno²⁴⁶. Odgovor uniformisane policije (*Carabineros*) na te optužbe nije bio transparentan. Na primer, policija je tvrdila da je 27 posto formalnih prijava u periodu od 1999. do 2001. godine imalo za posledicu neki vid sankcije, ali konkretni ishodi tih postupaka su retko bili objavljeni²⁴⁷. Istražna policija (druga vrsta policijskih snaga u Čileu), stvorila je specijalizovano odeljenje za istraživanje slučajeva povreda ljudskih prava, i smatra se da je uradila vredan posao, koji je doveo do napretka u krivičnim gonjenjima.

Sudstvo – Između 1988. godine, kada je general Pinochet izgubio na referendumu o produženju trajanja svoje vlasti, i promene vlasti u martu 1990. godine, Pinochetova vlada je imenovala više lojalista na položaje sudija Vrhovnog suda i Ustavnog tribunala²⁴⁸. U avgustu 1990. godine, Vrhovni sud je doneo presudu u kojoj je kontroverzni dekret o amnestiji iz 1978. godine, kojim su vojni počinioci oslobođeni od krivične odgovornosti proglasio u skladu sa ustavom²⁴⁹. U svojoj reakciji na *Rettig* izveštaj (mart 1991. godine), Vrhovni sud je dao saopštenje kojim je osudio izveštaj kao "ostrascen, pristrasan i nepromišljen"²⁵⁰. Nespremnost Vrhovnog suda da donosi odluke u korist ljudskih prava, nastavila se do 1998. godine, kada je nekoliko novih sudija stupilo na položaj. Prethodno, u martu 1997. godine, demokratska vlada je uspela da izmeni sastav Ustavnog tribunala²⁵¹. Do početka prve decenije ovog veka, te promene, zajedno sa unapređivanjem krivičnog postupka i rada nezavisne službe javnog tužilaštva, navele su većinu posmatrača da sudske reforme u Čileu shvati kao uspešne. To postignuće je bilo ograničeno nepromenjenom nadležnošću vojnih sudova nad civilima optuženim za prestupe protiv vojske i policije u uniformi²⁵².

Demokratizacija – Izbori u Čileu od ponovnog uspostavljanja demokratije su bili slobodni i poštteni. Međutim, popularni suverenitet naroda Čilea, u značajnoj meri je ostao ograničen u godinama posle početka tranzicije 1990. godine, zbog odredbe (član

45) o imenovanju senatora u ustavu iz 1980. godine. Savet za nacionalnu bezbednost, Vrhovni sud i predsednik republike, mogli su da imenuju pojedince na položaje u Senatu; 9 od 35 mesta je bilo popunjavano na taj način²⁵³. Prisustvo postavljenih senatora je sprečavalo pobednika izbora da uspostavi jasnu većinu u Senatu²⁵⁴. Ta stavka u ustavu je derogirana kada su, u septembru 2005. godine, na snagu stupili ustavni amandmani²⁵⁵.

Od devedesetih godina, opšte poštovanje građanskih sloboda i političkih prava u Čileu je toj zemlji obezbedilo visoko mesto na rang listi latinsko-američkih demokratija, uz Kosta Riku i Urugvaj²⁵⁶.

c. El Salvador – Među zemljama kojima se bavim u ovom radu, El Salvador predstavlja jedan od retkih primera u kom je moguće uspostaviti direktnu vezu između rada komisije za istinu i rezultujućih institucionalnih reformi. Efekti rada komisije bili su evidentni u transformaciji sudstva i vojske.

Vojska – Komisija za istinu je zatražila da se pojedinci imenovani u izveštaju uklone sa položaja na kojima su se nalazili. I, zaista, nedugo pošto je izveštaj objavljen, 103 vojna oficira su uklonjena iz aktivne službe²⁵⁷. Taj ishod je bio rezultat rada komisije za istinu i *Ad Hoc* komisije, koja je bila uspostavljena ranije (u maju 1992. godine), mirovnim sporazumom, a čija je uloga bila da preispita vojni kadar. *Ad Hoc* komisija je dala preporuke za otpuštanja 1992. godine, ali je tadašnji predsednik Alfredo Cristiani odugovlačio sa njihovom primenom. Objavljivanje izveštaja komisije za istinu u martu 1993. godine i snažan međunarodni pritisak, nisu mu ostavili prostora za manevrisanje, i do juna 1993. godine, ti oficiri su bili uklonjeni²⁵⁸. Neki su se penzionisali iz aktivne službe, drugi su inicijalno otišli na neplaćene odmore i kasnije se penzionisali, dok su treći poslani u inostranstvo i postavljeni na diplomatske položaje²⁵⁹.

Vojska nije imala puno uticaja na vlast ili glavne političke partije, i njen budžet, broj ljudstva i mandat, bili su značajno smanjeni²⁶⁰. Međutim, vojna obaveštajna nastavlja da prikuplja informacije i savetuje predsednika o pitanjima unutrašnje bezbednosti, dok se vojni oficiri i dalje imenuju na položaj ministra odbrane²⁶¹.

Policija – Napredak u reformi policije je proistekao iz primene mirovnog sporazuma, sa malo direkt-

nog uticaja proisteklog iz rada komisije za istinu. U ranim devedesetim, dve zloglasne jedinice oružanih snaga, Nacionalna garda i Finansijska policija, kao i Nacionalna policija, od kojih su sve tri bile pod vojnom kontrolom, bile su ukinute. Policijska ovlašćenja su preneti na novouspostavljenu Nacionalnu civilnu policiju (PNC)²⁶². PNC je uključivala podjednak broj bivših policajaca i pobunjeničkih boraca, uz značajan broj bivših civila²⁶³. Nije bilo velikih tenzija između bivših neprijatelja, koji od tada sačinjavaju integrisanu policiju. Najveći problem u vezi sa policijom je njena neefikasnost²⁶⁴.

Sudstvo i reforma krivičnog prava – Komisija za istinu je pozvala na hitnu smenu sudija Vrhovnog suda. Veruje se da je izveštaj komisije pomogao tome da budu izabrane nove sudije Vrhovnog suda u junu 1994. godine, kada je mandat prethodnih sudija istekao²⁶⁵. Komisija za istinu je takođe preporučila potpunu reorganizaciju sudstva, ali ta preporuka nije primenjena²⁶⁶. Iako se delovanje sudova u El Salvadoru (nezavisnost, efikasnost i dostupnost) popravilo²⁶⁷, sudstvo i dalje boluje od visokog stepena korupcije²⁶⁸. Takođe, partijska pripadnost je nastavila da utiče na sudska imenovanja, uključujući i imenovanja sudija Vrhovnog suda i ombudsmana²⁶⁹. Promena krivično-pravnog sistema (u aprilu 1998. godine), koja je obezbedila veću zaštitu prava pojedinaca²⁷⁰, predstavlja još jednu reformu proisteklu iz rada komisije.

Demokratizacija – Izborni proces u El Salvadoru je kompetitivan, i rezultati izbora su prihvaćeni od strane svih partija²⁷¹.

d. Gvatemala – Konture institucionalnih reformi u Gvatemali su ucrtane u Sporazumu o jačanju civilne vlasti i ulozi oružanih snaga (Vojno-civilni sporazum), potpisanom 19. septembra 1996. godine²⁷². Literatura o reformi vojske, policije, sudstva i pralamenta u Gvatemali, vezuje ostvareni napredak za Vojno-civilni sporazum, bez osvrta na uticaj Komisije za istorijsko razjašnjenje. Reforme su u ogromnoj meri otežane širenjem takozvane "paralelne vlasti" (*poderes paralelos*) u okviru državnih struktura. One navodno sarađuju sa tajnim grupama koje su često sačinjene od bivših pripadnika specijalnih jedinica vojske ili policije, i koje sprovode akte nasilja i zastrašivanja u korist organizovane kriminalne mreže u toj zemlji²⁷³.

Vojska – Vojska je zadržala političku i ekonomsku vlast u Gvatemali, što je posledica njene pobeđe nad levičarskim URNG gerilskim snagama u ratu koji je trajao decenijama²⁷⁴. Prema ustavu, njena nadležnost je očuvanje unutrašnje i spoljne bezbednosti, i ministar odbrane mora da bude oficir u aktivnoj vojnoj službi. Predlog da se te stavke uklone je bio odbijen na referendumu koji je održan u maju 1999. godine²⁷⁵. Komisija za istinu je u svom izveštaju, objavljenom u februaru 1999. godine, preporučila uvođenje procedura za proveru (*vetting*) pripadnika oružanih snaga, ali je vlast neubedljivo tvrdila da se taj proces već odigrao²⁷⁶. Legislativni nadzor oružanih snaga je ograničen²⁷⁷.

Sa pozitivne strane, do 1997. godine, brojno stanje vojske je smanjeno za jednu trećinu²⁷⁸. Ustavni amandmani, usvojeni 1993. godine, stavili su policijske snage izvan vojne kontrole²⁷⁹. Rastuće samopouzdanje civilne vlasti u odnosu na vojsku se manifestovalo kada je predsednik Oscar Berger (2004. – 2008. godine), uspešno smenio nekoliko čelnika vojske koji su dovođeni u vezu sa povredama ljudskih prava u prošlosti, i koje je postavio bivši predsednik Alfonso Portillo (2000. – 2004. godine), zato što su bili lojalni političkoj grupaciji oko njega²⁸⁰.

Policija – U skladu sa Vojno-civilnim sporazumom iz 1996. godine, 1997. godine je uspostavljena Nacionalna civilna policija. Brojno stanje policije je brzo povećano, bez ikakvih detaljnih provera kandidata²⁸¹. Kao posledica toga, više od pola policijskog kadra je poteklo iz stare Nacionalne policije, uprkos njenoj reputaciji kao korumpiranoj, neefikasnoj i sklonoj zloupotrebama²⁸². Policija se smatra slabom i korumpiranom²⁸³. Gvatemalu pustoši visoka stopa kriminala, i to je čini jednom od najopasnijih zemalja na svetu²⁸⁴.

Sudstvo – Formalne reforme sudstva su u velikoj meri implementirane, ali one nisu rezultovale sistematskim istragama i kažnjavanjem odgovornih za povrede ljudskih prava u prošlosti²⁸⁵. Brojne sudije nisu dovoljno stručne²⁸⁶. Funkcionisanje sudstva je dodatno otežano vezama između tajnih grupa i *poderes paralelos* u sudstvu, što za posledicu ima praksu uklanjanja i podmetanja dokaza, zastrašivanja i fizičke likvidacije svedoka, kao i praksu potkupljivanja i zastrašivanja organa sudstva i tužilaštva²⁸⁷.

Demokratizacija – U post-konfliktnoj Gvatemali, predsednički i parlamentarni izbori se održavaju redovno, i gubitnici izbora su prihvatili zvanične rezultate²⁸⁸. Međutim, izbori su bili obeleženi zastrašivanjem i potkupljivanjem glasača, posebno u ruralnim oblastima²⁸⁹. Nijedna od glavnih političkih partija ne zastupa interese populacije Maja, što u praksi, što ima za posledicu da je 60 procenata stanovništva Gvatemale praktično isključeno iz partijskog sistema²⁹⁰. Istovremeno, političke partije su postale žrtva infiltracije organizovanog kriminala²⁹¹.

Institucija Ombudsmana za ljudska prava, koja je stvorena ustavom iz 1985. godine, izgubila je dosta kredibiliteta tokom inicijalnog petogodišnjeg perioda po potpisivanju mirovnih sporazuma 1996. godine, kada su organizacije za ljudska prava povukle svoju podršku tadašnjem ombudsmanu, i kada su vladine strukture ignorisale odluke njegove kancelarije²⁹². Kancelarija ombudsmana je, u ovoj deceniji, pod vođstvom Sergia Moralesa Alvarda, povratila svoj prestiž i obezbedila saradnju države. Istražitelji kancelarije su u julu 2005. godine otkrili kompletne dosijee bivše Nacionalne policije, koji su sadržali dokaze o povredama počinjenim od strane policije u prethodnim decenijama²⁹³.

e. Maroko – Civilno društvo u Maroku je gajilo velike nade u pogledu primene preporuka komisije za istinu i njenog potencijala da doprinese reformi ključnih marokanskih institucija i demokratizaciji zemlje²⁹⁴. Međutim, preporuke komisije o institucionalnim reformama, i dalje su u svom početnom stadijumu. Posmatrači zaključuju da je komisija, uprkos činjenici da značajne reforme tek treba da budu sprovedene, proširila spektar mogućnosti za te reforme, tako što je probudila očekivanja u raznim sektorima društva i otvorila debatu o tom pitanju²⁹⁵.

Bezbednosni sektor – Marokanska komisija za istinu je dala sofisticovan skup preporuka o reformama bezbednosnog sektora, uključujući:

- Stvaranje javne nacionalne bezbednosne politike;
- Rasvetljavanje i objavljivanje pravnog okvira kojim se reguliše rad institucija, proces donošenja odluka, metodi i mehanizmi za nadgledanje i procenu svih bezbednosnih snaga i administrativnih organa nadležnih za očuvanje javnog reda i mira;

- Obavezu vlasti da informiše javnost i parlament o činjenicama u vezi sa bilo kojim događajem koji je iziskivao intervenciju bezbednosnih snaga, i obavezu da otkrije detalje o tim okolnostima, preduzetim operacijama, njihovim rezultatima, kao i detalje o odgovornostima i predviđenim prinudnim merama;
- Jačanje parlamentarnog nadzora bezbednosnog sektora kroz izgradnju kapaciteta u okviru parlamentarnih komiteta, i davanjem ovlašćenja parlamentu da upućuje obavezujuće pozive i ispituje pripadnike svih bezbednosnih snaga, kao i državne zvaničnike;
- Uspostavljanje pravičnih i transparentnih mehanizama interne kontrole u okviru bezbednosnih snaga;
- Unapređivanje kapaciteta civilnog društva da vrši nadzor, obezbeđivanjem pristupa zakonskom okviru koji reguliše delovanje bezbednosnih snaga²⁹⁶.

Međutim, domaće i međunarodne organizacije za ljudska prava, nastavile su redovno da dokumentuju lošu praksu i kršenja prava od strane agencija bezbednosnog sektora²⁹⁷. Odgovorna lica se retko kažnjavaju za navodne povrede²⁹⁸. Navedene reforme tek treba da budu implementirane.

Sudstvo – Komisija za istinu je posebno naglasila potrebu za tim da se ustavom zabrani mešanje izvršne vlasti u rad sudstva i da se osnaži princip podele vlasti²⁹⁹. Savetodavno veće za ljudska prava, koje je zvanično nadležno za sprovođene preporuke komisije za istinu, preduzelo je početne mere usmerene ka povećanju nezavisnosti sudstva³⁰⁰. Međutim, još mnogo treba da se uradi kako bi se u potpunosti sprovele komisijine preporuke o sudstvu. U praksi, u slučajevima sa političkim implikacijama, sudovi često uskraćuju optuženima pravo na pošteno suđenje, ignorišu zahteve za medicinskim pregledima optuženika koji tvrde da su bili izloženi torturi, odbijaju da pozovu svedoke koji mogu da potvrde nevinost optuženih, i osuđuju optužene na osnovu prinudno iznuđenih priznanja³⁰¹.

Demokratizacija – Komisija za istinu je dala niz preporuka o ustavnoj reformi koje bi, ako bi se sprovele, transformisale marokansku monarhiju u kojoj kralj trenutno ima neograničenu moć, u parlamentarnu monarhiju³⁰². Komisija je pozvala na jačanje principa podele vlasti, smanjenje uloge izvršne vlasti i

povećanje prerogativa parlamenta. Ove ambiciozne reforme još uvek čekaju na sprovođenje.

Međunarodni posmatrači parlamentarnih izbora održanih u septembru 2007. godine, okarakterisali su proces glasanja i prebrojavanja glasova kao pošten i transparentan³⁰³. Mežutim, podređeni položaj parlamenta je izazvao razočarenje demokratskim procesom. Izlaznost na izborima održanim 2007. godine je bila rekordno niska – 37 procenata (pad u odnosu na 51 posto koliko je izašlo na izbore 2002. godine, i 58 posto iz izbora 1997. godine)³⁰⁴.

Uprkos slabostima izabranih tela u Maroku, zemlja je ostvarila značajan napredak u nekim oblastima ljudskih prava. Novi porodični zakon (februar 2004.) je popravio položaj žena, tako što je ukinuo zakonsku obavezu žene da bude poslušna u odnosu na svog muža, povećao minimalni uzrast za stupanje u brak sa 15 na 18 godina, olakšao pravila o razvodu i omogućio ženama da zadrže starateljstvo nad svojom decom³⁰⁵. Taj napredak je prethodio završetku rada komisije za istinu (novembar 2005. godine). Sa negativne strane, Maroko nastavlja sa sudskim progonom onih koji mirno iskazuju kritiku monarhije, a u nekim slučajevima se izriču i zatvorske kazne³⁰⁶.

f. Peru – Mnoge institucionalne reforme, započete tokom i po okončanju rada Komisije za istinu i pomirenje, bile su napuštene ili razblažene.³⁰⁷ Redak izuzetak je paket mera za reformu vojske. Izborna demokratija i osnovna građanska prava i slobode se uglavnom poštuju.

Vojska – Od pada predsednika Fujimorija sa vlasti 2000. godine, reforma vojske je bila usmerena ka uspostavljanju većeg stepena civilne kontrole nad oružanim snagama i borbi protiv korupcije³⁰⁸. Ta reforma je olakšana činjenicom da je pretnja unutrašnjoj bezbednosti zemlje bila smanjena³⁰⁹. Ondašnji predsednik Toledo je 2001. godine postavio je prvog civilnog ministra odbrane u Peruu, i penzionisao više od hiljadu zvaničnika, kako bi iz državnih institucija delimično uklonio Fujimorijeve simpatizere³¹⁰. U drugoj polovini ove decenije, vlada je uspeła da zadrži kontrolu nad vojskom. Kongres je 2007. godine doneo zakon koji je preporučila Komisija za istinu i pomirenje, a koji obavezuje pripadnike vojske da odbiju da izvrše naređenja koja su protivna standardima ljudskih prava³¹¹. Nejasna pravila koja regulišu ponašanje oružanih snaga u situacijama u

kojima se one koriste za unutrašnje potrebe očuvanja reda i mira, i dalje su problematična³¹².

Policija – Policija i dalje izaziva znatno nepoverenje u društvu. Iako državne bezbednosne snage više ne praktikuju sistematsku torturu, slučajevi mučenja se ipak povremeno prijavljuju. Krivična gonjenja za prijavljene slučajeve su retka, i obuhvataju samo nižerazredne oficire³¹³.

Sudstvo – Sudstvo, kao i policija, kroz duži period uživa nizak stepen poštovanja kod većine Peruanaca, jer se doživljava kao nedovoljno nezavisno od izvršne vlasti, korumpirano i neefikasno³¹⁴. Prva vlada koja je uspostavljena posle pada Fujimorija sa vlasti, vlada premijera Alejandra Toleda, sprovela je veliku kampanju protiv korupcije, i smanjila broj sudija koje je imenovao njegov prethodnik. Predsednik Vrhovnog suda, Francisco Tavera, pokazao je veliku spremnost da se suoči sa suprotstavljenim interesima u državnim institucijama³¹⁵. Sa izuzetkom tih napora, reforme su uglavnom bile nekompletne³¹⁶.

Demokratizacija – Predsednički izbori u Peru u 2006. godine, bili su okarakterisani kao slobodni i poštenu. Rezultati su prihvaćeni od strane gubitnika na izborima, uprkos veoma malim razlikama u broju osvojenih glasova u dva kruga glasanja³¹⁷. Sloboda štampe i pravo na okupljanje, generalno se poštuju³¹⁸.

g. Sijera Leone – Komisija za istinu i pomirenje je izabrala da ne preporuča "lustraciju" u javnim i bezbednosnim službama, strahujući da takav pristup može štetno da se odrazi na težnju za pomirenjem naroda Sijera Leonea³¹⁹. Reforme vojske i policije su potpomognute značajnom finansijskom podrškom i ekspertizom koju je obezbedila Velika Britanija. Uticaj komisije za istinu izrazio se prvenstveno u unapređivanju regulative o ljudskim pravima i oblikovanju institucija Sijera Leonea.

Vojska – Fokus reforme vojske je bio na integraciji bivših pobunjenika (RUF) u Oružane snage republike Sijera Leone (RSLAF), depolitizovanju vojske i stvaranju snaga na nacionalnom (državnom) nivou, kao kontrast regionalno i etnički zasnovanim oružanim snagama iz prošlosti³²⁰. Reforme su bile prilično uspešne. Nedavni izveštaj Human Rights Watch-a sugerise da je vodstvo RSLAF demonstriralo svoju privrženosti kažnjavanju pripadnika vojske za

zloupotrebe i nedisciplinu³²¹. Međutim, parlamentarni nadzor bezbednosnog sektora i dalje je slab³²².

Policija – Policija Sijera Leonea (SLP) je pristupačnija nego u prošlosti, ali većina građana Sijera Leonea je doživljava kao neefikasnu³²³. Međutim, policija je dobila pohvale zato što je obezbedila bezbedne uslove za sprovođenje predsedničkih i parlamentarnih izbora u avgustu 2007. godine³²⁴. Slučajevi podmićivanja, iznuđivanja na kontrolnim punktovima, i zahtevanje od žrtava zločina da plate policiji kako bi podneli prijave ili zatražili pokretanje istraga, i dalje se uporno pojavljuju, iako njihov broj jeste smanjen³²⁵.

Sudstvo – Ogromna većina građana Sijera Leonea traži pravdu zbog kršenja svojih prava ili zakona pred takozvanim lokalnim sudovima, koji primenjuju norme tradicionalnog (običajnog) prava. Manje od 30 posto njih ima pristup formalnom pravnom sistemu, zasnovanom na engleskom precedentnom pravu³²⁶. Formalni sistem pati od nedostatka stručnih sudija, magistrata i tužilaca, izazvanog "odlivom mozgova" u poslednje četiri decenije³²⁷. Prema stanju iz 2005. godine, sudovi su funkcionisali samo u velikim gradovima, poput Fritauna, Boa, Keneme, Luke Loko i Make³²⁸. 2008. godine, čitava zemlja je imala samo 10 državnih tužilaca³²⁹.

2007. godine, kao priznanje da je formalni pravosudni sistem nedostupan ogromnoj većini stanovništva, vlada je objavila Strategiju reforme pravosudnog sektora, koja je dala prioritet jačanju primarnog pravosudnog sistema³³⁰. Iako je TRC predložila da lokalni sudovi ne budu pod nadzorom izvršne vlasti, ti sudovi ipak nisu stavljeni pod nadzor sudske branše³³¹.

Iznuđivanje i podmićivanje, zajedno sa neadekvatnim platama za osoblje sudova i dugim zadržavanjem optuženih u pred-istražnom pritvoru, opterećuju oba sudska sektora³³². U 2008. godini, prema Human Rights Watch-u, oko 90 posto zatvorenika nije imalo pristup pravnim zastupnicima, dok je na stotine ljudi – preko 40 posto ukupnog broja pritvorenih u zemlji – dugo zadržavano u pritvoru pre početka suđenja³³³.

Demokratizacija i ljudska prava – Jedini opšti izbori po okončanju rada TRC-a, održani su u avgustu 2007. godine, i protekli su u redu i miru³³⁴. U periodu pre izbora, bilo je nekoliko nasilnih incidenata i sukoba između pristalica različitih političkih partija³³⁵.

Izborna komisija je stekla široko poštovanje i bila je hvaljena zbog svoje odlučnosti i integriteta³³⁶.

Komisija za istinu je pozvala na promenu ili donošenje zakona koji bi popravili položaj žena i dece³³⁷. Polni zakoni i Akt o pravima deteta, doneti su u međuvremenu, s tim da njihova implementacija ide sporo³³⁸. Izveštaj TRC je takođe pozvao na implementaciju odredbe mirovnog sporazuma iz 1999. godine koja nalaže uspostavljanje nacionalne Komisije za ljudska prava³³⁹. Ta komisija je uspostavljena, i počela je sa radom u januaru 2006. godine³⁴⁰.

h. Južna Afrika – Južna Afrika je izabrala da reformiše svoj bezbednosni sektor i sudstvo kroz proces afirmativne akcije i integracije javnih službi iz ere aparthejda, bez njihovog temeljnog *vetting*-a³⁴¹. Na sličan način, Komisija za istinu i pomirenje (TRC) je zastupala stanovište da bi *vetting* bio “neprimeren južnoafričkom kontekstu”³⁴². U trenutku kada je TRC dala svoje preporuke, institucionalne reforme su već bile poodmakle.

Vojska – Reforma vojske su uglavnom sastojala iz integracije bivših protivničkih oružanih snaga u vladine snage. Između 1994. i novembra 2002. godine, ukupno 42,020 imena bivših pripadnika gerile, podneta su na pregled novim Južnoafričkim nacionalnim odbrambenim snagama (SANDF). U tom periodu, 21,212 bivših boraca gerile je integrisano u SANDF, ali samo 13,557 njih je 2004. godine i dalje bilo u službi. Ostali su otišli iz različitih razloga, uključujući otpuštanja, istek ugovora, ostavke, penzionisanje i dobrovoljne otpremnine. SANDF je uglavnom bio izgrađen na osnovama infrastrukture i osoblja bivših Južnoafričkih odbrambenih snaga (SADF). Ukupno 42,635 bivših boraca režima aparthejda (snage SADF i takozvanog TBVC), nalazilo su se u okviru SANDF 2004. godine, naspram 93,744 u 1994. godini³⁴³. Iako je institucionalna transformacija bila uspešna u pogledu ravnoteže, rasne tenzije su i dalje postojale unutar SANDF, i često su dovodile do ostavki bivših pripadnika gerile, koji su se žalili na diskriminatorni tretman od strane dominantno beličkog oficirskog kadra³⁴⁴. SANDF danas ima vodeću ulogu u mirovnim operacijama na kriznim mestima širom Afrike.

Post-aparthejska Južna Afrika je uspešno održala demokratsku kontrolu nad vojskom³⁴⁵. Šef SANDF je podređen civilnom ministru odbrane³⁴⁶.

Odbrambenoj obaveštajnoj službi je zabranjeno da prikuplja podatke koji nisu u vezi sa vojskom³⁴⁷.

Policija – Integracija u okviru policije je zahtevala spajanje 11 različitih agencija. Restrukturisanje je pratilo promene na teritorijalnoj i političkoj karti Južne Afrike, poput stvaranja osam provincija umesto ranije četiri provincije i raznih “bantustana” (koji su uključivali samoupravne teritorije i takozvane ‘nezavisne države’). Policijska služba za javni red pod nacionalnom komandom, uspostavljena je 1996. godine, a u novembru 1999. godine, stvorene su četiri nove nacionalne divizije Službe. Do kraja devedestih, približno 70 posto pripadnika policije bilo je crne rase, ali je 70 procenata višeg kadra bilo beličko. Policija je takođe bolovala od rasnih tenzija, ali su one vremenom splasle³⁴⁸.

Sudstvo – Na kraju ere aparthejda, 1994. godine, u Južnoj Africi je postojao samo jedan sudija crne rase³⁴⁹. Tranzicione vlasti nisu uspostavile mandat za temeljno preispitivanje i ponovno imenovanje sudija, kao sredstvo kojim bi se povećao broj crnačkih i ostalih ne-belačkih sudija. Međutim, novo-uspostavljeni Ustavni sud je uključivao nekoliko crnačkih sudija. Do 2003. godine, od 214 sudija viših sudova, 50 njih je bilo crne rase (8 žena), 13 ih je bilo azijskog porekla, a devetoro je pripadalo “obojenima”³⁵⁰. Do 2008. godine, većina čelnika sudova, i većina sudija uopšte, nisu bili belci³⁵¹.

Viši sudovi, uključujući i Ustavni sud, su nezavisni, i ti sudovi su u više prilika donosili presude protiv države³⁵². Iako vladavina prava, uspostavljena u post-aparthejskoj Južnoj Africi, i dalje postoji, u skorije vreme su se dogodile neke zabrinjavajuće promene. One uključuju suspenziju i otpuštanje Nacionalnog direktora za javna suđenja, koji je insistirao na nastavljanju postupka protiv Nacionalnog komesara policije po optužbama za korupciju i prevaru; i raspuštanje elitnog istražnog tima koji je ispitivao optužbe za korupciju protiv vođe ANC-a, demokratski izabranog predsednika Jacoba Zume.

Demokratizacija – Parlamentarni izbori u post-aparthejskoj Južnoj Africi su slobodni i poštteni. Elektoralna komisija je nepristrasna i efikasna u toj meri da su Ujedinjene nacije, Komonvelt i Evropska unija – prestali da šalju posmatračke misije³⁵³. Afrički nacionalni kongres je pobedio na svim parlamentarnim izborima (1994., 1999., 2004. i 2009.

godine), osvojivši procenat glasova koji je varirao od 63 posto 1994. godine, do 70 posto 2004. godine³⁵⁴, uz malo manje od 66 posto glasova osvojenih 2009. godine.

i. Istočni Timor – Posle dobijanja nezavisnosti od Indonezije 2002. godine, Istočni Timor je bio suočen sa zadatkom stvaranja novih institucija, umesto reformisanja postojećih.

Vojska – Vojska je uspostavljena u periodu pod upravom Prelazne administracije Ujedinjenih nacija u Istočnom Timoru (UNTAT) od 1999. do 2002. godine. Pošto su policijske snage bile slabe, vojska je, pored obezbeđivanja granica, često bila korišćena i za potrebe unutrašnje bezbednosti, obezbeđujući, na primer, ključne državne institucije³⁵⁵. Ovo je protivno preporuci komisije (CAVR) da se zabrani korišćenje vojske zarad prevazilaženja navodnih unutrašnjih pretnji³⁵⁶.

Između feburara i maja 2006. godine, tenzije u okviru oružanih snaga su dovele do ozbiljne krize u zemlji. Nju su izazvali duboko ukorenjeni strukturalni problemi, poput siromaštva i nezaposlenosti³⁵⁷, kao i regionalna podela zemlje na Istočnjake i Zapadnjake³⁵⁸. Jedna grupa vojnika iz zapadnog dela stupila je u štrajk u februaru, tvrdeći da su izloženi diskriminaciji u vojsci i zloupotrebama od strane viših oficira, koji su uglavnom bili iz istočnog dela³⁵⁹. Vojnici su, razljučeni nedostatkom odgovora na njihove pritužbe, odbili da se vrate u kasarne. Do kraja maja, kriza je prerasla u oružane sukobe između vojnih i policijskih jedinica širom zemlje. Ozbiljno nasilje se nastavilo sve do sredine 2007. godine, ali je splaslo tokom predsedničkih i parlamentarnih izbora (april – jun 2007. godine)³⁶⁰. U februaru 2008., pobunjenici su ozbiljno ranili

predsednika Jose Ramosa Hortu, i pucali u auto premijera Xanane³⁶¹.

Policija – Policija Istočnog Timora, koja je takođe bila uspostavljena pod mandatom UNTAET, prošla je kroz proces obuke i sertifikacije pod nadzorom Ujedinjenih nacija između 2006. i 2008. godine. Rasulo policijskih snaga 2006. godine, kada su brojni policajci u glavnom gradu Diliju napustili svoje položaje i uključili se u borbe protiv svojih bivših kolega³⁶², dao je podsticaj ambicioznom programu reformi. Slabo poštovanje ljudskih prava od strane policije nastavilo je da bude ozbiljan problem i tokom perioda reformi³⁶³. Prema poverljivom izveštaju UN, koji je dostavljen medijima u decembru 2008. godine, “i dalje su postoje ogromne institucionalne praznine, uključujući i slabo rukovođenje, komandu i kontrolu, nedostatak suštinskih kapaciteta (npr. istraga), kao i skoro potpuno odsustvo logističkih kapaciteta i kapaciteta za održavanje”³⁶⁴.

Sudstvo – Pravosudni sistem Istočnog Timora se smatra disfunkcionalnim, opterećen je ogromnim brojem zaostalih slučajeva (uključujući i krivične slučajeve), kao i velikim nedostatkom sudija i advokata³⁶⁵.

Demokratizacija – Političkim procesom u Istočnom Timoru dominira snažno rivalstvo dve političke grupacije, CNRT i *Fretelin*, koje vode dva bivša saveznika u borbi za nezavisnost³⁶⁶. Iako su predsednički i parlamentarni izbori, održani između aprila i juna 2007. godine, bili slobodni, poštteni i mirni, u avgustu te godine je došlo do nemira u nekim delovima zemlje. Nemiri su bili reakcija na poziv predsednika Istočnog Timora koaliciji na čijem čelu je bio CNRT da formira vladu³⁶⁷. Do početka jeseni, izabrani kandidati sa liste *Fretelina*, stupili su na svoje položaje u parlamentu³⁶⁸.

Zaključak

U okviru razmatranja potencijalnog doprinosa REKOM-a istini i pravdi u zemljama bivše Jugoslavije, postoje važne pouke koje se mogu izvući iz iskustava dvanaest komisija za istinu analiziranih u ovom radu. Većina tih komisija je bila uspešna u utvrđivanju verodostojnog opisa povreda počinjenih u prošlosti. Po pravilu, takav opis je bio široko prihvaćen u datom društvu i međunarodnim okvirima. U tom smislu, komisije su bile uspešne u opovrgavanju izobličjenih prikaza prošlosti. Takav učinak je pokazatelj da bi buduća komisija za istinu na području bivše Jugoslavije mogla značajno da oslabi sada dominantne, jednostrane predstave o prošlosti, i da omogući stvaranje okvira, ispunjenog međusobnim poštovanjem, za društva – a posebno za žrtve – u kojem bi se konflikt bolje razumeo, i objektivno bi se procenila cena sukoba, izražena ljudskim patnjama. Sveobuhvatan i verodostojan nalaz o obrascima nasilja i institucionalne odgovornosti, može dovesti do uklanjanja značajne prepreke normalizaciji odnosa između zemalja i naroda tog regiona.

Komisije su bile u stanju da daju pouzdane procene ukupnog broja žrtava, a obično i da naprave spiskove pojedinačnih žrtava. U zemljama koje su pretrpele nasilje ogromnih razmera, ti spiskovi su bili nepotpuni, ili su ih pratile statističke projekcije. To može biti slučaj i sa regionom bivše Jugoslavije. Međutim, planirana regionalna komisija bi mogla da se osloni na postojeće spiskove Međunarodnog komiteta Crvenog krsta i kredibilnih organizacija za ljudska prava u regionu, kao i na nova svedočanstva žrtava i druge izvore, sa realističnim ciljem pružanja merodavne kompilacije spiskova i pouzdane naučne procene.

Još jedna oblast u kojoj su komisije za istinu bile prilično uspešne, jesu zvanična priznanja i gestovi izvinjenja za povrede počinjene u prošlosti. Pitanje izvinjenja je u bivšoj Jugoslaviji bilo veoma kontroverzno. Nekoliko sadašnjih i bivših predsednika zemalja u regionu se izvinilo u ime država koje predstavljaju, ali većina tih izvinjenja je doživljena kao nedovoljno iskrena. Ono što je važnije, jeste činjenica da takve izjave nisu date u smislenom kontekstu, jer im nisu prethodili ozbiljni naponi relevantnih država da odgovore na povrede počinjene

u prošlosti kroz proces utvrđivanja istine, krivična gonjenja ili pravične reparacije. Kredibilna komisija za istinu, koju bi uspostavile vlade zemalja u regionu, i koja bi se oslanjala na njihovu podršku, predstavljala bi takav napor i pružila smislen kontekst za davanje izvinjenja i ostale oblike simboličkih reparacija.

Većina komisija za istinu je efektvino obezbedila platformu žrtvama, kako bi one ispričale svoje priče i povratile svoje dostojanstvo. Doprinos regionalne komisije za istinu u bivšoj Jugoslaviji, u tom pogledu bi mogao da bude posebno važan, jer bi takva komisija ponudila prvu i jedinstvenu priliku žrtvama iz jedne zemlje ili etničke grupe, da budu viđene i saslušane od strane pripadnika drugih etničkih grupa i javnosti ostalih zemalja u regionu. Po prvi put od okončanja sukoba, bio bi otvoren prostor za izgrađivanje solidarnosti sa žrtvama iz drugih grupa.

Suđenja u bivšoj Jugoslaviji se održavaju već više godina, što kontekst u regionu čini bitno drugačijim od svih zemalja koje su istražene u ovom radu. Takva razlika predstavlja prednost za zemlje bivše Jugoslavije. Pitanje mogućeg doprinosa komisije pokretanju krivičnih gonjenja u regionu zapravo se ne postavlja. U situaciji u kojoj su suđenja već započeta, komisija za istinu će verovatno pružiti značajan doprinos, kao što pokazuju slučajevi Argentine, Čilea i Perua.

Nema puno pouka koje se mogu izvući iz prošlih iskustava o mogućim efektima regionalne komisije na potragu za nestalim osobama u zemljama bivše Jugoslavije. Te zemlje već imaju državne komisije za nestale osobe, koje nijedna od zemalja koje su ovde analizirane nije imala. Ima osnova da se zaključi da su značajna postignuća komisija za istinu u Maroku i Južnoj Africi delimična posledica publiciteta koji je pratio njihov rad, i da bi pojedinci iz bivše Jugoslavije, koji imaju informacije o lokacijama masovnih grobnica, takođe mogli biti podstaknuti da sarađuju sa komisijom za istinu i iznesu te informacije. U nedostatku bilo kakvog sistematskog istraživanja o tom pitanju, ovakav zaključak ostaje u hipotečkom okviru.

Kao što ovaj rad pokazuje, napredak u obezbeđivanju materijalnih reparacija nije bio jednak u svim zemljama. Ekonomska snaga država bivše Jugoslavije, čini

ih uporedivim sa Argentinom, Čileom i Marokom, gde je većina žrtava primila individualne reparacije u značajnim iznosima. Sa druge strane, broj žrtava je uporediv sa brojem žrtava u zemljama koje su imale poteškoća pri obezbeđivanju pojedinačnih ili materijalnih reparacija. U svakom slučaju, regionalna komisija bi bila u jedinstvenom položaju da doprinese reparacionim merama stvaranjem sveobuhvatnog spiska žrtava. Spisak bi, sam po sebi, onemogućio nacionalne vlade da nastave sa sadašnjim reparacionim merama, koje su uglavnom zasnovane na uključivanju ili isključivanju žrtava u zavisnosti od njihove etničke pripadnosti.

Odnos između rada komisija za istinu i reforme institucija, u većini zemalja koje su ovde analiz-

irane, nije bio dovoljno jasan. Takvo iskustvo nalaže oprez u razmatranju mogućeg doprinosa regionalne komisije reformama.

Ukupno posmatrano, učinak komisija za istinu u Argentini, Čileu, El Salvadoru, Gani, Gvatemali, Maroku, Peruu, Sijera Leoneu, Južnoj Africi i Istočnom Timoru, nagoveštava da bi efikasnost regionalne komisije za bivšu Jugoslaviju mogla da zavisi od kreativnosti i predanosti same komisije, podrške vlada, ali i kapaciteta organizacija civilnog društva za stvaranja širokih društvenih saveza. Iako dosadašnja iskustva sa komisijama ne garantuju uspešnost buduće regionalne komisije, ona ne pokazuju ni da njen dugoročni i uspešan doprinos ne treba očekivati.

BELEŠKE

Uvod

- 1 Charles Villa-Vicencio, "The Complex Legacy of the TRC", *Cape Times*, 5. april 2006., može se naći na http://www.ijr.org.za/publications/copy_of_media/.
- 2 James L. Gibson, "The Truth about Truth and Reconciliation in South Africa", *International Political Science Review*, tom 26 (2005.), br. 4, str. 331 i 345.
- 3 Za Čile, videti Fundación Futuro, *Estudio de opinion publica: Informe de la Comision sobre prision politica y tortura*, decembar 2004., može se naći na http://www.cooperativa.cl/p4_noticias/site/artic/20041203/pags/20041203113525.html; for Sierra Leone, videti BBC World Service Trust & International Center for Transitional Justice, "Sierra Leoneans Rate Special Court Highly But Say It Could Do Better" (saopštenje za štampu), 9. oktobar 2007., http://www.communicatingjustice.org/en/research/sierra_leone.

1. Pružanje verodostojnog opisa povreda počinjenih u prošlosti

- 4 Mark R. Amstutz, *The Healing of Nations: The Promise and Limits of Political Forgiveness* (Lanham, Md.: Rowman & Littlefield Publishers, 2005.), str. 123.
- 5 Paul H. Lewis, *Guerillas and Generals: The Dirty War in Argentina* (Westport, CT: Praeger Publishers, 2001.), str. 204.
- 6 Priscilla Hayner, "Fifteen Truth Commissions 1974 to 1994: A Comparative Study", *Human Rights Quarterly*, tom 16 (1994), br. 4, str. 615.
- 7 *Core Document Forming Part of the Reports of States Parties: Chile* [5. februar 1999.], UN Doc. HRI/CORE/1/Add.103, 17. mart 1999., paragraf 100, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3ae6ae070.html>.
- 8 [United Nations] Commission on Human Rights (CHR), *Truth Commissions: Instrument in Post-Conflict Management for the Reconstruction of Democratic Structures* (2004.), str. 9, <http://www.afa.at/vimun/2004CHR-Paper.pdf>.
- 9 Priscilla Hayner, *navedeno delo*, str. 622.
- 10 Lucas Sierra, "Reabrir y Cicatrizar: Notas sobre el Informe *Valech* y sus reacciones", u University of Chile School of Law, *Anuario de Derechos Humanos* 2005, str. 165-66, <http://www.cdh.uchile.cl/anuario1/16reabrir-y-cicatrizar.pdf>.
- 11 [Čileanska] Nacionalna komisija o političkim zatvorenicima i torturi, *Sintesis Informe* (Rezime Izveštaja) (2004.), str. 40, <http://www.comisionprisionpoliticaytortura.cl/filesapp/Sintesis.pdf>.
- 12 Fundación Futuro, *Estudio de opinion publica: Informe de la Comision sobre prision politica y tortura*, decembar 2004., može se preuzeti na http://www.cooperativa.cl/p4_noticias/site/artic/20041203/pags/20041203113525.html.
- 13 Truth Commission for El Salvador, *From Madness to Hope: The 12-Year War in El Salvador*, poglavlje 4 (Cases & Patterns of Violence), odeljak A. (General overview), http://www.usip.org/library/tc/doc/reports/el_salvador/tc_es_03151993_casesA.html.
- 14 Human Rights Watch/Americas Watch, *News From Americas Watch*, tom 5 (1993), br. 7 (10. avgust 1993.), str. 27, <http://www.hrw.org/reports/pdfs/e/elsalvdr/elsalv938.pdf>.
- 15 Mark Vasallo, "Truth and Reconciliation Commissions: General Considerations and a Critical Comparison of the Commissions of Chile and El Salvador", *University of Miami Inter-American Law Review*, tom 33 (2002.), str. 179. Komisija za istinu je delovala šest meseci, i izostavila je hiljade slučajeva vansudskih pogubljenja i kidnapovanja, tako što je izabrala samo ilustrativne slučajeve. Charles T. Call, "Democratisation, War and State-Building: Constructing the Rule of Law in El Salvador", *Journal of Latin American Studies*, tom 35 (2003.), str. 852, može se naći na <http://nw08.american.edu/~call/Publications/Democratisation%20War%20State%20Building.pdf>.
- 16 Thomas Buergenthal, "The United Nations Truth Commission for El Salvador", *Vanderbilt Journal of International Law*, tom 27 (1994), br. 3, str. 528-29.
- 17 Priscilla Hayner, *navedeno delo*, str. 628-29.
- 18 Margaret Popkin, "Building the Rule of Law in Post-War El Salvador", u Margarita S. Studemeister (ur.), *El Salvador: Implementation of the Peace Accords* (United States Institute of Peace, 2001.), str. 13, <http://www.usip.org/pubs/peaceworks/pwks38.pdf>.
- 19 Priscilla Hayner, *navedeno delo*, str. 628-29.
- 20 Margaret L. Popkin & Naomi Roht-Arriaza, "Truth as Justice: Investigatory Commissions in Latin America", *Law & Social Inquiry*, tom 20, br. 1 (1995), str. 95.
- 21 *The National Reconciliation Commission Report*, poglavlje 5 (Highlights Of Human Rights Violations and Abuses During The Mandate Period), http://ghana.gov.gh/ghana/chapter_five_highlights_human_rights_violations_and_abuses_during_mandate_period.jsp.

- 22 Videti Suren Pillay & Helen Scanlon, *Peace versus Justice? Truth and Reconciliation Commissions and War Crimes Tribunals in Africa* (2007.), str. 23, može se naći na http://www.ccr.uct.ac.za/fileadmin/template/ccr/pdf/Vol_22-PeaceVsJustice.pdf; *takode videti* Nahla Valji, *Ghana's National Reconciliation Commission: A Comparative Assessment* (International Center for Transitional Justice, septembar 2006.), str. 6, www.ictj.org/static/Africa/Subsahara/GhanaCommission.pdf.
- 23 Ibon Villeda, "Guatemalan Truth Commission Condemns Army, CIA", *Reuters News*, 25. februar 1999.; Douglas Farah, "War Study Censures Military in Guatemala; Panel Blames Army For Most Atrocities", *Washington Post*, 26. februar 1999.
- 24 Rachel Hatcher, *Truth and Forgetting in Guatemala: an Examination of Memoria del Silencio and Nunca Más*, avgust 2005., str. 74, <http://library2.usask.ca/theses/available/etd-08252005-133200/unrestricted/RachelHatcher.pdf>
- 25 *Memory of Silence: Report of the Commission for Historical Clarification (Conclusions and Recommendations)*, poglavlje 4 (Conclusions), odeljak 1 (The Tragedy of the Armed Confrontation), paragraf 1, <http://shr.aaas.org/guatemala/ceh/report/english/conc1.html>.
- 26 Paul F. Seils, "Reconciliation in Guatemala: The Role of Intelligent Justice", *Race and Class*, tom 44 (2002.), br. 1, str. 54; Hilde Salvesen, *Guatemala: Five Year After the Peace Accords, the Challenges of Implementing Peace*, A Report for the Norwegian Ministry of Foreign Affairs (International Peace Research Institute, Oslo (PRIO)), mart 2002., str. 13, http://www.prio.no/files/file44990_guatemala_report_salvesen.pdf
- 27 Veerle Opgenhaffen & Mark Freeman, *Transitional Justice in Morocco: A Progress Report* (International Center for Transitional Justice, novembar 2005.), str. 16, <http://www.ictj.org/images/content/1/9/197.pdf>.
- 28 Izlaganje Abdeslam Maghraoui-ija, Pomoćnog direktora u Programu za istraživanje i studije, The Muslim World Initiative of the United States Institute of Peace, na skupu "Morocco: Model for Arab Reform?", 7. mart 2005., Council on Foreign Relations, http://www.cfr.org/publication/7990/morocco.html?breadcrumb=%2Fbios%2F10266%2Fsteven_a_cook%3Fgroupby%3D3%26hide%3D1%26id%3D10266%26filter%3D2005.
- 29 Pierre Hazan, *Morocco: Betting on a Truth and Reconciliation Commission* (United States Institute of Peace, jul 2006.), str. 11, <http://www.usip.org/pubs/specialreports/sr165.pdf>.
- 30 Grupa za istraživanje javnog mnjenja (GOP) Univerziteta u Limi, *Estudio 190, Barómetro Agosto 2003, Comision de la Verdad y Reconciliacion, Lima Metropolitana y Callao*, [http://www.ulima.edu.pe/webulima.nsf/default/F598031D89943F2F05256E630017BD4C/\\$file/barometro_agosocial_2003.pdf](http://www.ulima.edu.pe/webulima.nsf/default/F598031D89943F2F05256E630017BD4C/$file/barometro_agosocial_2003.pdf).
- 31 Grupa za istraživanje javnog mnjenja (GOP) Univerziteta u Limi, *Estudio 195, Barómetro Setiembre 2003, Lima Metropolitana y Callao*, [http://www.ulima.edu.pe/webulima.nsf/default/1090CF4DC0FE8CB905256E630017BCEC/\\$file/barometro_set_2003.pdf](http://www.ulima.edu.pe/webulima.nsf/default/1090CF4DC0FE8CB905256E630017BCEC/$file/barometro_set_2003.pdf).
- 32 BBC World Service Trust, International Center for Transitional Justice & Search for Common Ground, *Peace, Justice and Reconciliation in Sierra Leone: A Survey of Knowledge and Attitudes Towards Transitional Institutions in Post-Conflict Sierra Leone*, avgust 2008., str. 9, <http://www.communicatingjustice.org/files/content/file/SIERRA%20LEONE%20REPORT.pdf>.
- 33 *The Final Report of the Truth and Reconciliation Commission of Sierra Leone*, tom 2, poglavlje 5 (List of Victims), <http://trcsierraleone.org/drwebsite/publish/v2c5.shtml>.
- 34 BBC World Service Trust & International Center for Transitional Justice, "Sierra Leoneans Rate Special Court Highly But Say It Could Do Better" (saopštenje za štampu), 9. oktobar 2007., http://www.communicatingjustice.org/en/surveys/sierra_leone.
- 35 Wilhelm Verwoerd, "Toward a Response to Criticisms of the South African Truth and Reconciliation Commission", u Carol A.L. Prager and Trudy Govier (ur.), *Dilemmas of Reconciliation: Cases and Concepts* (Ontario: Wilfrid Laurier University Press 2003.), str. 245.
- 36 Daniel Herwitz, "The Future of the Past in South Africa: On the Legacy of the TRC", *Social Research*, tom 72 (2005.), br. 3, str. 531.
- 37 James L. Gibson, "The Truth about Truth and Reconciliation in South Africa", *International Political Science Review*, tom 26 (2005.), br. 4, str. 346.
- 38 *Chega! The Report of the Commission for Reception, Truth, and Reconciliation* (2005.), deo 12 (Annexes), aneks 2 (Data and Statistical Methods), paragraf 10, <http://www.etan.org/etanpdf/2006/CAVR/12-Annexe2-Data-and-Statistical-Methods.pdf>; Judicial System Monitoring Programme, *Torture Survivors: Their Experiences of Violation, Truth and Justice* (Dili, april 2007.), str. 19, [http://www.jsmp.minihub.org/Reports/2007/Tortura/JSMP%20Torture%20Survivors%20and%20Transitional%20Justice%20\(Final\).pdf](http://www.jsmp.minihub.org/Reports/2007/Tortura/JSMP%20Torture%20Survivors%20and%20Transitional%20Justice%20(Final).pdf).
- 39 Susan Harris Rimmer [istraživač na projektu Building Justice and Democracy after Conflict, na RegNet, College of the Asia-Pacific, Australian National University], "Struggle Continues for Timor Occupation Survivors", *Canberra Times*, 3. novembar 2008., može se naći na http://works.bepress.com/susan_harris_rimmer/38.
- 40 *Chega!, the Final Report of Timor-Leste's Commission for Reception, Truth and Reconciliation, navedeno gore*, deo 6 (The Profile of Human Rights Violations in Timor-Leste, 1974 to 1999), paragrafi 47 i 51, <http://www.ictj.org/static/Timor.CAVR.English/06-Profile-of-Violations.pdf>.

- 41 International Center for Transitional Justice, "ICTJ Urges UN to Challenge Indonesia's Legacy of Impunity" (saopštenje za štampu), 4. maj 2007., <http://www.ictj.org/images/content/6/4/648.pdf>.
- 42 Susan Harris Rimmer, *navedeno delo*; Paul Toohey, "Jakarta regrets...", *Australian*, 18. jul 2008. (citirajući Rob Wesley-Smitha, dugogodišnjeg aktivistu za nezavisnost Istočnog Timora); Karen Michelmores & Stephanie Mart, "Indonesia accepts report's blame for Timor atrocities", *Australian Associated Press*, 11. jul 2008. (citirajući John Virgoe-a, projektnog direktora odeljenja International Crisis Group za Jugoistočnu Aziju).
- 43 Human Rights Watch, *World Report 2009* (Timor-Leste), <http://www.hrw.org/en/node/79242>.
- 44 Isto; *takođe videti* East Timor and Indonesia Action Network (ETAN), "ETAN Renews Call for Meaningful Justice for Victims of Indonesian Occupation" (saopštenje za štampu), jul 14, 2008., <http://www.etan.org/news/2008/07ctf.htm>.

2. Zvanično priznanje i simboličke reparacije

- 45 Priscilla Hayner, *The Sierra Leone Truth and Reconciliation Commission: Reviewing the First Year* (International Center for Transitional Justice, januar 2004.), str. 3-4, <http://www.ictj.org/images/content/1/0/100.pdf>.
- 46 Patrick Burgess, "Justice and Reconciliation in East Timor: The relationship between the Commission for Reception, Truth and Reconciliation and the courts", *Criminal Law Forum*, tom 15 (2004.), br. 1-2, str. 148-51.
- 47 United Nations] Commission on Human Rights (CHR), *Truth Commissions: Instrument in Post-Conflict Management for the Reconstruction of Democratic Structures* (2004.), str. 12, <http://www.afa.at/vimun/2004CHR-Paper.pdf>.
- 48 Nahla Valji, *Ghana's National Reconciliation Commission: A Comparative Assessment* (International Center for Transitional Justice, septembar 2006.), str. 13, www.ictj.org/static/Africa/Subsahara/GhanaCommission.pdf.
- 49 Tekst saopštenja Generala Balze može se naći na <http://www.desaparecidos.org/arg/doc/arrepentimiento/balza.html>.
- 50 Alexandra Barahona de Brito, "Truth, Justice, Memory, and Democratization in the Southern Cone", u Alexandra Barahona De Brito i drugi (ur.), *The Politics of Memory and Democratization* (Oxford: Oxford University Press, 2001.), str. 140.
- 51 Isto., str. 157.
- 52 Juan Mendez, "Argentina", in *The Encyclopedia of Genocide and Crimes Against Humanity* (Macmillan Reference USA, 2004.), tom 1, str. 63-65, može se naći na <http://www.ictj.org/static/Americas/Argentina/macmillan.Argentina.eng.pdf>.
- 53 Marcela Valente, "Former Torture Center To Be Memorial Museum", *Inter Press Service*, 25. mart 2004.
- 54 José Zalaquett, *Introducción a la edición en inglés del Informe de la Comisión de Verdad y Reconciliación de Chile* (1993), str. 11, može se naći na http://www.cdih.uchile.cl/articulos/Zalaquett/Zalaquett_Notre_Dame_Final.pdf.
- 55 "El Ejército, la verdad y la reconciliación" (izveštaj prezentovan od strane Šefa čileanske vojske, Generala Augusta Pinočea, pred Savetom za nacionalnu bezbednost, 27. marta 1991.), reprintovan u *Estudios Públicos* (Santiago de Chile), br. 41 (1991), str. 471, http://www.cepchile.cl/dms/lang_1/doc_1184.html.
- 56 "Declaración pública de la Armada de Chile", 30. novembar 2004., paragrafi 3-5, reprintovan u *Estudios Públicos* (Santiago de Chile), br. 97, leto 2005., str. 511, može se naći na http://www.cepchile.cl/dms/lang_1/doc_3480.html; "Comunicado oficial de Carabineros de Chile", Novembar 30, 2004., paragraf 4, isto, str. 513.
- 57 Mark Almborg, "Memorial to Chile's Victims of Torture", *Guardian*, 5. septembar 2007.
- 58 Ministarstvo unutrašnjih poslova, Program za ljudska prava, *Proyectos Construidos con Apoyo del Programa Anos 2002-2006*, http://www.ddhh.gov.cl/proy_construidos.html (pregledano 3. februara 2009.).
- 59 "Presidenta Bachelet pone primera piedra del Museo de la memoria y los derechos humanos", *website Terra.cl*, Decembar 10, 2008., http://www.terra.cl/actualidad/index.cfm?id_cat=302&id_reg=1084323&titulo_url=Bachelet_pone_primera_piedra_del_Museo_de_la_Memoria.
- 60 Ken Ellingwood, "El Salvador's Monument to Memory and Truth", *Los Angeles Times*, 28. jul 2008.; Amnesty International, "El Salvador: Monument to Memory and Truth - dignifying the victims of armed conflict", *AI Index: AMR 29/011/2003*, 12. decembar 2003., <http://www.amnesty.org/es/library/asset/AMR29/011/2003/es/dom-AMR290112003en.html>.
- 61 Ana Patricia Rodríguez, "Mozote Homeland: Diasporic Memories of the Salvadoran Civil War in Testimonial and Filmic Narratives", *Istmo: Revista virtual de estudios literarios y culturales Centroamericanos*, br. 13, jul - decembar 2006., <http://collaborations.denison.edu/istmo/n13/articulos/mozote.html>.
- 62 *The National Reconciliation Commission Report*, poglavlje 7, odeljak 7.4.1. (Symbolic measures), http://ghana.gov.gh/ghana/chapter_7_reparations.jsp.
- 63 Abena Ampofoa Asare, "The Ghanaian National Reconciliation Commission: Reparation in a Global Age", *Global South*, tom 2, br. 2 (2008.), str. 49.
- 64 International Center for Transitional Justice, "Ghanaian Government Releases Truth Commission Report" (saopštenje za štampu), 16. maj 2005., <http://www.ictj.org/en/news/press/release/272.html>.

- 65 Abena Ampofoa Asare, *navedeno delo*, str. 49.
- 66 Paul F. Seils, "Reconciliation in Guatemala: the Role of Intelligent Justice", *Race & Class*, tom 44 (2002.), br. 1, p 42.
- 67 *Isto*.
- 68 *Isto.*, str. 44.
- 69 "MINUGUA evalúa cumplimiento de recomendaciones de Comisión de Esclarecimiento Histórico", 1. mart 2004., *web site Centro de Noticias ONU*, <http://www.un.org/spanish/News/fullstorynews.asp?newsID=1934>.
- 70 "Presidente de Guatemala entrega resarcimiento a víctimas de la Guerra", *Agence France Presse*, 28 avgust 2008.
- 71 "Colom pide perdón a víctimas de la Guerra", *Prensa Libre - Edición electronica*, 25. februar 2009., <http://www.prensalibre.com/pl/2009/febrero/25/298006.html>.
- 72 John M. Broder, "Clinton Offers His Apologies to Guatemala", *New York Times*, 11. mart 1999., <http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9D05EFD7163EF932A25750C0A96F958260>.
- 73 Anita Isaacs, "The Politics of Truth Seeking in Guatemala", prezentacija pred Međunarodnim centrom za tranziciju pravdu (New York), 14. januar 2009.
- 74 Michael K. Steinberg & Matthew J. Taylor, "Public Memory and Political Power in Guatemala's Postconflict Landscape", *Geographical Review*, tom 93 (2003.), br. 4, str. 454. i 466
- 75 Natalia Junquera, "No es la sociedad civil. Es el Estado", *El Pais*, 17. novembar 2008.
- 76 Kraljevina Maroko, Komisija za pravičnost i pomirenje, *Summary of the Findings of the Final Report*, str. 18, <http://www.docstoc.com/docs/2319398/Summary-of-the-Findings-of-the-Final-Report>.
- 77 Savetodavno veće za ljudska prava (CCDH), "Projects of Memory" (interview with Mr. Zainabi Ahmed Taoufiq, Head of the CCDH Collective Rights and Regional Affairs Program, in charge of community reparation), *CCDH Newsletter*, br. 4, decembar 2008., <http://www.ccdh.org.ma/spip.php?article1089>.
- 78 Amnesty International, *Peru: The Truth and Reconciliation Commission – a First Step Towards a Country without Justice* (2004.), str. 26, <http://www.amnesty.org/en/library/asset/AMR46/003/2004/en/dom-AMR460032004en.pdf>.
- 79 "Gobierno respeta y considera importante labor de la CVR, afirma Del Castillo", *website 24 Horas Libre*, 25. avgust 2008., <http://www.24horaslibre.com/politica/1219682779.php>; Peru Support Group (London), "5th Anniversary of TRC Report", *Update*, br. 129 (avgust/septembar 2008.), http://www.perusupportgroup.org.uk/archive/news_129.html.
- 80 Peru Support Group, *navedeno gore*.
- 81 Institut za demokratiju i ljudska pravau Katoličkog univerziteta Perua (IDEHPUCP), *A cinco años de la entrega del Informe Final de la CVR*, [avgust 2008.,] str. 2, <http://www.pucp.edu.pe/idehpucp/images/docs/balance%20de%20la%20civr.pdf>.
- 82 *Uso público de los sitios históricos para la transmisión de la memoria* [radionica u organizaciji *Memoria Abierta*], Buenos Aires, 8.-10. jun 2006., aneks II (Información sobre los sitios participantes), str. 54, http://www.memoriaabierta.org.ar/pdf/uso_publico.pdf.
- 83 Katherine Hite, "'The Eye that Cries': The Politics of Representing Victims in Contemporary Peru", *A Contracorriente* (North Carolina State University, Raleigh, NC), tom 5 (2007.), br. 1, str. 119, http://www.ncsu.edu/project/contracorriente/fall_07/Hite.pdf.
- 84 *The Final Report of the Truth and Reconciliation Commission of Sierra Leone*, tom 2, poglavlje 4 (Reparations: Public Apology), paragraf 197, <http://trcsierraleone.org/drwebsite/publish/v2c4.shtml?page=21>.
- 85 Priscilla Hayner, *navedeno delo*, str. 5, <http://www.ictj.org/images/content/1/0/100.pdf>; Rosalind Shaw, *Rethinking Truth and Reconciliation Commissions Lessons from Sierra Leone* (United States Institute of Peace, februar 2005.), str. 5.
- 86 *Isto*.
- 87 Lynne Duke, "De Klerk Offers Apology For Past Pain and Suffering; S. African Ex-Leader Traces Roots of Apartheid", *Washington Post*, 22. avgust 1996.
- 88 "Wessels Elated at Vlok's Apology for Apartheid Atrocities Under His Watch", *Business Day*, 28. avgust 2006., <http://www.businessday.co.za/articles/national.aspx?ID=BD4A257824>.
- 89 *Videti* web stranicu Freedom Park-a, at http://www.freedompark.co.za/ThePark/index_thePark.html.
- 90 *Videti* web stranicu Sedibeng District Municipality, at <http://www.sedibeng.gov.za/massacre.html>.
- 91 Sebastian Brett i drugi (ur.), *Memorialization and Democracy: State Policy and Civic Action* [izveštaj sa međunarodne konferencije Memorialization and Democracy: State Policy and Civic Action, održane od 20.-22. juna 2007., u Santiagu, Čile], str. 9 i 12, <http://www.ictj.org/images/content/9/8/981.pdf>.
- 92 Patrick Burgess, "Justice and Reconciliation in East Timor: The relationship between the Commission for Reception, Truth and Reconciliation and the courts", *Criminal Law Forum*, tom 15 (2004.), br. 1-2, str. 156.
- 93 Olivia Rondonuwu, "Indonesia, East Timor Leaders Regret Vote Bloodshed", *Reuters*, 15. jul 2008., <http://www.reuters.com/article/latestCrisis/idUSJAK250185>.

3. Materijalne reparacije

- 94 Maria Jose Guembe, "Economic Reparations for Grave Human Rights Violations: The Argentinean Experience", u Pablo de Greiff (ur.), *The Handbook of Reparations* (Oxford: Oxford University Press, 2006.), str. 33 i 41.
- 95 *Isto.*, str. 32 i 40.
- 96 *Core Document Forming Part of the Reports of States Parties: Chile* [Februar 5, 1999.], UN Doc. HRI/CORE/1/Add.103, 17. mart 1999., paragraf 112, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3ae6ae070.html>.
- 97 Priscilla Hayner, *Unspeakable Truths* (London: Routledge, 2001.), str. 173.
- 98 Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, *navedeno gore*, str. 27.
- 99 *Isto.*, str. 20; *Core Document Forming Part of the Reports of States Parties: Chile, navedeno gore*, paragraf 111.
- 100 Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, *navedeno gore*, str. 20.
- 101 Email Cristian Correa-e, bivšeg Pravnog savetnika i Sekretara Čileanske Predsedničke komisije za istraživanje torture i političkog zatvaranja, 28. januar 2009.
- 102 Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, *navedeno gore*, str. 12 (fusnota 21) i 32.
- 103 Abena Ampofoa Asare, "The Ghanaian National Reconciliation Commission: Reparation in a Global Age", *Global South*, tom 2, br. 2 (2008.), str. 35; Amnesty International, *Annual Report Entries 2005-2007: Ghana*, http://lib.ohchr.org/HRBodies/UPR/Documents/Session2/GH/AI_GHA_UPR_S2_2008anx_annualreportentries.pdf.
- 104 *Videti* Nahla Valji, *Ghana's National Reconciliation Commission: A Comparative Assessment* (International Center for Transitional Justice, septembar 2006.), str. 23-24, www.ictj.org/static/Africa/Subsahara/GhanaCommission.pdf.
- 105 Abena Ampofoa Asare, *navedeno delo*, str. 49; "Ghana: Reparations for Victims of Human Rights Abuses", *IRIN*, 17. oktobar 2006. (citirajući predstavnika Centra za demokratski razvoj (Centre for Democratic Development (CDD), think tank-a iz Gane koji prati proces pomirenja u zemlji), <http://www.irinnews.org/report.aspx?reportid=61353>; African Transitional Justice Research Network, *Newsletter*, tom 2 (2007.), br. 1, str. 4, <http://www.transitionaljustice.org.za/docs/newsletter2.pdf>.
- 106 "Gobierno compensa a víctimas del conflicto armado en Quiché" ("Government Compensates Victims of the Conflict in Quiché"), *Prensa Libre - Edición electronica*, 28. avgust 2008., <http://www.prensalibre.com/pl/2008/agosto/28/260272.html>; "Guatemala Pays \$6 mn to Civil War Victims", *EFE News Service*, 8. oktobar 2008.
- 107 "Guatemala Pays \$6 mn to Civil War Victims", *navedeno gore*.
- 108 "Grupo de víctimas del conflicto recibe compensación económica del Gobierno", *Agencia EFE*, 28. avgust 2008
- 109 Juan Carlos Llorca, "Obras públicas para víctimas de la guerra en Guatemala", *AP Spanish Worldstream*, 23. decembar 2008. (može se naći na http://www.azcentral.com/lavoz/spanish/latin-america/articles/latin-america_229693.html).
- 110 International Center for Transitional Justice, *Where We Work: Morocco*, <http://www.ictj.org/en/where/region5/591.html> (pregledano 15. januara 2009.).
- 111 Sarah Touahri, "Moroccan Reparations Program to Include Vocational Training", *Magharebia*, 8. jun 2008., http://www.magharebia.com/cocoon/awi/xhtml1/en_GB/features/awi/features/2008/06/08/feature-01
- 112 *Isto.*
- 113 Savetodavno veće za ljudska prava (CCDH), "Community Reparation: Assessment of the First Year of Launching the Programme", *CCDH Newsletter*, br. 1, avgust 2008., http://www.ccdh.org.ma/spip.php?article750&var_recherche=reparations; "Morocco Has Gone Long Way in Implementing Collective Reparation Program", *website Maghreb Arabe Presse*, 12. februar 2009., http://www.map.ma/eng/sections/social/morocco_has_gone_lon9157/view (izjava Ahmeda Herzenni-ija, Predsedavajućeg CCDH).
- 114 Veerle Opgenhaffen & Mark Freeman, *Transitional Justice in Morocco: A Progress Report* (International Center for Transitional Justice, novembar 2005.), str. 22, <http://www.ictj.org/images/content/1/9/197.pdf>.
- 115 "Familiares de mártires de Uchuraccay reciben certificados de inscripción en el Registro Único de Víctimas", *web site of the Consejo de Reparaciones (Reparations Council)*, 26. januar 2009., http://www.planintegraldereparaciones.gob.pe/proy_entregados.php.
- 116 "Iglesias lanzan campana 'Sin registro no hay reparacion'", *Derechos humanos en línea*, septembar 2008., br. 19, http://www.pucp.edu.pe/idehpucp/boletin_derechos_humanos/articulo.php?IdArticulo=0297.
- 117 Institut za demokratiju i ljudska prava Katoličkog univerziteta Perua (IDEHPUCP), *A cinco años de la entrega del Informe Final de la CVR*, [avgust 2008.,] str. 3, <http://www.pucp.edu.pe/idehpucp/images/docs/balance%20de%20la%20cvr.pdf>.
- 118 "Iglesias lanzan campana 'Sin registro no hay reparacion'" *navedeno gore*,
- 119 Vlada Perua – Predsedništvo Saveta ministara, *Plan integral de reparaciones, PRC - I Etapa, Proyectos entregados a diciembre de 2008*, može se naći na http://www.planintegraldereparaciones.gob.pe/proy_entregados.php.
- 120 Hastings College of the Law, Class Website - Professors Roht-Arriaza and Wingate: Reparations Seminar, "Reparations Summary", str. 8, <http://www.uchastings.edu/faculty-administration/faculty/roht-arriaza/class-website/docs/reparations/summary-reparations.pdf> (pregledano 6. maja 2009.).

- 121 Human Rights Council, *Annual Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights and Reports of the Office of the High Commissioner and the Secretary-General, Assistance to Sierra Leone in the Field of Human Rights, Report of the UNHCHR*, Seventh session, Agenda item 2, A/HRC/7/66, 26. februar 2008., paragraf 59.
- 122 Vidal Boltman, "War Victims Project Approved by PBF in Sierra Leone", *Awareness Times* (Freetown), 17. jul 2008., http://news.sl/drwebsite/publish/article_20059161.shtml.
- 123 Joseph Turay, "Sierra Leone: Registration for War Victims Kicks Off", *website Communicating Justice*, 4. decembar 2008., http://www.communicatingjustice.org/en/stories/02012009_sierra_leone_registration_war_victims_kicks.
- 124 Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, *navedeno gore*, str. 24.
- 125 Khulumani Support Group, "TRC's unanswered questions", 11. novembar 2008., www.khulumani.net/news-titles/258-trcs-unanswered-questions.html.
- 126 Galuh Wandita i drugi, "Learning to Engender Reparations in Timor-Leste Reaching Out to Female Victims", u Ruth Rubio-Marín (ur.), *What Happened to the Women? Gender and Reparations for Human Rights Violations* (New York: The Social Science Research Council, 2006.), str. 307 <http://www.ssrc.org/blogs/books/pdfs/rubiomarin/978-0-9790772-0-3-chapter6.pdf>.
- 127 International Center for Transitional Justice, *Reparations in Theory and Practice* (2007.), str. 11, <http://www.ictj.org/static/Reparations/0710.Reparations.pdf>.
- 128 *Isto*.

4. Krivično gonjenje

- 129 Mark Freeman, *Truth Commissions and Procedural Fairness* (Cambridge and New York: Cambridge University Press, 2006.), str. 172.
- 130 Greg Gardin, "The Instruction of Great Catastrophe: Truth Commissions, National History, and State Formation in Argentina, Chile, and Guatemala", *American Historical Review*, tom 110 (2005.), br. 1, može se naći na <http://www.historycooperative.org/journals/ahr/110.1/grandin.html>.
- 131 „Slaking a Thirst for Justice“, *Economist*, 12. april 2007., http://www.economist.com/world/la/displaystory.cfm?story_id=9017531.
- 132 Rebecca Lichtenfeld, *Accountability in Argentina: 20 Years Later, Transitional Justice Maintains Momentum* (International Center for Transitional Justice, avgust 2005.), str. 3, <http://www.ictj.org/images/content/5/2/525.pdf>.
- 133 "Argentina Scraps Amnesty Laws", *BBC News*, 21. avgust 2003., <http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/3169297.stm>.
- 134 Rebecca Lichtenfeld, *navedeno delo*, str. 5.
- 135 Center for Legal and Social Studies (Buenos Aires), "Juicios: más de mil imputados por crímenes de lesa humanidad", 25. jul 2008., <http://www.cels.org.ar/documentos/index.php?info=detalleDoc&ids=3&lang=es&ss=&idc=663>.
- 136 Emilio Crenzel, "Argentina's National Commission on the Disappearance of Persons: Contributions to Transitional Justice", *International Journal of Transitional Justice*, tom 2 (2008.), br. 2, str. 191.
- 137 Mark Freeman, *navedeno delo*, str. 172.
- 138 Human Rights Watch, *World Report 2009* (Chile), <http://www.hrw.org/en/node/79211>.
- 139 Fédération internationale des droits de l'homme (FIDH), "Can Augusto Pinochet Return to Chile with Impunity?", 16. mart 1999., <http://www.fidh.org/spip.php?article890>.
- 140 Zahtev za ekstradiciju u Španiju na kraju nije odobren, ali nakon Pinočeovog povratka u Čile, u zemlji su osnaženi zahtevi za krivičnim gonjenjem, kako Pinočea tako i drugih osumnjičenih.
- 141 Thomas Buergenthal, "The United Nations Truth Commission for El Salvador", *Vanderbilt Journal of Transnational Law*, tom 27 (1994), br. 3, str. 535.
- 142 Fondacija za studije o primeni prava (FESPAD) (San Salvador), *Estado de la seguridad pública y la justicia penal en El Salvador*, januar – avgust 2005.), str. 75, <http://fespad.org.sv/portal/html/Archivos/Descargas/ESPyPES2005.pdf>.
- 143 Human Rights Council, *Report of the Working Group on Enforced or Involuntary Disappearances, Addendum: Mission to El Salvador*, 26. oktobar 2007., A/HRC/7/2/Add.2, paragrafi 64-65, <http://www.unhcr.org/refworld/country,,,SLV,4562d94e2,478788322,0.html>.
- 144 Fondacija za studije o primeni prava (FESPAD), "FESPAD se pronuncia por declaración judicial de ex jefe del Estado Mayor", 1. jul 2008., <http://fespad.org.sv/wordpress/?p=86>; Asocijacija Pro-Búsqueda (San Salvador), "Former Salvadoran Army Chief of State Testified in Court about the Serrano Cruz Case" (saopštenje za štampu) 1. jul 2008., može se naći na <http://www.ediec.org/news/newsitem/article/pro-busqueda-press-release-on-serrano-cruz-case/>.
- 145 *The National Reconciliation Commission Report*, poglavlje 1 (Recommendations For Reconciliation And Institutional Reform), odeljak 3.2.9.2, http://www.ghana.gov.gh/ghana/chapter_1_recommendations_reconciliation_and_institutional_reform.jsp.
- 146 Franklin Oduro, "Reconciling a Divided Nation through a Non-Retributive Justice Approach: Ghana's National Reconciliation Initiative", *International Journal of Human Rights*, tom 9 (2005.), br. 3, str. 341.
- 147 Human Rights Watch, *World Report 2008*, str. 210, http://www.hrw.org/legacy/wr2k8/pdfs/wr2k8_web.pdf; Human Rights Watch, *World Report 2009* (Guatemala), <http://www.hrw.org/en/node/79213>.

- 148 "Mohamed VI recibe a familias de víctimas de los 'años de plomo", *El Periódico de Catalunya*, 7. januar 2006.
- 149 Human Rights Council, Working Group on the Universal Periodic Review, *National Report Submitted in Accordance with Paragraph 15(A) of the Annex to Human Rights Council Resolution 5/1 - Peru*, Second session, Geneva, maj 5-16, 2008., A/HRC/WG.6/2/PER/1, 8. april 2008., paragraf 49, <http://www.unhcr.org/cgi-bin/texis/vtx/refworld/rwmain?page=search&docid=485906b10&skip=0&query=truth%20commission>.
- 150 Susan Kemp, "The Inter-relationship between the Guatemalan Commission for Historical Clarification and the Search for Justice in National Courts", *Criminal Law Forum*, tom 15 (2004.), str. 74.
- 151 Javier Ciurlizza & Eduardo González, "Truth and Justice from the Perspective of the Truth and Reconciliation Commission", u Lisa Magarrell & Leonardo Filippini (ur.), *The Legacy of Truth: Criminal Justice in the Peruvian Transition* (International Center for Transitional Justice, 2006.), str. 10, <http://www.ictj.org/static/Americas/Peru/LegacyofTruth.eng.pdf>.
- 152 *Human Rights Watch's Submission to the Human Rights Council under Universal Periodic Review of Peru*, maj 4, 2008., <http://www.hrw.org/en/news/2008/05/04/universal-periodic-review-peru>.
- 153 Institut za demokratiju i ljudska prava Katoličkog univerziteta Perua (IDEHPUCP), *A cinco años de la entrega del Informe Final de la CVR*, [avgust 2008.,] str. 3, <http://www.pucp.edu.pe/idehpucp/images/docs/balance%20de%20la%20civr.pdf>.
- 154 Human Rights Watch's Submission to the Human Rights Council under Universal Periodic Review of Peru, *navedeno gore*.
- 155 International Center for Transitional Justice, "Alberto Fujimori on Trial" (2008.), ICTJ Fact Sheet, http://www.ictj.org/static/Factsheets/ICTJ_Per_FujimoriTrial_fs2008.pdf.
- 156 Vrhovni suda Perua, *Sentencia de la Sala Penal Especial de la Corte Suprema en el Expediente N° AV 19-2001*, predmet br. AV 19-2001, 7. april 2009., deo 2, poglavlje 1 (Aspectos de la prueba penal), paragrafi 123 i 124, http://www.pj.gob.pe/CorteSuprema/spe/documentos/P2C1_Prueba_penal.pdf; *isto*, deo 2, poglavlje 10 (Atentado en la Universidad Nacional de Educación - La Cantuta), paragrafi 470 i 518, http://www.pj.gob.pe/CorteSuprema/spe/documentos/P2C10_Cantuta.pdf.
- 157 Status predmeta može se pratiti na web stranici Specijalnog suda za Sijera Leone, na adresi <http://www.sc-sl.org/>.
- 158 Videti Rosalind Shaw, *Rethinking Truth and Reconciliation Commissions Lessons from Sierra Leone* (United States Institute of Peace, februar 2005.), str. 1 i 8-9; *takođe videti* Karen Gallagher, "No Justice, No Peace: The Legalities and Realities of Amnesty in Sierra Leone", *Thomas Jefferson Law Review*, tom 23 (2000.-01.), br. 1, str. 165.
- 159 William A. Schabas, "The Relationship Between Truth Commissions and International Courts: The Case of Sierra Leone", *Human Rights Quarterly*, tom 25 (2003.), str. 1050.
- 160 *The Final Report of the Truth and Reconciliation Commission of Sierra Leone*, oktobar 2004., tom 2, poglavlje 2 (Findings), paragrafi 583 i 585-86, <http://trcsierraleone.org/drwebsite/publish/v2c2.shtml?page=54>.
- 161 International Center for Transitional Justice, "South Africa: High Court ruling for victims" (saopštenje za štampu), 12. decembar 2008., <http://ictj.org/en/news/press/release/2177.html>.
- 162 Karin Brulliard, "Apartheid's Intractable Legacy", *Washington Post*, 15. februar 2009.
- 163 Khulumani Support Group, "NPA Prosecution Policy for Apartheid Crimes Struck Down" (saopštenje za štampu), 12. decembar 2008., <http://www.khulumani.net/media-2008/267-npa-prosecution-policy-for-apartheid-crimes-struck-down.html>. Kriteriji uključuju sledeće: da li je učinilac na sveobuhvatana način izneo činjenice; da li je iskazao kajanje; pozitivan odnos prema pomirenju; i, spremnost da postupi u skladu sa Ustavom. Puno iznošenje činjenica nije imalo veliku relevantnost, jer je činjeno u tajnosti i nije bilo moguće podvrgnuti ga nezavisnoj proveru.
- 164 International Center for Transitional Justice, "South Africa: High Court Ruling for Victims" (saopštenje za štampu), 12. decembar 2008., <http://ictj.org/en/news/press/release/2177.html>.
- 165 International Center for Transitional Justice, *navedeno gore*.
- 166 International Center for Transitional Justice, *Overview of the Indonesian Supreme Court's Decision in the Eurico Guterres Case*, 30. jun 2008., str. 5, http://www.ictj.org/static/Asia/Indonesia/ICTJ_IDN_GuterresCase_cm2008.pdf.
- 167 Videti "East Timor President Reduces Sentences For 3 Militiamen", *Associated Press*, 21. maj 2004., može se naći na <http://www.etan.org/et2004/may/15-21/21gusmao.htm>; *takođe videti* Jesse Wright, "Freedom To Kill in East Timor", *Asia Times online*, 25. jun 2008., http://www.atimes.com/atimes/Southeast_Asia/JF25Ae01.html.
- 168 *Report of the Secretary-General on the United Nations Integrated Mission in Timor-Leste (for the period from 8 January to 8 July 2008)*, jul 29, 2008., S/2008/501, paragraf 30, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N08/432/24/PDF/N0843224.pdf?OpenElement>.
- 169 Patrick Burgess, "Justice and Reconciliation in East Timor: The relationship between the Commission for Reception, Truth and Reconciliation and the courts", *Criminal Law Forum*, tom 15 (2004.), br. 1-2, str. 148-51; Elizabeth Stanley, *Torture, Truth and Justice: The Case of Timor-Leste* (London: Routledge, 2009.), str. 113.
- 170 Patrick Burgess, *navedeno delo*, str. 149 i 151.
- 171 *Chega! The Report of Timor-Leste's Commission for Reception, Truth, and Reconciliation* (2005.), deo 11 (Recommendations), odeljak 7 (Justice and Truth), paragraf 7.1.6., <http://etan.org/etanpdf/2006/CAVR/11-Recommendations.pdf>.
- 172 *Isto.*, paragrafi 7.1.1. i 7.2.1.

- 173 Amnesty International, *Amnesty International Report 2008: The State of the World's Human Rights*, str. 297, <http://thereport.amnesty.org/document/101>.
- 174 Susan Harris Rimmer & Juli Effi Tomaras, "Aftermath Timor Leste: Reconciling Competing Notions of Justice", *web page of the Parliament of Australia-Parliamentary Library*, 22. maj 2006., <http://www.aph.gov.au/library/intguide/LAW/TimorLeste.htm>; International Center for Transitional Justice, *Overview of the Indonesian Supreme Court's Decision in the Eurico Guterres Case*, *op.cit.*
- 175 Megan Hirst, *An Unfinished Truth: An Analysis of the Commission of Truth and Friendship's Final Report on the 1999 Atrocities in East Timor* (International Center for Transitional Justice, mart 2009.), str. 16, www.ictj.org/static/Asia/Timor/UnfinishedTruthHirst.pdf.
- 176 *Isto.*, str. 31 (fusnota 85).

5. Rešavanje slučajeva prinudno nestalih

- 177 *Nunca Mas: Informe de la Comision nacional sobre la desaparicion de personas* (1986.), poglavlje 2 (Victimas), <http://www.desaparecidos.org/arg/conadep/nuncamas/nuncamas.html>.
- 178 Alexandra Barahona de Brito, "Truth, Justice, Memory, and Democratization in the Southern Cone", u Alexandra Barahona De Brito i drugi, *The Politics of Memory and Democratization* (Oxford University Press, 2001.), str. 121 (fusnota 2).
- 179 Juan Mendez, "Argentina", u *The Encyclopedia of Genocide and Crimes Against Humanity* (Macmillan Reference USA, 2004.), tom 1, str. 63-65, može se naći na <http://www.ictj.org/static/Americas/Argentina/macmillan.Argentina.eng.pdf>; Mark R. Amstutz, *The Healing of Nations: The Promise and Limits of Political Forgiveness* (Lanham, Md.: Rowman & Littlefield Publishers, 2005.), str. 137.
- 180 Bill Cormier (Associated Press), "Argentina DNA Tests Identifying 'the Disappeared'", *Deseret News* (Salt Lake City, USA), 23. mart 2008., može se naći na http://findarticles.com/p/articles/mi_qn4188/is_20080323/ai_n24957228; "Se recolectan más de 2800 muestras de sangre", *Página 12* (Argentina), 19. jul 2008., <http://www.pagina12.com.ar/diario/ultimas/20-108121-2008-07-19.html>.
- 181 Human Rights Council, *Informe del Grupo de Trabajo sobre las Desapariciones Forzadas o Involuntarias, Adición: Mision a Argentina*, 29. decembar 2008., A/HRC/10/9/Add.1, paragrafi 24-25, http://www2.ohchr.org/spanish/issues/disappear/docs/Grupo_Trabajo_08_AEV_Sp.pdf; Bill Cormier, *navedeno gore*.
- 182 *Core Document Forming Part of the Reports of States Parties: Chile* [5. februar 1999.], UN Doc. HRI/CORE/1/Add.103, 17. mart 1999., paragraf 100, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3ae6ae070.html>.
- 183 Argentinski tim za forenzičku antropologiju (EAAF), *Annual Report 2007*, Chile, str. 3, http://eaaf.typepad.com/annual_report_2007/An07_Chile-3.pdf.
- 184 Argentinski tim za forenzičku antropologiju (EAAF), *Mini Informe Anual 2007*, <http://www.scribd.com/doc/6799864/Mini-Informe-Anual-2007-Ingles>.
- 185 Truth Commission for El Salvador, *From Madness to Hope: The 12-Year War in El Salvador*, poglavlje 4 (Cases & Patterns of Violence), odeljak A. (General overview), http://www.usip.org/library/tc/doc/reports/el_salvador/tc_es_03151993_casesA.html.
- 186 Human Rights Council, *Report of the Working Group on Enforced or Involuntary Disappearances, Addendum: Mission to El Salvador*, 26. oktobar 2007., A/HRC/7/2/Add.2, paragraf 21, <http://www.unhcr.org/refworld/type,MISSION,,SLV,478788322,0.html>.
- 187 Margaret Popkin, "Building the Rule of Law in Post-War El Salvador", u Margarita S. Studemeister (ur.), *El Salvador: Implementation of the Peace Accords* (United States Institute of Peace, 2001.), str. 12, <http://www.usip.org/pubs/peaceworks/pwks38.pdf>; Rachel Sieder, "War, Peace, and Memory Politics in Central America", u Alexandra Barahona De Brito i drugi (ur.), *navedeno delo*, str. 172.
- 188 Human Rights Council, *navedeno gore*, paragraf 24.
- 189 *Isto.*, paragraf 54.
- 190 *Isto.*, paragrafi 45-53.
- 191 *Memory of Silence: Report of the Commission for Historical Clarification (Conclusions and Recommendations)*, poglavlje 4 (Conclusions), odeljak 1 (The Tragedy of the Armed Confrontation), paragraf 1, <http://shr.aas.org/guatemala/ceh/report/english/conc1.html>.
- 192 Human Rights Council, *Report of the UN High Commissioner for Human Rights and Follow-Up to the World Conference on Human Rights, Addendum, Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights on the Work of its Office in Guatemala*, General Assembly, A/HRC/7/38/Add.1, 29. januar 2008., paragraf 42 (fusnota 10), <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G08/103/73/PDF/G0810373.pdf?OpenElement>; Iniciativa de ley presentada por los representantes Victor Manuel Sales Ortiy y Mirna Frinee Ponce Bocke de Samayoa (Iniciativa de ley 3590), 18. januar 2007., str. 2, <http://www.congreso.gob.gt/archivos/iniciativas/registro3590.pdf>.
- 193 Rachel Sieder, "War, Peace, and Memory Politics in Central America", *navedeno delo*, str. 178.
- 194 Rachel Sieder, "Learning to heal wounds of the past", *Independent*, 28. septembar 1998. (tekst govora o moralnim konsekvencama nasilja u Gvatemali, održanog na Oxford University).
- 195 N.C. Aizenman, "Exhuming the Past In a Painful Quest", *Washington Post*, 28. septembar 2006., <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/09/27/AR2006092702133.html>.

- 196 Kraljevina Maroko, Komisija za pravičnost i pomirenje, *Three-part Summary of the Final Report*, <http://www.ictj.org/static/MENA/Morocco/IERreport.findingssummary.eng.pdf>.
- 197 Argentinski tim za forenzičku antropologiju (EAAF), *Mini Informe Anual 2007*, navedeno gore.
- 198 Kraljevina Maroko, Komisija za pravičnost i pomirenje, navedeno gore.
- 199 Mehdi Sekkouri Alaoui, "Droits de l'homme. Herzenni 'Le passé ne m'intéresse pas'" (intervju sa Ahmed Herzenni-jem, Predsednikom Savetodavnog veća za ljudska prava), *TelQuel*, br. 353-354, 27. decembar 2008., http://www.telquel-online.com/353/maroc3_353.shtml.
- 200 Komisija za istinu i pomirenje (CVR), *Informe Final* (Final Report), tom 6, poglavlje 4, odeljak 1.2. (Desaparicion forzada de personas por agentes del Estado), str. 74 <http://www.cverdad.org.pe/ifinal/pdf/TOMO%20VI/SECCION%20CUARTA-Crimenes%20y%20violaciones%20DDHH/FINAL-AGOSTO/1.2.%20DESAPARICIN%20FORZADA.pdf>.
- 201 *Isto.*, tom 9, poglavlje 2 (Recomendaciones), <http://www.cverdad.org.pe/ifinal/pdf/TOMO%20IX/2.3.%20PLAN%20NACIONAL%20FORENSE.pdf>.
- 202 The Peru Support Group (London), *Truth and Reconciliation: An Agenda for the Future; UK Parliamentary delegation to Peru 21-25 June 2004*, novembar 2004., str. 11-12, http://www.perusupportgroup.org.uk/pdfs/T&R_Agenda.pdf.
- 203 Komisija za istinu i pomirenje (CVR), navedeno gore, tom 6, poglavlje 4, odeljak 1.2. (Desaparicion forzada de personas por agentes del Estado), str. 74 <http://www.cverdad.org.pe/ifinal/pdf/TOMO%20VI/SECCION%20CUARTA-Crimenes%20y%20violaciones%20DDHH/FINAL-AGOSTO/1.2.%20DESAPARICIN%20FORZADA.pdf>.
- 204 Javno tužilaštvo – Institut za forenziku, "Investigaciones antropologico - forenses y DDH a cuatro anos de la Comision de la Verdad y Reconciliacion: La experiencia peruana", slajd 3, <http://www.alafforense.org/ponencias/2008/Roberto%20Parra%20Investigacion%20AI%20y%20DDHH.pdf>.
- 205 "Peruvian Forensic Team Exhumes Bodies From a Mass Grave Victims Were Forced to Dig For Themselves", *Peruvian Times* (Lima), 27. maj 2008., <http://www.peruviantimes.com/peruvian-forensic-team-exhumes-bodies-from-a-mass-grave-victims-were-forced-to-dig-for-themselves/>; "Forenses buscan la verdad en la mayor fosa común descubierta en Perú" ("Forensic Experts Look For Truth In the Biggest Mass Grave Discovered in Peru"), *La Republica* (Montevideo), 31. maj 2008., <http://www.larepublica.com.uy/mundo/313161-los-forenses-peruanos-buscan-la-verdad-en-mayor-fosa-comun-descubierta-en-peru>.
- 206 *The Final Report of the Truth and Reconciliation Commission of Sierra Leone* (2008.), tom 2, poglavlje 2 (Findings), paragraf 133, <http://trcsierraleone.org/drwebsite/publish/v2c2.shtml?page=11>.
- 207 Lali Cambra, "South Africa Searches for Its Disappeared", *El País* (Madrid), 16. april 2006. (prevod na engleski), može se naći na http://eaaf.typepad.com/south_africa_news_trans/.
- 208 *Truth and Reconciliation Commission of South Africa Report* (oktobar 1998.), tom 6, poglavlje 4, odeljak 1, paragrafi 83-85, http://www.doj.gov.za/trc/report/finalreport/vol6_s4ch1%20amnesty.pdf.
- 209 Wilhelm Verwoerd, "Toward a Response to Criticisms of the South African Truth and Reconciliation Commission", u Carol A.L. Prager and Trudy Govier (eds), *Dilemmas of Reconciliation: Cases and Concepts* (Ontario: Wilfrid Laurier University Press, 2003.), str. 254.
- 210 *Truth and Reconciliation Commission of South Africa Report*, navedeno gore, paragraf 37.
- 211 Lali Cambra, navedeno gore, (citirajući Madeleine Fullard, načelnicu tima za traženje nestalih lica pri Državnom tužilaštvu).
- 212 Argentinski tim za forenzičku antropologiju (EAAF), *Mini Informe Anual 2007*, navedeno gore.
- 213 *Chega! The Report of Timor-Leste's Commission for Reception, Truth, and Reconciliation* (2005.), poglavlje 7.2 (Unlawful Killings and Enforced Disappearances), str. 5, <http://www.cavr-timorleste.org/cheгаFiles/finalReportEng/07.2-Unlawful-Killings-and-Enforced-Disappearances.pdf>.
- 214 *Isto.*
- 215 *Isto.*, poglavlje 11 (Recommendations), odeljak 3.2 (The right to life, freedom from hunger and an adequate standard of living), <http://etan.org/etanpdf/2006/CAVR/11-Recommendations.pdf>.
- 216 Megan Hirst, *An Unfinished Truth: An Analysis of the Commission of Truth and Friendship's Final Report on the 1999 Atrocities in East Timor* (International Center for Transitional Justice, mart 2009.), str. 9 i 28, www.ictj.org/static/Asia/Timor/UnfinishedTruthHirst.pdf.

6. Institucionalne reforme i demokratizacija

- 217 Scott Mainwaring i Frances Hagopian, "Introduction: The Third Wave of Democratization in Latin America", u Frances Hagopian & Scott Mainwaring (ur.), *The Third Wave of Democratization in Latin America: Advances and Setbacks* (Cambridge University Press, 2005.), str. 11.
- 218 Ovo određenje demokratije zasniva se na definiciji datoj u Robert Dahl, *On Democracy* (New Haven: Yale University Press, 1998.), poglavlje 5.

a. Argentina

- 219 Ruth Fuchs, "¿Hacia una comunidad regional de seguridad? Las fuerzas armadas en la percepción de las elites parlamentarias en Argentina, Brasil, Chile, Paraguay y Uruguay", *Revista de ciencia política* (Čileanski katolički univerzitet, Santiago), tom 26 (2006.), br.2, str. 40, <http://www.scielo.cl/pdf/revcipol/v26n2/art02.pdf>.
- 220 Steven Levitsky & Maria Victoria Murillo, "Argentina: From Kirchner to Kirchner", *Journal of Democracy*, tom 19 (2008.), br.2, str. 19; Steven Levitsky, "Argentina: Democratic Survival amidst Economic Failure", u Frances Hagopian & Scott Mainwaring (ur.), *The Third Wave of Democratization in Latin America: Advances and Setbacks* (Cambridge University Press, 2005.), str. 79.
- 221 Ruth Fuchs, *navedeno delo*, str. 40-41.
- 222 Valeria Barbuto, "Strengthening Democracy: Impugnación Procedures in Argentina", u Alexander Mayer-Rieckh & Pablo de Greiff (ur.), *Justice as Prevention: Vetting Public Employees in Transitional Societies* (New York: Social Science Research Council, 2007.), str. 51 i 54, može se naći na <http://www.ssrc.org/blogs/books/pdfs/vetting/978-0-9790772-1-0-chapter1.pdf>.
- 223 Roger Duthie, "Introduction", u Alexander Mayer-Rieckh & Pablo de Greiff (ur.), *navedeno delo*, str. 25, <http://www.ssrc.org/blogs/books/pdfs/vetting/978-0-9790772-1-0-introduction.pdf>.
- 224 Valeria Barbuto, *navedeno delo*, str. 56.
- 225 Claudio Fuentes S., "La inevitable 'mano dura': sociedad civil y violencia policial en Argentina y Chile", *Revista de ciencia política* (Čileanski katolički univerzitet, Santiago), tom 24 (2004.), br. 2, str. 12-13, <http://www.scielo.cl/pdf/revcipol/v24n2/art01.pdf>.
- 226 Claudio Fuentes S., *navedeno delo*, str. 12 i 14; Valeria Barbuto, *navedeno delo*, str. 59.
- 227 Michelle D. Bonner, "State Discourses, Police Violence and Democratisation in Argentina", *Bulletin of Latin American Research*, tom 28 (2009.), br. 2, str. 237; Steven Levitsky & Maria Victoria Murillo, *navedeno delo*, str. 27.
- 228 Valeria Barbuto, *navedeno delo*, str. 59.
- 229 Scott Morgenstern & Luigi Manzetti, "Legislative Oversight: Interests and Institutions in the United States and Argentina", u Scott Mainwaring & Christopher Welna (ur.), *Democratic Accountability in Latin America* (Oxford University Press, 2003.), str. 156-57; Joseph L. Staats, "Book Review: The Rule of Law in Nascent Democracies: Judicial Politics in Argentina", *Comparative Political Studies*, tom 38 (2005.), br. 5, str. 582.
- 230 Scott Morgenstern & Luigi Manzetti, *navedeno delo*, str. 161; Rebecca Bill Chavez, "The Appointment and Removal Process for Judges in Argentina: The Role of Judicial Councils and Impeachment Juries in Promoting Judicial Independence", *Latin American Politics and Society*, tom 49 (2007.), br. 2, str. 35; Steven Levitsky, *op.cit.*, str. 79.
- 231 Rebecca Bill Chavez, *navedeno delo*, str. 35 i 40.
- 232 Anthony W. Pereira, "Explaining Judicial Reform Outcomes in New Democracies: The Importance of Authoritarian Legalism in Argentina, Brazil, and Chile", *Human Rights Review*, tom 4 (2003.), br. 3, str. 11.
- 233 Steven Levitsky & Maria Victoria Murillo, *navedeno delo*, str. 21; Alejandro Bonvecchi & Agustina Giraudy, "Argentina: crecimiento económico y concentración del poder institucional", *Revista de ciencia política* (Čileanski katolički univerzitet, Santiago), tom 27 (2007.), specijalno izdanje, str. 37, <http://www.scielo.cl/pdf/revcipol/v27nEsp/art02.pdf>.
- 234 Steven Levitsky & Maria Victoria Murillo, *navedeno delo*, str. 19.
- 235 Steven Levitsky, *navedeno delo*, str. 63.

b. Čile

- 236 David Pion-Berlin, "Defense Organization and Civil-Military Relations in Latin America", *Armed Forces & Society*, tom 35 (2009.), br. 3, str. 569; Claudia Heiss & Patricio Navia, "You Win Some, You Lose Some: Constitutional Reform in Chile's Transition to Democracy", *Latin American Politics and Society*, tom 49 (2007.), br. 3, str. 181.
- 237 Rex A. Hudson (ur.), *Chile: A Country Study* (Washington: GPO for the Library of Congress, 1994), poglavlje 4 ("Government and Politics"), može se naći na <http://countrystudies.us/chile/87.htm>.
- 238 *Ustav Republike Čile* (1980), art. 45, može se naći na <http://confinder.richmond.edu/admin/docs/Chile.pdf>.
- 239 Alexandra Barahona de Brito, "Truth, Justice, Memory, and Democratization in the Southern Cone", u Alexandra Barahona De Brito i drugi (ur.), *The Politics of Memory and Democratization* (Oxford University Press, 2001.), str. 132; Meredith Fensom, *Judicial Reform, Military Justice, and the Case of Chile's Carabineros* (text pripremljen za izlaganje na godišnjem skupu Latin American Studies Association, San Juan, Puerto Rico, Mart15.-18. marta 2006.), str. 12, može se naći na http://www.law.ufl.edu/cgr/lpap/pdf/case_chile_carabineros.pdf.
- 240 Anthony W. Pereira i Jorge Zaverucha, "The Neglected Stepchild: Military Justice and Democratic Transition in Chile", *Social Justice*, tom 32 (2005.), br. 2, str. 121, http://www.resdal.org/ing/producciones-miembros/art-zaverucha-jul05_i.pdf.

- 241 Juan Mendez, "An Emerging 'Right to Truth': Latin-American Contributions", u Susanne Karstedt (ed), *Legal Institutions and Collective Memories* [u pripremi].
- 242 Alexandra Barahona de Brito, *navedeno delo*, str. 135.
- 243 "Democratic at last", *Economist*, septembar 15, 2005., može se naći na <http://homepages.nyu.edu/~pdn200/news/Economist20050915.pdf>; Lautaro Ríos Álvarez, "La reforma de 2005 a la Constitución chilena", *Revista Iberoamericana de Derecho Procesal Constitucional* (Mexico D.F.), br. 7 (January - jun 2007.), str. 226, http://www.iidpc.org/revistas/7/pdf/229_247.pdf.
- 244 Human Rights Watch, *World Report 2009* (Chile), <http://www.hrw.org/en/world-report/2009/chile>.
- 245 *Report of the Chilean National Commission on Truth and Reconciliation*, deo 4, poglavlje 2 ("Prevention of Human Rights Violations"), odeljak 5, može se naći na http://www.usip.org/library/tc/doc/reports/chile/chile_1993_pt4_ch2_a.html#B.
- 246 Claudio Fuentes S., "La inevitable 'mano dura': sociedad civil y violencia policial en Argentina y Chile", *Revista de ciencia política* (Čileanski katolički univerzitet, Santiago), tom 24 (2004.), br. 2, str. 23, <http://www.scielo.cl/pdf/revcipol/v24n2/art01.pdf>; Meredith Fensom, *navedeno delo*, str. 10-11.
- 247 Claudio Fuentes S., *navedeno delo*, str. 24-25.
- 248 Alexandra Barahona de Brito, *navedeno delo*, str. 133-34.
- 249 David Pion-Berlin, *Through Corridors of Power: Institutions and Civil-Military Relations in Argentina* (University Park: Penn State University Press, 1997.), str. 202.
- 250 Javier Couso, "The Politics of Judicial Review in Chile in the Era of Democratic Transition, 1990-2002", *Democratization*, tom 10 (2003.), br. 4, str. 75.
- 251 Alexandra Barahona de Brito, *navedeno delo*, str. 148.
- 252 Anthony W. Pereira i Jorge Zaverucha, *navedeno delo*, str. 123.
- 253 *Constitution of the Republic of Chile* (1980), art. 45.
- 254 Claudia Heiss & Patricio Navia, *navedeno delo*, str. 184.
- 255 Lautaro Ríos Álvarez, *navedeno delo*, str. 220.
- 256 Frances Hagopian, "Derechos, representación y la creciente calidad de la democracia en Brasil y Chile" ("Rights, Representation and Increasing Quality of the Democracy in Brasil and Chile"), *Política y Gobierno* (Mexico D.F.), tom 12 (2005.), br. 1, str. 51, http://www.politicaygobierno.cide.edu/num_anteriores/Vol_XII_N1_2005/03HAGOPIAN.pdf.

c. El Salvador

- 257 Thomas Buergenthal, "The United Nations Truth Commission for El Salvador", *Vanderbilt Journal of International Law*, tom 27 (1994), str. 538; Fen Osler Hampson, "Assessing the Results of the Peace Process", u Margarita S. Studemeister (ur.), *El Salvador: Implementation of the Peace Accords* (United States Institute of Peace, 2001.), str. 47, <http://www.usip.org/pubs/peaceworks/pwks38.pdf>; Mark Ensalaco, "Truth Commissions for Chile and El Salvador: A Report and Assessment", *Human Rights Quarterly*, tom 16 (1994.), br. 4, str. 664-65.
- 258 Charles T. Call, "Democratisation, War and State-Building: Constructing the Rule of Law in El Salvador", *Journal of Latin American Studies*, tom 35 (2003.), br. 4, str. 835 i 851, može se naći na <http://nw08.american.edu/~call/Publications/Democratisation%20War%20State%20Building.pdf>; Rachel Sieder, "War, Peace, and Memory Politics in Central America", u Alexandra Barahona De Brito i drugi, *The Politics of Memory and Democratization* (Oxford University Press, 2001.), str. 172.
- 259 Roger Duthie, "Introduction", u Alexander Mayer-Rieckh & Pablo de Greiff (ur.), *Justice as Prevention: Vetting Public Employees in Transitional Societies* (New York: Social Science Research Council, 2007.), str. 24 i 29, može se naći na <http://www.ssrc.org/blogs/books/pdfs/vetting/978-0-9790772-1-0-introduction.pdf>. Međutim, izvestan broj nekadašnjih vojnih lidera, uključujući neke imenovane od strane Komisije za istinu, nastavili su da budu aktivni u politici i poslovnom životu. Margaret Popkin, "Building the Rule of Law in Post-War El Salvador", u Margarita S. Studemeister (ur.), *navedeno delo*, str. 11, <http://www.usip.org/pubs/peaceworks/pwks38.pdf>.
- 260 Elisabeth Jean Wood, "Challenges to Political Democracy in El Salvador", 25. avgust 2001. (rad pripremljen za godišnju konferenciju Latin American Studies Association, Washington D.C., od 5.-8. septembra 2001.), str. 31; J Mark Ruhl, "Curbing Central America's Militaries", *Journal of Democracy*, tom 15 (2004.), br. 3, str. 141-42; Charles T. Call, *navedeno delo*, str. 835-36.
- 261 J Mark Ruhl, *navedeno delo*, str. 142.
- 262 Rachel Sieder, *navedeno delo*, str. 183; Charles T. Call, *navedeno delo*, str. 835; Elisabeth Jean Wood, *navedeno delo*, str. 27.
- 263 Rachel Sieder, *navedeno delo*, str. 183.
- 264 Charles T. Call, *navedeno delo*, str. 838-39.
- 265 Margaret Popkin, *navedeno delo*, str. 16; *takođe videti* Michael Dodson & Donald W. Jackson, "Horizontal Accountability and the Rule of Law in Central America", u Scott Mainwaring & Christopher Welna (ur.), *Democratic Accountability in Latin America* (Oxford University Press, 2003.), str. 234.
- 266 Margaret Popkin, *navedeno delo*, str. 16.

- 267 Joseph L. Staats i drugi, "Measuring Judicial Performance in Latin America", *Latin American Politics and Society*, tom 47 (2005.), br. 4, str. 90.
- 268 Freedom House, *Freedom in the World 2006* (El Salvador), <http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=22&country=6957&year=2006&view=mof>.
- 269 Michael Dodson & Donald W. Jackson, *navedeno delo*, str. 235.
- 270 Margaret Popkin, *navedeno delo*, str. 17; Priscilla B. Hayner, *Unspeakable Truths* (London: Routledge, 2001.), str. 105; A. Douglas Kincaid, "Demilitarization and Security in El Salvador and Guatemala: Convergences of Success and Crisis", *Journal of Interamerican Studies and World Affairs*, tom 42 (2000.), br. 4, str. 46; Charles T. Call, *navedeno delo*, str. 855.
- 271 Carlos Ramos & Nayelly Loya, "Quince años de la firma de los acuerdos de paz", *Revista de ciencia política* (Čileanski katolički univerzitet, Santiago), tom 28 (2008.), br. 1, str. 368, <http://www.scielo.cl/pdf/revcipol/v28n1/art18.pdf>; Elisabeth Jean Wood, *navedeno delo*, str. 38-39.

d. Gvatemala

- 272 Hilde Salvesen, *Guatemala: Five Year After the Peace Accords, the Challenges of Implementing Peace* (izveštaj za Norveško ministarstvo inostranih poslova) (International Peace Research Institute, Oslo), Mart 2002., str. 10, http://www.prio.no/files/file44990_guatemala_report_salvesen.pdf.
- 273 Videti Rachel Sieder, "Renegociando la ley y el orden: reforma judicial y respuesta ciudadana en la Guatemala de posguerra", *América Latina Hoy* (Salamanca, Španija), tom 35 (2003.), br. 3, str. 75; Susan C. Peacock & Adriana Beltrán, *Hidden Powers in Post-Conflict Guatemala* (Washington Office on Latin America, 2003.), str. 34 i 36, <http://www.wola.org/media/Guatemala/HiddenPowersFull.pdf>; "A Country Turns Upside Down", *Economist*, 17. maj 2003.
- 274 Michael Dodson & Donald W. Jackson, "Horizontal Accountability and the Rule of Law in Central America", u Scott Mainwaring & Christopher Welna (ur.), *Democratic Accountability in Latin America* (Oxford University Press, 2003.), op. 245.
- 275 J Mark Ruhl, "Curbing Central America's Militaries", *Journal of Democracy*, tom 15 (2004.), br. 3, str. 145; Hilde Salvesen, *navedeno delo*, str. 10.
- 276 Christian Tomuschat, "Clarification Commission in Guatemala", *Human Rights Quarterly*, tom 23 (2001.), br. 2, str. 253-54.
- 277 J Mark Ruhl, *navedeno delo*, str. 145.
- 278 Hilde Salvesen, *navedeno delo*, str. 10.
- 279 J Mark Ruhl, *navedeno delo*, str. 141.
- 280 *Isto*, str. 144.
- 281 Rachel Sieder, "War, Peace, and Memory Politics in Central America", u Alexandra Barahona De Brito i drugi (ur.), *The Politics of Memory and Democratization* (Oxford University Press, 2001.), str. 185; A. Douglas Kincaid, "Demilitarization and Security in El Salvador and Guatemala: Convergences of Success and Crisis", *Journal of Interamerican Studies and World Affairs*, tom 42 (2001.), br. 4, str. 49.
- 282 A. Douglas Kincaid, *navedeno delo*, str. 49.
- 283 *Universal Periodic Review of Guatemala, Human Rights Watch's Submission to the Human Rights Council*, 4. maj 2008., <http://www.hrw.org/en/news/2008/05/04/universal-periodic-review-guatemala>; "A Country Turns Upside Down", *Economist*, *navedeno gore*
- 284 Beatriz Manz, *Central America (Guatemala, El Salvador, Honduras, Nicaragua): Patterns of Human Rights Violations* (pisani izveštaj za Visoki komesarijat Ujedinjenih nacija za izbeglice), avgust 2008., str. 18, <http://www.unhcr.org/refworld/pdfid/48ad1eb72.pdf>.
- 285 Hilde Salvesen, *navedeno delo*, str. 11; Rachel Sieder, "War, Peace, and Memory Politics in Central America", *navedeno delo*, str. 185; Susan C. Peacock & Adriana Beltrán, *navedeno delo*, str. 45, <http://www.wola.org/media/Guatemala/HiddenPowersFull.pdf>.
Pre mirovnog sporazuma iz 1996. godine amandmani iz 1994. godine na Zakon o krivičnom postupku uveli su adversarni sistem umesto inkvizicionog, obezbedili su pretpostavku nevinosti, pravo da suđenja u prisustvu optuženog, pravo na stručnu odbranu, sporazumevanje o krivici, i mogućnost puštanja iz pritvora uz plaćanja kaucije. Tužiocima su zadobili kontrolu kako nad istragom tako i nad zastupanjem optužbe. Svrha i sadržaj pravosudnih reformi nakon 1996. godine bili su manje određeni, i u opštem smislu bili su u vezi sa razvitkom kredibilnog pravosudnog sistema i jačanja vladavine prava. Nicolas Guinard, *Domestic Justice Sector Reform in Post-Conflict Contexts: International Interventions, Case Studies of Kosovo, Guatemala, D.R. Congo* (interni materijal, International Center for Transitional Justice (treći draft, januar 31, 2009.)), tekst koji prati fusnote 215-20.
- 286 Michael Dodson & Donald W. Jackson, *navedeno delo*, str. 249.
- 287 Rachel Seider, "Renegociando la ley y el orden: reforma judicial y respuesta ciudadana en la Guatemala de posguerra", *navedeno delo*, str. 75; Nicolas Guinard, *navedeno rad*, tekst koji prati fusnote 228-29.
- 288 Omar Sánchez, "Guatemala's Party Universe: A Case Study in Underinstitutionalization", *Latin American Politics and Society*, tom 50 (2008.), br. 1, str. 135.
- 289 Susan Kemp, "The Inter-Relationship between the Guatemalan Commission for Historical Clarification and the Search for Justice in National Courts", *Criminal Law Forum*, tom 15 (2004.), brojevi 1-2, str. 79.

- 290 Omar Sánchez, *navedeno delo*, str. 134.
- 291 Dinorah Azpuru & Ligia Blanco, "Guatemala 2007: un año de contrastes para la democracia", *Revista de ciencia política* (Čileanski katolički univerzitet, Santiago), tom 28 (2008.), br. 1, <http://www.scielo.cl/pdf/revcipol/v28n1/art11.pdf>; Miranda Louise Jasper & Colleen W. Cook, "Guatemala: 2007 Elections and Issues for Congress", *CRS Report* (Congressional Research Service, Washington D.C.), 9. januar 2008., str. 3, <http://www.fas.org/sgp/crs/row/RS22727.pdf>.
- 292 Michael Dodson & Donald Jackson, "Horizontal Accountability in Transitional Democracies: The Human Rights Ombudsman in El Salvador and Guatemala", *Latin American Politics and Society*, tom 46 (2004.), br. 4, str. 16-17.
- 293 Ginger Thompson, "Mildewed Police Files May Hold Clues to Atrocities in Guatemala", *New York Times*, 21. novembar 2005., http://www.nytimes.com/2005/11/21/international/americas/21guatemala.html?_r=1.

e. Maroko

- 294 Pierre Hazan, *Morocco: Betting on a Truth and Reconciliation Commission* (United States Institute of Peace, jul 2006.), str. 8 (citirajući Driss Benzekrija, Predsednika Komisije za pravičnost i pomirenje), <http://www.usip.org/pubs/specialreports/sr165.pdf>.
- 295 Luke Wilcox, "Reshaping Civil Society through a Truth Commission: Human Rights in Morocco's Process of Political Reform", *International Journal of Transitional Justice*, tom 3 (2009.), br. 1, str. 51.
- 296 Centre d'études en droit humains et démocratie, Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces & International Center for Transitional Justice, "Summary Report on the Rabat April 2008 Conference on the Security Sector Reform in the Light if the Equity and Reconciliation Commission's Recommendations" (u posedu autora).
- 297 Amnesty International, *Annual Report 2008* (Morocco and Western Sahara), <http://www.amnesty.org/en/region/morocco/report-2008>; Human Rights Watch, *World Report 2009* (Morocco/Western Sahara), <http://www.hrw.org/en/node/79248>.
- 298 Isto; Amnesty International, *UN Human Rights Council, Eighth Session, 2-18 June 2008: Compilation of statements by Amnesty International (including joint statements and public statements)*, 18. jul 2008., Izjava Marianne Lilliebjerg (Savetnika za pitanja međunarodnih organizacija), 9. jun 2008., str. 39, <http://www.amnesty.org/en/library/asset/IOR41/034/2008/en/8afe964b-57cf-11dd-be62-3f7ba2157024/ior410342008eng.pdf>.
- 299 Komisija za pravičnost i pomirenje, *Rapport Final: Fiches de synthèse* (Summary of the Final Report) (Mart 2006.), Les recommendations (Preporuke), http://www.ier.ma/article.php3?id_article=1433.
- 300 Mehdi Sekkouri Alaoui, "Droits de l'homme. Herzenni 'Le passé ne m'intéresse pas'" (intervju sa Ahmed Herzenni-ijem, Predsednikom Savetodavnog veća za ljudska prava), *TelQuel*, br. 353-354, 27. decembar 2008., http://www.telquel-online.com/353/maroc3_353.shtml.
- 301 Human Rights Watch, "Morocco", u *World Report 2009*, <http://www.hrw.org/en/node/79248>.
- 302 Pierre Hazan, *Morocco: Betting on a Truth and Reconciliation Commission* (United States Institute of Peace, jul 2006.), str. 2, <http://www.usip.org/pubs/specialreports/sr165.pdf>.
- 303 Foreign and Commonwealth Office, *Country Profile: Morocco*, 28. januar 2008., <http://www.fco.gov.uk/en/about-the-fco/country-profiles/middle-east-north-africa/morocco?profile=politics&pg=7>; Michael J. Willis, "Islamism, Democratization and Disillusionment: Morocco's Legislative Elections of 2007" (istraživački rad) (2007.), str. 9, <http://www.sant.ox.ac.uk/mec/morocco/Islamism-Democratisation-Disillusionment.pdf>.
- 304 Amr Hamzawy, "It's Good to Be King", *Al-Ahram Weekly*, 27. septembar - 3. oktobar 2007., može se naći na <http://www.carnegieendowment.org/publications/index.cfm?fa=view&id=19620&prog=zgp&proj=zme>.
- 305 American Center for Policy, *Family Law Reform*, http://www.moroccanamericanpolicy.org/subject_area.php?sub_id=2 (pregledano 22. aprila 2009.); Marina Ottaway & Meredith Riley, *Morocco: Top-Down Reform Without Democratic Transition?* (Carnegie Endowment for International Peace, novembar 2006.), Carnegie Papers: Middle East Series, str. 8.
- 306 Amnesty International, "Moroccan Blogger Jailed for Peacefully Expressing His Views" (saopštenje za štampu), 11. septembar 2008., <http://www.amnesty.org/en/news-and-updates/news/moroccan-blogger-jailed-for-peacefully-expressing-his-views-20080911>.

f. Peru

- 307 John Crabtree, "Peru: the Institutional Deficit", *website Open Democracy*, 23. maj 2006., http://www.opendemocracy.net/democracy-protest/peru_deficit_3575.jsp; Fernando Rospigliosi, *El impreciso futuro del Perú* (Konrad Adenauer Stiftung, 2006.), str. 6-8, http://www.kas.de/wf/doc/kas_9734-544-4-30.pdf.
- 308 Fernando Rospigliosi, *navedeno delo*.
- 309 William Aviles, "Despite Insurgency: Reducing Military Prerogatives in Colombia and Peru", *Latin American Politics and Society*, tom 51 (2009.), br. 1, str. 71.
- 310 William Aviles, *navedeno delo*, str. 76.

- 311 Freedom House, *Freedom in the World 2008* (Peru), <http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=363&year=2008&country=7469>.
- 312 Freedom House, *navedeno gore*.
- 313 Jake Dizard, *Countries at the Crossroads 2007 - Peru* (Freedom House, 2007.), str. 11 i 16, <http://www.freedomhouse.org/uploads/ccr/country-7252-8.pdf>.
- 314 Institut za demokratiju i ljudska prava Peruanskog Katoličkog univerziteta (IDEHPUCP), *A cinco años de la entrega del Informe Final de la CVR* [avgust 2008.], str. 2, <http://www.pucp.edu.pe/idehpucp/images/docs/balance%20de%20la%20civr.pdf>; Jake Dizard, *navedeno delo*, str. 16, <http://www.freedomhouse.org/uploads/ccr/country-7252-8.pdf>; John Crabtree, *navedeno gore*.
- 315 Freedom House, *Freedom in the World 2006* (Peru), <http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=363&year=2006>; Jake Dizard, *navedeno delo*, p. 16.
- 316 Institut za demokratiju i ljudska prava Peruanskog Katoličkog univerziteta (IDEHPUCP), *navedeno delo*, str. 2; Fernando Rospigliosi, *navedeno delo*, p. 8.
- 317 Cynthia McClintock, "Un Unlikely Comeback in Peru", *Journal of Democracy*, tom 17 (2006), br. 4, str. 96.
- 318 Freedom House, *Freedom in the World 2006* (Peru), *navedeno gore*.

g. *Sijera Leone*

- 319 *The Final Report of the Truth and Reconciliation Commission of Sierra Leone*, tom 2, poglavlje 3 (Recommendations: Promoting Good Governance), paragrafi 259-61, <http://trcsierraleone.org/drwebsite/publish/v2c3.shtml>.
- 320 Jeremy Ginifer, "The Challenge of the Security Sector and Security Reform Processes in Democratic Transitions: The Case of Sierra Leone", *Democratization*, tom 13 (2006.), br. 5, str. 799-800; George Klay Kieh Jr., "State-building in Post-Civil War Sierra Leone", *African and Asian Studies*, tom 4 (2005.), brojevi 1-2, str. 171.
- 321 Human Rights Watch, *World Report 2009* (Sierra Leone), <http://www.hrw.org/en/node/79252>.
- 322 Jeremy Ginifer, *navedeno delo*, str. 800 i 802.
- 323 Bruce Baker, "Who Do People Turn to for Policing in Sierra Leone?", *Journal of Contemporary African Studies*, tom 23 (2005.), br. 3, str. 377.
- 324 International Crisis Group, *Sierra Leone: A New Era of Reform?*, 31. jul 2008., str. 2, http://www.crisisgroup.org/library/documents/africa/west_africa/143_sierra_leone__a_new_era_of_reform.pdf.
- 325 *Videti* Human Rights Watch, *navedeno gore*; *takođe videti* Jeremy Ginifer, *navedeno delo*, str. 802-03; *takođe videti* Clare Castillejo, *Building Accountable Justice in Sierra Leone* (radni papir) (FRIDE - Foundation for International Relations and External Dialogue, Madrid, januar 2009.), str. 5, može se preuzeti na <http://www.fride.org/publication/561/building-accountable-justice-in-sierra-leone>.
- 326 Clare Castillejo, *navedeno delo*, str. 2; Pamela Dale, "Barriers to Justice in Sierra Leone", *Justice for the Poor*, tom 1 (2007.), br. 4, str. 1, <http://siteresources.worldbank.org/INTJUSFORPOOR/Resources/J4PBriefingNoteIssue4.pdf>.
- 327 George Klay Kieh Jr., *navedeno delo*, str. 172.
- 328 Bruce Baker, *navedeno delo*, str. 374.
- 329 Clare Castillejo, *navedeno delo*, str. 6.
- 330 *Isto*, str. 3.
- 331 *Isto*, str. 14.
- 332 Human Rights Watch, *navedeno gore*; Clare Castillejo, *navedeno delo*, str. 5.
- 333 Human Rights Watch, *navedeno gore*
- 334 Maya M. Chirstensen & Mats Utas, "The 'Politricks' of Remobilized Combatants in the 2007 General Elections , Sierra Leone", *African Affairs*, tom 107 (2008.), br. 429, str. 518 (citirajući Generalnog sekretara Ujedinjenih nacija, Ban Ki-Moona).
- 335 Maya M. Chirstensen & Mats Utas, *navedeno delo*, br. 429, str. 518; Christopher Wyrod, "Sierra Leone: A Vote for Better Governance", *Journal of Democracy*, tom 19 (2008.), br. 1, str. 76.
- 336 International Crisis Group, *navedeno gore*, str. 2; Will Ross, "Democracy Wins in S Leone's Polls", *BBC News*, 18. septembar 2007., <http://news.bbc.co.uk/2/hi/africa/7000059.stm>.
- 337 *The Final Report of the Truth and Reconciliation Commission of Sierra Leone*, tom 2, poglavlje 3 (preporuke koje se odnose na žene i decu), <http://trcsierraleone.org/drwebsite/publish/v2c3.shtml>.
- 338 Human Rights Council, Seventh session, Agenda item 2, *Annual Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights and Reports of the Office of the High Commissioner and the Secretary-General, Assistance to Sierra Leone in the Field of Human Rights*, Report of the UNHCHR, A/HRC/7/66, 26. februar 2008., paragraf 59.
- 339 *The Final Report of the Truth and Reconciliation Commission of Sierra Leone*, tom 2, poglavlje 3 (Recommendations: The Protection of Human Rights), paragrafi 101-03, <http://trcsierraleone.org/drwebsite/publish/v2c3.shtml>.
- 340 Clare Castillejo, *navedeno delo*, str. 16.

h. Južna Afrika

- 341 Roger Duthie, "Introduction," u Alexander Mayer-Rieckh & Pablo de Greiff (ur.), *Justice as Prevention: Vetting Public Employees in Transitional Societies* (New York: Social Science Research Council, 2007.), str. 27, može se naći na <http://www.ssrc.org/blogs/books/pdfs/vetting/978-0-9790772-1-0-introduction.pdf>.
- 342 *Truth and Reconciliation Commission of South Africa Report* (oktobar 1998.), tom 5, poglavlje 8 (Recommendations), paragrafi 17-19, <http://www.doj.gov.za/trc/report/finalreport/TRC%20VOLUME%205.pdf>.
- 343 Lephophotho Mashike, "Age of Despair: The Unintegrated Forces of South Africa," *African Affairs*, tom 107 (2008.), br.428, str. 444-48.
- 344 Lephophotho Mashike, *navedeno delo*, str. 446-47; *takođe videti* Gavin Cawthra, "Security Transformation in Post-Apartheid South Africa," u Gavin Cawthra & Robin Luckham (ur.), *Governing Insecurity: Democratic Control of Military and Security Establishments in Transitional Democracies* (London: Zed Books, 2003.), str. 42
- 345 Gavin Cawthra, *navedeno delo*, str. 38-40; Herbert Wulf, *Security Sector Reform in Developing and Transitional Countries* (Berghof Research Center for Constructive Conflict Management, 2004.), str. 14, http://www.berghof-handbook.net/uploads/download/dialogue2_wulf.pdf.
- 346 James Winkates, "The Transformation of the South African National Defence Force: A Good Beginning," *Armed Forces & Society*, tom 26 (2000.), br. 3, str. 456.
- 347 Kenneth R. Dombroski, "South Africa After Apartheid," *Journal of Democracy*, tom 17 (2006.), br. 3, str. 52.
- 348 Gavin Cawthra, *navedeno delo*, str. 43-44.
- 349 Jonathan Klaaren, "Institutional Transformation and the Choice Against Vetting in South Africa's Transition," u Alexander Mayer-Rieckh & Pablo de Greiff (ur.), *navedeno delo*, str. 159-60, može se naći na <http://www.ssrc.org/blogs/books/pdfs/vetting/978-0-9790772-1-0-chapter4.pdf>.
- 350 Dr Penuell Maduna (Ministar pravde i ustavnog razvoja), "Address at the Banquet of the Judicial Officers' Symposium," *South African Law Journal*, tom 120 (2003.), br. 4, str. 665.
- 351 Detaljan pregled rasnog preseka južnoafričkog sudstva može se naći u članku koji je napisala Carol Lewis, sudija Vrhovnog apelacionog suda, "The Troubled State of South Africa's Judiciary," *website Politicsweb*, 15. oktobar 2008., <http://www.politicsweb.co.za/politicsweb/view/politicsweb/en/page71619?oid=106544&sn=Detail>.
- 352 Rod Alence, "South Africa After Apartheid: The First Decade," *Journal of Democracy*, tom 15 (2004.), br. 3, str. 87; "Focus on Zuma," *Times* (London), 20. april 2009.
- 353 Rod Alence, *navedeno delo*, str. 79.
- 354 *Isto.*, str. 81.

i. Istočni Timor

- 355 V. E. Wilson, "Joint Command for PNTL and F-FDTL Undermines Rule of Law and Security Sector Reform in Timor-Leste" (nacrtno), *East Timor Law Journal website*, 19. februar 2008., <http://www.eastimorlawjournal.org/ARTICLES/2008/Joint-Command-PNTL-F-FDTL-Undermines-Rule-of-Law-Wilson.html>; International Crisis Group, *Timor-Leste: Security Sector Reform*, 17. januar 2008., str. 14.
- 356 *Chega! The Report of the Commission for Reception, Truth, and Reconciliation* (2005), deo 12 (Annexes), aneks 2 (Data and Statistical Methods), poglavlje 11 (Recommendations), odeljak 6.3 (Defence Forces), <http://www.cavr-timorleste.org/cheqaFiles/finalReportEng/11-Recommendations.pdf>.
- 357 Internal Displacement Monitoring Centre (IDMC), "Timor-Leste: Unfulfilled protection and assistance needs hamper the return of the displaced; A profile of the internal displacement situation", 7. septembar 2007., str. 68-70 (citirajući deo izveštaja ECHO - European Commission's Humanitarian Aid Office, od 21. februara 2007. godine), <http://www.unhcr.org/refworld/docid/46e14f02.html>; Daniel Pascoe, "Justice for Serious Crimes Committed during 1999 in Timor-Leste: Where to From Here?," *East Timor Law Journal*, oktobar 2006., str. 63, fusnota 444, http://www.eastimorlawjournal.org/ARTICLES/2008/Serious_Crimes_in_Timor-Leste_-_Daniel_Pascoe.pdf.
- 358 Internal Displacement Monitoring Centre (IDMC), *navedeno gore*, pp. 24-25 (citirajući iz izveštaja USAID – United States Agency for International Development, i OHCHR - Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights).
- 359 *Isto.*, str. 70 (citirajući iz izveštaja USAID iz novembra 2006. godine).
- 360 *Videti* International Crisis Group, *Timor-Leste's Parliamentary Elections*, 12. jun 2007., str. 4, http://www.crisisgroup.org/library/documents/asia/timor/b65_timor_leste_s_parliamentary_elections.pdf, i EU Election Observation Mission, *Democratic Republic of Timor-Leste Parliamentary Elections, Preliminary Statement*, 2. jul 2007., str. 6, <http://www.eueomtimorleste.org/parl/PDF/EUEOM%20TL%20Parliamentary%20Elections%20FINAL.pdf>.
- 361 Susan Harris Rimmer, "Diminishing Conflict in Timor-Leste," *web stranica Australian National University - Centre for International Governance & Justice*, 14. oktobar 2008., str. 16, http://cijg.anu.edu.au/cijg/link_documents/Events/assoc_events/Diminishing%20Conflict%20In%20Timor.pdf.

- 362 Jesse Wright, "East Timor's Unready Police", *Asia Sentinel* (Hong Kong), 17. jun 2008., http://asiasentinel.com/index.php?option=com_content&task=view&id=1265&Itemid=31.
- 363 *Isto*.
- 364 Mark Dodd, "E. Timor `at Risk of Anarchy", *Australian*, 23. decemba 2008.
- 365 *Isto*; Freedom House, *Freedom in the World 2008* (East Timor), http://www.freedomhouse.org/inc/content/pubs/fiw/inc_country_detail.cfm?year=2008&country=7385&pf; Dominik Zaum, "The Authority of International Administrations in International Society", *Review of International Studies* (2006), tom 32, br. 3, str. 468.
- 366 Fabio Scarpello, "East Timor Set for Historic, First Post-Independence Parliamentary Election", *website World Politics Review*, 29. jun 2007., <http://www.worldpoliticsreview.com/article.aspx?id=894>.
- 367 Freedom House, *navedeno gore*; International Crisis Group, *Timor-Leste: Security Sector Reform, navedeno gore*, p. 3.
- 368 Freedom House, *navedeno gore*.

